

EXCHANGE

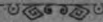
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE DE CHEVTCHEŅKO À LÉOPOL.

MATÉRIAUX

pour l'Ethnologie ukraïno-ruthène

publiés par la Commission ethnographique.

Tome neuvième.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ,
КОМІСІЯ ЕТНОГРАФІЧНА.

МАТЕРІЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

— TOM IX. —

Львів.

Лéopol.

1907.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

Виходить раз на рік.

Звертатись по ділам видавничим і редакційним у *Наукове Товариство імени Шевченка*, ул. Супінського 17 у Львові.

Paraîtront une fois par an.

S'adresser pour la publication et la rédaction : à la *Société Scientifique de Chevchtchenko*, 17, rue Soupinski, **Léopol** (Lemberg) Autriche.

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE DE CHEVTCHËNKO À LÉOPOL.

MATÉRIAUX
pour l'Ethnologie ukraino-ruthène
publiés par la Commission ethnographique.

Tome neuvième.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ,
КОМІСІЯ ЕТНОГРАФІЧНА.

МАТЕРІЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ТОМ ІХ.

Львів.

Лéopol.

1907.

з ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Бахнарського.

ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Матеріали з південної Київщини, зібрав **Мр. Г.**

Обробив **Др. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ.**

У ЛЬВОВІ, 1907.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

З М І С Т.

	стор.
I. Про дитину в першому році життя	1—68
1. Навви на дитину до року	1
2. Дитина розвивається поволіше, як иньша живина	2
3. Фізичний розвиток дитини	2
4. Про пупець	2
5. Найбільше ходять коло дітей і люблять їх матері	3
6. Заходи коло маленьких дітей	3
7. Купіль для дитини	5
8. Сповиванє і колісанє	7
9. Колісанки	8
10. Одїж малої дитини	10
11. Кормленє дитини	10
12. Про годування дітей „соською“	19
13. Дитина зачинає їсти	20
14. Діти їдять глину і уголь	20
15. Про намок	21
16. Діти не дурніють від довгого кормленя	21
17. Відлучувати дитину	22
18. Мови по селі	22
а) Родичі лишаютъ саму дитину дома	22
б) Клопіт вдівцеви з малими дітьми	23
в) Нещастє з купанєм	23
г) Розмова родичів з нагоди малої дитини	24
19. Монашки вкривають дитину	24
20. Люди жаліють дитини	25
21. Нерідні батько й мати у дитини	25
22. Цікавість про дитину	26
23. Заїтки про малу дитину	26
24. Дитина до часу, коли навчить ся сидїти	28
25. Мови у хаті і по селі (а—д)	32
26. Про дитину, поки навчить ся лавити	34
27. Мови про дитину, що вже сидїть (а—г)	41
28. Дитина в період лажєня	41

	стор.
29. Дитина удушила ся через недогляд у грубі	45
30. Дитина поки навчить ся ходити	46
31. Балачки в нагоди дітей (а, б)	51
32. Дитина учить ся говорити	52
33. Мови про дитину, що учить ся говорити (а—е)	57
34. Мови про дітей (1, 2)	58
35. Як дитину приучують ходити „на двір“	59
36. Дитячі хвороби	56
37. Заговори	66
1. Од ятрости	66
2. Од крикливців (а—в)	66
38. Баба Московиха учить од крикливців	67
39. Смерть і похорони малої дитини	68
40. Обряди при роковинах	68
II. Дитина в року до пастуха	69—137
41. Як називають дитину прості люди	69
42. Вірування про те, коли росте	71
43. Дитина в часі, коли вже ходить	72
44. Балачки на селі (1—7)	75
45. Про дитину, як уже уміє говорити. Діточа мова (а—д)	76
46. Мови на селі (1—2)	81
47. Оповіданє про ранніх дітей	82
48. Діти не шанують батька	83
49. Дитина в другім році	83
50. Дитина у третім році	83
51. Не можна не догулять свого часу	94
52. Тепер діти розумніші. Оповіданє	94
53. Дитина в четвертім році	95
54. Оповіданє про Терешка Царюка і його дітей	99
55. Образки з життя малих дітей (1—6)	99
56. Дитина у пятім році	101
57. Діточі примовлюваня до гірчака	104
58. Діточі примовлюваня до звірят	105
59. Діточі примовлюваня до дощу	105
60. Ностриги	106
61. Наріканє сусідів через діти	106
62. Балачка про шкідливість дітей	108
63. Оповіданє про вихованків	108
64. Дотепні і недотепні діти	110
65. Матері чують, що буде з дитини	111
66. Розмова про недотепні діти	119
67. Розмова з недотепною дитиною	114
68. Про „калічка“	114
69. Як заїдець ся дитина	116
70. Розмова про заходькуватих дітей	116
71. Діти балакають сами до себе	117
72. Як приучують старших дітей, щоб не говорили дитячою мовою	118
73. Діти бувають нещасні через недогляд родичів	119

	стор.
74. Теперішні вжитки з дїтьми	120
75. Вжитки з дїтьми в хаті	121
76. Родичі гішать ся дитиною (1—3)	122
77. Баба радіє внукам (1, 2)	123
78. Плач дитини віщує нещастє	123
79. Баба віщує короткий вік дитині. Балачка	125
80. Старуни-дїти	125
81. Дїти-віщуни	127
82. Родичі розпещують дїти	127
83. Як обманюють дїтей! (1—7)	128
84. Дитячі доріканя	129
85. Оповіданє про те, як Фортк ходив до Панаса у Квїв на науку	129
86. Чоловік та жінка радять ся, чи прийняти заброду-дитину за свою	131
87. Дїти заброди	132
88. Сїмя голоцванків	132
89. Бездїтнєк услугує сімейним	133
90. Прожори і вишклї	133
91. Дотепні замітки по поводу дїтей (1—5)	134
92. Недобра дитина	134
93. Піп з хрестом і баба з дитиною	135
94. Піп язика одріже	135
95. Дитина боїть ся попа і церкви	135
96. Дитина при причастїї	136
97. Дїти беруть попадаю за жидівку	136
98. Як дїти передражнюють попів	136
99. Як дїти передражнюють жидів	136
100. L'enfant terrible	136
101. Дїти в місті мудрійші	137
102. Дїточї передражнюваня	137
I. На жидя (1, 2, 3)	137
II. На попа (1, 2, 3, 4)	137
III. На шаповала	138
IV. 1. Хлопці дражнять дївчат	138
2. Дївчата дражнять хлопців	138
V. Передражнюваня імен	139
103. І велике дитя буває як ангела	141
104. Коли кінчаєть ся дитячий вірст?	141
105. Розмова в нагоди пастушого зросту.	142
106. Закінченє дїтчого віку	142
107. Коли дїти перестають вже бути дїтьми	142
108. По чїм згадують літа дитини!*.	143

Від впорядчика.

Отсим видаємо другий том матеріалів д. Мр. Г., що обіймає жите української дитини від хрестин до часів пастуших, менше більше до 9 або 10 року жита. До остатнього тому призначені матеріали про пастуший і школярський вік дитини та значна, ілюстрована збірка забав і игор діточих. В додатку будуть уміщені деякі діточі пісні; казочки і приказки враз із доповненнями до обох томів. На випадок, коли-б матеріалу було за багато на один том, вийдуть игри і забави окремо з вступною статьею про забави, де буде зібрана і обговорена ціла до тепер знана література і новий, призабираний впорядчиком матеріал із Галицької України.

З причин приватної натури не могла тепер появити ся вступна розвідка; вона прийде аж до третього тому і обійматиме замітки про ціле жите дітей аж до кінця віку парубочого і дівочого. Остатній том міститиме також коротку статью про мову наших матеріалів, бібліографію українських праць про дитину, доповненя до попередніх томів (особливо до вступних статей), які мені удало ся поробити на основі нової або перше недо-ступної літератури.

З приводу докору від рецензента „України“, що я не медик, мушу заявити, що трактую матеріал лише з боку фольклорного, сягаючи до медичних підручників лише о стільки, о скільки се потрібне до поясненя деяких вірувань і звичаїв нашого народа. Що одначе матеріал має і для медиків свою вартість, про те крім прихильної рецензії Вікоукаля, автора статей з обсягу народної медицини, свідчить те, що ним заінтересував ся про-

фесор віденського університету Найбургер і просив о німецьке обробленє, яке буде по укінченю збірки уміщенє в збірці Archiv für die Geschichte der Medizin, що зачинає сього року виходити в Липську і по можливости використанє ще в підручнику нашої медицини Говорки.

На конець кілька слів до наших збирачів-етнографів.

Займаючи ся студіями над дітьми, я побачив, як важні вони в усіляких боків і як мало ще зроблено у нас на тім полі. Тому порішив я з часом приступити до систематичного обробленя приступного матеріалу і представити житє і бутє української дитини о скільки можна докладно і критично, узгляднюючи і пояснюючи усї ті питання, які звернули мою увагу підчас дотеперішніх студій. В тій ціли потреба мені дістати як найбільше доброго і цінного матеріалу, особливо-ж такого, що пояснював би деякі менше ясні сторони діточого житя. Дещо зібрав я сам, дещо доповню в часї вакаційних прогульок, одначе того за мало і теріторія розслїджена мною невелика.

Звертаю ся тому з просьбою до всіх, що мають зносини з простим народом, о записуванє всього, що відносить ся до дітїи і надсиланє заміток для мене через Наукове Товариство ім. Шевченка. Поки що найбільше важні для мене діточі забави і игри, співанки, передражнюваня, приказки, загадки, жарти, забавки і т. и. Інші точки подасть квестіонар, який незабаром опублікую, а тимчасом прошу взяти до помочи квестіонар Київської Старини, Програма для собираній колекцій дїтських играшекъ и матеріаловъ по дїтскимъ играмъ и забавамъ і В. Харузиної, Програма собиранія свѣдѣній о родильныхъ и крестильныхъ обрядахъ у русскихъ крестьянъ и инородцевъ (Этнограф. Обзорііе, 1905 Нр. 4, 121—156).

Відень, жовтень, 1907.

Др. Зенон Кузеля.

Про студії над дітьми.

Тема, якій присвячена збірка д. М. Гр., належить у нас до найменше ще популярних і оброблених. Наші етнографи XIX ст. звертали головну увагу на духову творчість народу, на його пісні, оповідання, казки, приповідки і загадки, а по за тим в часті і на його жите, як воно відбивало ся в народніх звичаях і обрядах. Звідси маємо до нині величезну скількість фольклорного матеріялу, знаємо досить багато про святаочні, весільні і похоронні звичаї та обряди, а також про деякі повіря, о скільки вони впали в очі записувачам. Властиве, нормальне жите селянина, не обставлене „віруваннями“ і „торжественністю“ знайшло доперва в остатніх десятилітях своїх дослідників. Звернено цильнійшу увагу на спосіб жита простого народу, на його світогляд, матеріяльну культуру.

Остатні роки принесли також і про жите дітей більший матеріял.

В студіях і збірках Сумцова (О славянскихъ народныхъ возрѣніяхъ на новорожденнаго ребенка, Жур. мин. нар. просв. 1880, Ноябрь, 68 – 94, Культурныя переживанія, Київ, 1890, Личныя обереги отъ глаза, Сборн. Харьк. Ист.-ф. Общ. 1896 і и.), Лецкого Д. (Деякі вѣруваня про дѣтину, Зоря 1886, Народні звичаї и обряды, Зоря 1882), Ящуржинського¹⁾, Ястребова²⁾, Іванова³⁾, Малюки⁴⁾, Дерлиці⁵⁾ зачеплено багато

¹⁾ Ящуржинскій Хр., Повѣрья и обрядности родивъ и хрестивъ. Киевс. Стар. XLII.

²⁾ Ястребовъ, В. Н., Матеріали по етногр. Новоросс. края... Одесса, 1894.

³⁾ Ивановъ П., Етнограф. матеріали, собран. въ Купянскомъ у Харьк. г. Эгн. Обзор. 1897.

⁴⁾ Малияка А., Родныи и хрестыны. Киевс. Стар. 1898, LXI.

⁵⁾ Дерлиця М., Селянські діти. Етн. Збірник, V, 1898.

важних питань з того обсягу і зібрано більше число етнографічних записів. Однак і тут видно дуже часто, що автори не трактували своїх тем докладно, а займалися ними переважно фрагментарно, майже завжди в зв'язі з народними звичаями і обрядами. Тому досить багато писалося про родини і хрестини, а дуже-дуже мало про зростання і виховання дитини, про її душу. Про школярський і пастуший час не маємо взагалі нічого, так само про інтересний перехідний період дозрівання. Навіть так важна тема, як діточа мова, не притягнула спеціального дослідника, коли не числиги двох коротеньких статейок Л. Яценка: О дѣтскомъ языкѣ (Основа, 1861, іюнь, стр. 5—8) і И. Новицкого: Еще о дѣтскихъ словахъ (Основа, 1862, Сент.).¹⁾ Пощастило лише діточій літературі, себто пісенькам, приповідкам, передражнюваням, примівкам, вичислюваням і забавам та играм, які знайшли пильних і умілих збирачів в особах пп. Ящуржинського, Малинки, Ястребова, Дерлиці, Іванова; багато матеріялу доставили також інші, старші і молодші етнографи, як Чубинський в Трудах, Колесса, Гринченко в своїх Етнограф. матеріялах, Кайндль в Етнографічнім Збірнику і в Zeitschrift des Vereines für Volkskunde і н. Дрібніші причинки і записи стрічаються також час від часу в Київській Старині, Етнографічнім Збірнику, в Зорі, в Етнолог. Матеріялах, в Етнограф. Обзорѣни, в Lud'i, Вислі і в Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej. Забави дочекалися значної збірки Іванова „Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской Губ.“ (Сборникъ Харьк. Ист.-Фил.) і кількох дрібніших, які вчисляє Сумцов в Соврем. малорусской этнографіи (К. Ст. 1892, стр. 87—93) в рецензії на Іванова. В новіших часах приросла ще коротенька статейка П. П.: Нѣкоторыя дѣтскія игры въ Маякахъ, Херсонской губерніи (Матеріялы къ изученію игръ), (Кіевск. Старина, 1902, LXXVIII, стор. 401—407) мабуть одинокий наслідок оголошеної в Київській Старині Програми для збирання колекцій дѣтскихъ игрушекъ и матеріяловъ по дѣтскимъ играмъ и забавамъ (1901, LXXIV, Іюль—Август, Докум. стор. 13—15).

Критичних праць про життя дітей або про деякі його прояви, у нас взагалі нема, хіба зачислити тут загальну працю Сумцова: О славянскихъ нар. возрѣвнѣяхъ на новорожденного ре-

¹⁾ Про діточу мову в російській літературі статі А. Александрова, Дѣтская рѣчь (Варшава. 1883), В. Благовѣщенского, Дѣтская рѣчь (1885) і К. Ельницкаго, Языкъ дѣтей и развитие его (Русскій Филолог. Вѣстникъ, XXXVII, 1897, 1—20).

бенка. Німці можуть похвалити ся в тім напрямі цілим рядом праць, аби лиш для приміру згадати Пльоса Das Kind i Boesch'a, Kinderleben in der deutschen Vergangenheit (Липськ, 1900). У Англіїців в до занотованя обширна хоть компілятивна праця А. Чемберлена: The Child, A Study in the evolution of Man (Льондон, 1900). Зі Славян найкраще представляють ся російська література, в якій стрічаємо ся між иньшим з цінними працями Покровського як Физическое воспитаніє дѣтей (Извѣстія общ. любителей естествоз. 45), Москва 1884, і Дѣтскія игры, преимущественно русскія, въ связи съ исторіей, эгнографіей, педагогіей і гігіеной (Москва, 1887). Словаки можуть виказати ся короткими вправді розвідками Гербена Naše děti (Sbornik slov. musealnei spolecnosti, VI, 1901, 128—143 і д.), Чехи мають белетристично пасану працю Бартоша „Naše děti“ (V Brně, 1888), і богату змістом розвідку І. Ф. Грушки, Děti na Chodsku (Květy, 1895, XXXIV, XXXV). У Поляків знаю лише кілька дрібнійших праць загального змісту (приміром розвідку Смоленцівної, Chłopskie dziecko, Вісла, IV, стор. 48 і д.).

Народна медицина — передовсім діточа, у нас також не оброблена, хотяй дрібнійших причинків назбирало б ся багато. Крім меньших статейок і цілого ряду заміток про вороженє, заговори і т. д.¹⁾ належить згадати більші праці Талька-Гринцевича:

¹⁾ Приміром: Сумцовъ, Кое что о народной медицинѣ, Харьк. газ. 1879, N. 311—312, Д. Лепкій, Про народні забобони, уроки, перестрахи, Зоря 1884, IV. 13—15, Растенія, употребляемыя какъ лѣкарственныя простыи народомъ въ здѣшнемъ краѣ. Киевск. Губ. Вѣд., 1867, NN. 5, 8—10, 15, Потебня, Малорусс. нар. лѣчебники, і Завітка къ статьѣ „Млр. в. лѣч.“ А. І. Степовича, Киевс. Стар. XXIX, Г. Коваленко, Къ народной медицинѣ малорус., Эгногр. Обоар., 1891, XI, Ивановъ, Знахарство, шептаніе и заговори въ Старобѣльскомъ и Купянскомъ у. Харьк. г., Киевс. Старина, 1885, XII, [гл. докладнѣше Сумцовъ, Заговори, библи. укзатель, Сборникъ Харьк. И. Ф. Общ. IV, і мої вступні уваги до I тому, „Дитини“, Етн. Мат. VIII, стор. 35—6], E. Kolbuszowski, Materiały do medycyny i wierzeń ludu według ludu według opowiadań Demka Żemely w Zaborzu, w powiecie rawskim, Lud, II, 1896, Курчанко, Krankheitsbeschwörungen bei russischen Bauern in der Bukowina, Urquell, II, 12—14, 43—46, А. Чернявская, Обряды и пѣсни с. Вѣлозерки, Херс. г., Сбор. Харьк. И. Ф. Общ. 1893, Балагур, Яцько, Вороженє у Русынов, Вѣнок Русинам на обжинки, II, 262—272, праця К. С. Горницького про українську медичну фльору (Харків, 1887), статя Доманицького в Етнологічних Матеріялах, VII, В. Боцяновскій, Заговори противъ болѣзней, разныя повѣрья и прихѣты, Живая Старина, 1895, V, Шнай-

Zarysy leczenia ludowego na Rusi południowej (Kraków, 1893), Ржегоржа, Lídova lečba u haličských Malorusů (Časopis čes. Mus. 1891, 281—98, 489—504 i 1892), Милорадовича, Народная медицина въ Лубенскомъ уездѣ, Полтавской губерніи (Кіеве. Стар. 1900) і Г. Коваленка, О народной медицинѣ. В німецькій літературі присвячено їй за те багато місця¹⁾, особливо в остатніх часах, коли кождий рік приносить якусь новину з того обсягу. Між італійськими працями того рода вирізняють ся головна, основна річ Д. Пітре: *Medicina popolare Siciliana*. (Bibliot. delle Tradizioni pop. Sic. Vol. XIV, Palermo-Torino, 1896). Гарні праці про народну медицину мають також Нідерляндці (A. de Cock, *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*, Gent 1891), Румуни (Leon N., *Istoria naturală medicală a poporului român* (Вид. 1902 в *Analele Acad. Române V*) і Англіїці (Black, *Folk-Medicine*, London, 1883). Ще краще стоїть справа у Москалів, де появило ся в остатніх часах дуже багато більших праць про народню медицину Кребеля (*Volksgeneeskunde und Volksheilmittel verschiedener Völkerstämme Russlands*, Липськ, 1858), Деміча (Очерки русской народной медицины, 1894, Легенды и повѣрья въ русской народной медицинѣ, 1899, тамже), Попова (Русская народнобытовая медицина, Спб. 1903), Флоринського В., Германа (культурно-історичного змісту), Ар. Макаренка (Матеріали по народной медицинѣ ужурской волости, Ачинскаго округа, съ приложеніємъ сборника народно-медицинскихъ средствъ тойже волости, Живая Старина, 1897, 57—100, 230—246, 381—437), Яхвили (Народная медицина, Тифліс, 1904, 4", ілюстров.), Новомбергскаго (Колдовство въ Московской Руси XVII ст., що появило ся як третій том публікації Матеріали по історіи меди-

дер, Z kraju huculów, Lud, 1900, 3. Ст., Z nad Buga, Lud III, 1897, Обь Угроссахъ, Наука, В. Милорадовича, Жытье-бытье лубенскаго крестьянина, Кіеве. Стар. 1903—1904, Т. Вержбицкій, Нѣкоторые лѣкарственные растенія, употребляемыя простымъ народомъ Курской г., Жив. Стар., 1898, VIII, Сырку II., Отрывокъ малорусскаго простонароднаго лечебнаго травника и два заговора, Филолог. Записки, 1882, I, 1—12, Rokossowska Zofia, Zamawianie jako środek leczniczy, Wisła, VI, 421 і л. і Zamawiania w Jurkowszczyźnie (ibid. 1900).

¹⁾ Найважнійша праця Höfler'a, *Deutsches Krankheitsbuch*, München 1899, важні праці Фосселя, *Volksgeneeskunde und medizinischer Aberglaube in Steiermark*, Graz, 1886, 2 вид., Zahler'a H., *Die Krankheit im Volksglauben des Simmenthals. Ein Beitrag zur Ethnographie des Berner Oberlandes*. (Arbeiten a. d. Geograph. Institut der Universität Bern, Hft. IV, 1898, в численних паралелях).

цены в России, СПб., 1906), Загоскина (Врачи и врачебное дѣло въ старинной России, Казань, 1891), Штерна (Kultur, Aberglaube und Sittlichkeit in Russland, 1907, 2 томи) і м. и. З значної чеської літератури наводжу праці Й. Смолі, Lékovadla či zařikávadla, Květy 1885, XV, Бартоша, O domácím lékařství lidu moravského, Časopis Matice morav., 1891, Е. Чермака, Vesnické léčení v okolí Proseče na Skutečsku, Český lid, 1891, Вікоукаля, Domáci lékařství našeho lidu, Praha, 1894, Коштяля, Zařikávaní při nemocích, Praha, 1903.

Досліди над народною медициною у Поляків доперва зачали ся. До дітей відносять ся спеціальні розвідки дра О. Яворського, O przesądach i zwyczajach ludu naszego, dotyczących pomocy dla rodzących oraz opieki nad noworodkiem (Krytyka lekarska, Warszawa, 1901) і М. Удзєлі, Wiek dziecięcy w medycynie ludowej (Тарнів, 1891), народній медицині взагалі присвячені студії Удзєлі, Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego (Бібліотека „Wisły“ VII, Варшава), Przyczynki do medycyny ludowej (Lud, XI, 1905, 394—401), Кетліча, Lecznictwo ludowe (Lud, VIII, 1902, 57—8), Мілковського, Lekarstwa ludowe (Вісла, X, 121—3) і ряд статейок і при причинків в відділі нар. медицина), Густавіча, Podania, przesady... w dziedzinie przyrody (Zbiór wiadom. do antr. kraj. V, 102—188), Вл. Семковича, Dwa przyczynki do historii wierzeń ludowych (Lud, VI, 1900, 385—391), Ростафівського, Zielnik czarodziejski, to jest zbiór przesądów o roślinach (Краків, 1893) і Średnio-wieczna historia naturalna (Краків, 1900), Косіньського і и.

І дїточа література (пісеньки, передражнювання, казочки, приповідки і т. д.) не звернула на себе уваги критичного дослідника. Не маємо ані одної праці, яка могла-б рівнати ся з котрою небудь з праць Вöhme¹⁾, Simrock'a²⁾, Stöber'a³⁾, Рохгольца⁴⁾,

¹⁾ Вöhme Fr. M., Deutsches Kinderlied und Kinderspiel, Leipzig, 1897.

²⁾ Simrock K., Das deutsche Kinderbuch. Altherkömmliche Reime, Lieder, Erzählungen, Übungen, Scherze für Kinder. Франкфурт 1848, 3 вид. 1879.

³⁾ Stöber A., Elsässisches Volksbüchlein. Kinderwelt und Volksleben in Liedern, Sprüchen, Rätseln, Spielen, Märchen, Schwänken, Sprichwörtern. Базель, 1859. 2 виданє.

⁴⁾ Рохголец Е. Л., Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. Липськ 1857.

Петера¹⁾, Шустера²⁾, Шерера³⁾, Нöhr'a⁴⁾, Дунгера⁵⁾, Drosihn'a⁶⁾, Frieschbier'a⁷⁾, Frömmel'a⁸⁾, Шумана⁹⁾, обох Маєрів¹⁰⁾, Герцога¹¹⁾ і в німецькій літературі або приміром з прекрасною збіркою Роллянда: *Rimes et jeux de l'enfance*, Paris 1883. Малої книжечки Л. Косачівної і К. Квітки: *Дітськія игры, пѣсни и сказки Ковельскаго, Луцкаго и Новоград. Волынс. уѣзда, Волынской губ.* (Изданіе Общества изслѣдователей Волыни, Київъ 1903, стор. 37) не міг я дістати, а збірка: „Дітські пісні, казки й загадки“ (Київ 1876) і дуже маленька і мало критична, бо містить в суміш етнографічні — і то вже підправлені — матеріяли з штучними творами.

Колясанки полишено у нас також на боці критичних студій, коли навіть Поляки і Великороси мають кілька гарних праць Ве-

1) Петер А., *Volksthümliches aus österr. Schlesien. 1. Kinderlieder und Schauspiele.* Troppau 1865.

2) Шустер Ф., *Siebenb.-sächsische Volkslieder.* Hermannstadt, 1865, стор. 318—405.

3) Шерер Г., *Alte und neue Kinderlieder. 2 томи, 1858, 4 вид.* 1872.

4) Нöhr А., *Siebenbürgisch-sächsische Kinderspiele. Progr. Se-gesvár, IX.*

5) Дунгер Г., *Kinderlieder und Kinderspiele aus dem Vogtlande. Plauen, 1874.*

6) Drosihn Fr., *Deutsche Kinderreime und Verwandtes... in Pommern gesammelt.* Лисськ 1897.

7) Frischbier H., *Preussische Volksreime und Volksspiele.* Берлін, 1867.

8) Frömmel O., *Kinderreime, Lieder und Spiele.* Берлін, 1899.

9) Шуман Ц., *Volks- und Kinderreime aus Lübeck und Umge-gend.* Lübeck, 1899.

10) Meier E., *Deutsche Kinderreime und Kinderspiele aus Schwa-ben, Tüb. 1851.* Meier H., *Ostfriesische Kinder- und Volksreime, 1872.*

11) Герцог, *Alemannisches Kinderbuch, Lehr. 1885.* З між со-ток вищих збірок згадаю ще збірки: Бреннера, *Baslerische Kin-der- und Volksreime, Базель, 1857.*, *Strackerjahn'a, Aus dem Kinderleben, Spiele, Reime, Rätsel, Ольденбург, 1851.* Л. Гроте, *Aus der Kinderstube, Ганновер, 2 вид., Шмідта, Die Kinder- und Ammenreime in plattdeut. Mundart, Бремен, 1836.* О. Ключпа, *Kin-derlieder alter und neuer Zeit, 2 вид., 1853.* Е. de Fontaine, *Lu-xemburger Kinderreime, 1877.* Vernaleken-Brankу, *Spiele und Reime der Kinder in Österreich, Відень, 1873.* Й. Фльотена, *Neder-landsche Baker- en Kinderrijmen, 1871.*

тухова¹⁾, Балова, Жуковського. Важної теми про значіне т. зв. ви-числювань, уживаних при діточих забавах, про що існує на заході обширна література²⁾, у нас навіть не порушувано, хочай підходили до неї близько польські етнографи в критичних причинках, міщених в Віслі (metowania) і Кайндль у своїй збірці, оголошеній в Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde.

Не знаємо також нічого про ролю дітей в нашій усній словесности³⁾, про їх відносини до ростиного⁴⁾ і звіринного світа і т. д. і т. д.

Не знаходжу нічого і про діточі малюнки, рисунки, записи, тайні мови, про що існує досить студій в чужих мовах.⁵⁾

Коли перекинути ся на поле педагогії, то й тут стоїть поле відлогом, бо-ж годі уважати статейки Барвінського, Верхратського,

1) Ветуховъ, Колыбельн. пѣсни (Этн. Обзор. IV), Шейнъ, Бѣлор. пѣсни, (Зап. Геогр. Общ. 1873, 283—332), А. Баловъ, Колыбельныя и дѣтскія пѣсни и д. прибаутки (Жив. Стар. 1901, стор. 116—120), статі у Віслі в відділі: Колясанки. Праці Н. Л-ського, Народныя колыбельныя пѣсни (Харьковс. Сборникъ, 1888, вып. 2) не знаю ближе, Жуковскій В. Б., Колыбельныя пѣсни и причитанія осѣдлаго и кочеваго населенія Персіи (Жур. мин. нар. проsv. 1889, т. 261, 93—126).

2) H. Carrington Bolton, The Counting-out Rymes of Children, their antiquity, origin and wide distribution (Льондон, 1888), Pellandini V., Saggi di folk-lore ticinese (Archivio per lo stud. d. trad. pop. XVI), і т. д.

3) Прому порівняти аналогічні праці Reinsberg-Düringsfeld'a, Das Kind im Sprichwort (Ляпск, 1864, і Europa 1864, N. 28), Das Kind in der deutschen Literatur 11—15 Jhr. (Грайфсвальд, 1905), Hoffman v. Fallersleben, Die Kinderwelt in Liedern (Могуиц. 1856), О. Кампа, Frankreichs Kinderwelt in Lied und Spiel (Висбаден, 1874).

4) Поп. Печ Р., Über Pflanzen im Volks- und Kinderleben (Mitteil. u. Umfragen zur bayer. Volkskunde, VII (I.) 3. і Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. XI, 210—213, Blümmel (ibid.), Piatkowska I, W sprawie piosnek і zabaw dziecięcych (Lud, VIII, 200 і д.).

5) Levinstein Siegf., Kinderzeichnungen bis zum 14 Lebensjahre. Mit Parallelen aus der Urgeschichte, Kulturgeschichte und Völkerkunde (Ляпск, 1905), Götze, Die Volkspoeseie und das Kind (Jahrb. d. Vereins für wissensch. Pädagogik, IV.), Dévidé Th., Kind und Märchen (Прапа, 1898), Wiener L., Aus der russisch-jüdischen Kinderstube (Mitteil. d. Gesel. f. jüdische Volkskunde, II, III), Шукочиц Г., Kindergebete (Zeitschrift f. österr. Volksk., III, 280—284), Köhler, Kleinere Schriften, III, 256 і д., Й. Кляхер, Das Märchen und die kindliche Phantasie (Шгугарт, 1866).

Й. Л—ого і т. д. чимсь иньшим, як звичайними першими пробами.¹⁾

Такий стан студій над дітьми до видання збірки д. Гр. М., якої отсим виходить вже другий том.

Автор живучи між народом і знаючи його добре та маючи його довіру, глянув перший на життя дитини, як на окремішну цілість і зібрав обширний матеріал, що обіймає не лише розвій і зростанє дитини від уродження до парубочого віку, але також і всі заходи перед приходом дитини на світ, її парубочий і дівочий вік в початках полової дозрілости, її пісні, казки, рисунки і т. д. При тім не обмежував ся він на списуване звичаїв і обрядів, але вглянув глибоше в душу немовляти і підрустка та в психологію родичів і окруженя, серед якого виростає молоде покоління і дав дуже плястичний образ розвою діточого тіла і душі, прецизуючи і їх ролю і значіне в житю родини і громади. Автор перший старав ся критичним оком глянути на всі прояви діточого життя, так що без пересади від нього можна датувати серіозні початки студій над дітьми.

Коли отже студії над дітьми зачинають ся у нас по правді виданєм збірки д. М. Гр., стали вони вже в західній Европі і в Америці, а навіть у деяких з наших найблизших славянських народів, предметом окремої галузи науки, яку звичайно називають наукою про діти, пайдологією або пайдоскопією.²⁾

Вправді підносили ся голоси проти твореня нової науки, одначе се не спинило нового напряму, що викликав заінтересованє навіть у нефахової публіки, а не лише у медиків, етнографів і педагогів. Недармо назвала Е. Кей³⁾ ХІХ столітє столітєм дитини,

¹⁾ Барвинскій Й., Якъ ховати дѣти вѣдѣ самого малечку аж до кѣнця другого року, щобъ они росли здорові та дожили глибокою старосты (Вѣнокъ, Читанка для селянъ, кн. „Просвьіти“ 44 (1887), стр. 29—77), Л—й І—фъ, Два-три слова о выхованю дѣтей по селахъ и малыхъ мѣстахъ нашихъ (Зерна, кн. Общества им. Качковскаго, 1877, червень), О розумнѣнъ выхованю дѣтей. І. Выхованє немовлятка (Накл. „Газети Школьної“, Львѣвъ, 1877), Верхратскій И., Зъ жизни дитины (Денница, 1880, Нр. 10).

²⁾ Назву пайдологія впровадив Хрісман в праці *Paidologie, The science of the child, Kansas, 1900*. Слова пайдоскопія уживає *Compaugé* в своїх працях, Американці мають термін *Child Study*, Німці *Kinderforschung*.

³⁾ *Ellen Key, Jahrhundert des Kindes, Берлін, 1902.*

бо дійсно XIX-те столітє (а властиво його друга половина) видвигнуло дитяну на виднійше місце і зробило її предметом строгої науки. М. Руссо міг без пересадї сказати: „ми ще не знаємо дїтїй“. Одначе нинї маєть ся річ цілком инакше, видно великий поступ.

Душа дитини й її житє стали цікавим предметом студій не тільки для матерей, як се було переважно до недавна, і близької родини, але заітересували і притягнули цілий ряд учених ріжних фахів.¹⁾

Вже Reid у вступи до *An inquiry into human mind* (6-th edition, 1804) звертав увагу на користь із студійованя дитини для філософії, а James Sully дійшов уже до гадки, що: „з усіх областей знаня, які нам відкрила модерна наука, жадна не притягає так, як психологія дитини“.²⁾ При кінці девятнадцятого столітя говорить ся вже не лише про медицину, але і про психологію дїтїй та в звязи з тим про дїточі забави. Повстає ряд часописів присвячених студіюваню дїтїй³⁾, творять ся численні товариства, що зай-

¹⁾ Бібліографію пайдології подають: Chrisman O., *Paidologie* (Бва, 1896); Louis N. Wilson, *Bibliography of Child Study* (Worcester, Mass. Clark University Press, півтєнь 1898, 641 число); Tiedemann Beobachtungen, W. Ament, *Fortschritte der Kinderseelenkunde* 1895—1903. Липськ, 1906, 2 виданє.

²⁾ J. Sully в фравцуській перекладї Perez'a, *Les trois premières années de l'enfant*, пор. Compauryé, *Die Entwicklung des Kindes* (Internationale Bibliothek für Pädagogik, том 1, 1900, стор. 2).

³⁾ Для приміру наводжу важїйші часописи, прїсвячені поодиноким галузям пайдології:

1) *The Child Study Monthly*, вид. в Чикаго (W. Krohn і A. Baylifs).

2) *Paidologie. The science of the Child*, (O. Chrisman, Emporia Kansas).

3) *The Paidologist. Organ of the British Child-Study Association* (Mary Louch, Cheltenham).

4) *Revue internationale de Pédagogie comparative* (A. Mailloux).

5) *L'Année psychologique* (A. Binnet).

6) *Die Kinderfehler. Zeitschrift für Kinderforschung*, hrg. von Koch, Ufer, Zimmer (Лянтєнзальца).

7) *Zeitschrift für pädagogische Psychologie und Pathologie*, hrg. von F. Kemsies (Берлін, 1899).

8) *Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der Pädagogik, Psychologie und Physiologie* hrg. von H. Schiller und Th. Ziehen (Берлін).

9) *Internationale Bibliothek für Pädagogik und deren Hilfswissenschaften* (Альтєнбург).

мають ся ріжними питаннями звязаними з життям дітей, входять в життя навіть великі інституції, зорганізовані для критичного дослідження дитячого життя, публичного виховання, оікіа над недолітками, свротами, каліками, для плекання їх фізичного розвитку і т. д. Медицина, психологія, педагогія і добротчяність подали собі руки, аби пізнати добре диточе тіло і душу і повести їх для їх власного добра і для добра загалу.

Перший зачав вести систематично студії над дітьми Кузмауль¹⁾, одначе підвалини пайдології положив Преуер, автор звічного підручника *Die Seele des Kindes* (*Beobachtungen über die geistige Entwicklung des Menschen in den ersten Lebensjahren*, 3-те виданя Липськ, 1890).

Найкраще розвинула ся наука про діти в Англії і Америці за почином Sully і G. Stanley Hall'a. В Англії найбільші заслуги положив Sully, який попри богату наукову творчість, присвячену предметови і методі пайдології²⁾, займив ся передовсім організацією фахових товариств: особливо звісна *Association for Child-Study* з 5-ма відділами.

Ще більший розвій зробила нова наука в Америці, впроваджена і спочуляризована G. Stanley Hall'ем. Його часописи: *The Pedagogical Seminary* (Worcester, Mass. 1891) і *The American Journal of Psychologie* (Worcester, 1887) ведуть огляд біжучої літератури і обговорюють усе, що відноситься до тої теми. Найбільшою його заслугою в се, що студії над дітьми взяла на себе секція *National Education Association* і засновала для тої цілі багато інституцій, як *The Illinois Society of Child Study* і *The Association of Collegiate Alumni*. В році 1894 видав Hall славні квестіонарі про дитину, примінивши в них статистичну методу і зібрав великий матеріал, який оголосив вже в частині в цілім ряді студій інтересних

10) *Archives de médecine des enfants*, publ. par Comby, Paris 1898.

11) *Kind und Kunst*, 1904.

12) *Unser Kind*, Al. Weiss, Oldenburg, 1903.

13) *Jahrbuch der Kinderheilkunde*, hrg. von Mayr, Pollitzer, Берлін, 1858.

14) *Archiv der Kinderheilkunde*, Штутгарт, 1879.

15) *Zentralblatt für Kinderheilkunde*, Липськ, 1896.

16) *Die Jugendfürsorge* hrg. von Pagel, Берлін, 1900.

¹⁾ Kussmaul, *Untersuchungen über das Seelenleben des neugeborenen Menschen*, Tübingen, 1858.

²⁾ Автор ніж иншим важної праці переложеної на нішецьке п. в. *Untersuchungen über die Kindheit* (Липськ, 1897).

і для спеціалістів етнографів на приклад: *A Study of Dolls in Paedagog. Seminary* (грудень 1896, стор. 129—175).¹⁾ З його школи вийшло багато поважних учених, як Чемберлен²⁾, що провадять далі його працю.

Пайдологія стала ся в Америці предметом університетських студій і числять між дослідниками багато вісних учених, як Е. Barnes, Mark Baldwin³⁾, Harlow, Russel і Taylor.⁴⁾

У Франції починаєть ся пайдологія працями Perez'a⁵⁾ і Compaugé⁶⁾, одначе не дорівнює американській.⁷⁾

В Італії знаві між иньшим праці Л'омбровової⁸⁾ і Колюцци⁹⁾, в Німеччині крім висше наведених також студії

¹⁾ Література зібрана в статі *Child Study and its Relation to education Forum*, серпень, 1900. В німецькїм перекладі маємо його гарну працю: *Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik... übersetzt von Dr. Josef Stimpfl* (Альтенбурґ 1902, в *Intern. Bibliothek f. Pädagogik*, том 4), до якої додав передкладчик обширний вступ (стор. 1—23) і представив в нїм діяльність автора.

²⁾ Особливо важні дві праці Чемберлена *The Child and childhood in folkthought* (New York, 1896) і *The Child, a Study in the evolution of Man* (Лондон, 1900) і книжка Fr. Tracys'a про „Психологію діточих літ“.

³⁾ James Mark Baldwin, *Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse (Methoden und Verfahren)... ins Deutsche übersetzt von Dr. A. E. Ortman*. Берлін, 1898.

⁴⁾ Taylor, *The Study of the child* (Нью Йорк, 1898).

⁵⁾ Perez B., *La psychologie de l'enfant, L'enfant de trois a sept ans* (3 вид. Париж, 1894), *Les premières années de l'enfants* (5 вид. Париж, 1892), *L'éducation intellectuelle dès le berceau* (II, 1896), *L'éducation morale dès l. berc.* (II, 1896) і т. д.

⁶⁾ Висше цитована праця про розвій дитини.

⁷⁾ Прошу ще порівняти Defert, *L'enfant et l'éducation dans la société moderne* (Париж, 1897).

⁸⁾ Л'омброво ІІ., *Życie dzieci, studium psychologiczno-wychowawcze* (Варшава, 1904).

⁹⁾ Colozza G. A., *Il gioco nella psicologia e nella pedagogia* (Турин-Рим, 1895), в німецькїм перекладі: *Psychologie und Pädagogik des Kinderspieles. Mit einer Einleitung von N. Fornelli... durch Anmerkungen und Zusätze ergänzt von Ch. Ufer* (*Intern. Biblioth. f. Pädagogik*, т. II).

Амента¹⁾, Бідерта²⁾, Ріхтера³⁾, Stratz'a⁴⁾, Ziehen'a⁵⁾, Heydner'a⁶⁾, Вебера⁷⁾, Goerges'a⁸⁾, Грабс'a⁹⁾, Грооса¹⁰⁾, Еррера¹¹⁾, Fürst'a¹²⁾ і в.

Сучасна пайдологія зачеркнула собі дуже широкі границі і хоче обійняти всі прояви диточого життя.

Даймо голос трем визначнішим пайдологам.

К. Гросс¹³⁾ каже: „Пайдологія займає ся, подібно як і антропологія, і соматичною і духовою стороною свого предмету. О скільки займає ся його душевним устроєм, сходять ся з психологією дітей, в студіях над диточим організмом, покриває ся, загально беручи, з фізіологією і обговорює ріжницї, що заходять між тілом дитини і дорослого, і генетичні ступні розвою“. Хрісман¹⁴⁾ ще ширше, але zarazом і докладніше прецизує становище пайдології: „Пайдологія має за задачу зібрати цілий матеріал, що відноситься до істоти і розвою дитини і злучити його в цілість без огляду на те, де його знайдено. Її одинока мета — науковий дослід дитини в усіх напрямках з тим, аби зрозуміти докладно її природу (стор. 5). Дитину мусять ся студіювати в лябораторії,

¹⁾ В. Амент, Die Seele des Kindes (Kosmos, Handweiser für Naturfreunde, 1905).

²⁾ Бідерт Ф., Das Kind, seine geistige und körperliche Pflege (Штутгарт, 1906).

³⁾ Ріхтер Г., Unser Kind (Відень, 1902).

⁴⁾ Штрац, Der Körper des Kindes (Штутгарт, 1903).

⁵⁾ Цілий ряд педагогічних і психологічних праць, на прик. Die Ideenassociation des Kindes (1898—1900).

⁶⁾ Heydner, Beiträge zur Kenntnis des kindlichen Seelenlebens. (Липськ, 1894).

⁷⁾ Вебер Р., Das Kind von der Wiege bis zur Schule (Берлін, 1894).

⁸⁾ Goerges Th., Das Kind im ersten Lebensjahre (Берлін, 1902).

⁹⁾ Грабс, Psycholog. Beobachtungen aus den ersten Lebensjahren eines Kindes (Липськ, 1886—7).

¹⁰⁾ Гроос К., Das Seelenleben des Kindes (Берлін, 1903).

¹¹⁾ Еррер, Beobachtungen und Betrachtungen über die Entwicklung der Intelligenz und der Sprache bei den Kindern (переклад Г. Гаснера, Липськ, 1903).

¹²⁾ Fürst, Das Kind und seine Pflege (5 вид., Липськ, 1897).

Прому крім того порівняти важну працю W. Milcent Shinn'a, Körperliche und geistige Entwicklung eines Kindes in biographischer Darstellung (Glabbach-Weber, 1905).

¹³⁾ Гроос, D. Seeleben des Kindes, стор. 4 - 5.

¹⁴⁾ Хрісман, Paidologie, Jena 1896, стор. 5.

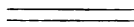
в дома, на улиці, при забавах і жартах, у цивілізованих і диких народів, в нормальних і ненормальних станах, в часі цілого фізичного розвою з психологічного, фізичного і морального боку, в спочинку і руху, в сні і на яві, в слабості і в здоровім стані. Так обіймає пайдольогія студіюване дитини і цілої її істоти та творить сама для себе окрему в собі замкнену цілість, незалежно від інших наукових фахів" (5—6).

Налл називає пайдольогію не скваліфікованою ще наукою, що вяже ся то з психологією, то з антропольогією, медициною або гігієною і сходить ся з студіями звіринного інстинкту і звичаїв та поглядів т. зв. диких народів. Вона має виразну етично-філософічну закраску, в части те, що називаємо висшою біольогією, з примішкою етнографії і релігійного розвою, а часом навіть з додатком балачок і діточих традицій, одначе в педагогії находить вона заведі практичне приміненє, хоруючи при тім на всі хви і прикмети своєї всесторонности (op. cit. 26).

Так широку програму зачеркнула собі пайдольогія, що має як найкращі вигляди і займає чим раз ширші круги.

Надіймо ся і у нас дочекати ся живійшого заінтересованя дитиною і студіями над нею.

З. Кузеля

I.

Про дитину в першій році життя.

От яке муляточко манісіньке! Та на весь день кидають без їжі!

(Сусіда про чужу дитину).

Сова не приведе сокола.

(Людська помірка).

Які сами, такі й сани.

Яке з малку, таке й до останку.

1. Назви на дитину до року.

[На маленьку дитину, що доперва уродилась, кажуть „пискля“, „пискляточко“ або рідше „мулятко“, „муляточко“ і „народження“, „народженняточко“. Першим іменем називають дитину головно до шести неділь: а коли і відтак ще прикладають до неї ту саму назву, то роблять се більше з жалю, щоб пошкодувати. Назв інших на дитину до року дуже багато. Так кажуть на дитину в першій році: „їсть першу паску“ або „годовичок“; „уже чимале“; „сьміяка“, „сьміюн“, „гуляка“; „зіпака“, „зіпачка“, „плакса“, „плаксючка“, „плакуха“; „сидун“, „сидуха“, коли вже вмів сидіти; „плазун“, „плазуха“, „плазунча“, „плазуня“, „плазунчик“, „лазунець“, „лазуночка“, як лазять; „дибун“, „дибуха“, „дйбака“, „дйбунча“, „дйбуня“, „дйбунець“ („поганий який дйбунець дйбуняє до мамі!“), як „стає дйбки“; „ходун“ (на хлопчика й на дівчину); „дід“, „дідуган“, „бабуся“, як нема зубів, а „зубань“, як зуби ставить; „белькотун“, „белькотуха“, „сокотун (-ха)“, „воркотун (-ха)“, „воркота“, „удун“, „балакун“, „шавкотун (-ха)“, як учить ся балакати, а „щebetун“,

„щербетуха“, „цікорун (-ха), як уміє говорити і „німиць“, „німе“, „мозчун“, коли не говірливе¹⁾].

2. Дитина розвиваєть ся поволійше, як иньша живина.

Людина — а родить ся, то нікчемнійше теляти. І теля, і порося, і що не візьміть, уже якесь змисленійше, уміє скорійш і ходить і потрапляє за матірю. А дитя гірш од пуголовка, і незмислене зовсім, і слабе, премо ніщо. Наче аж полекшав на душі, як поверне головою або ніжками, та ручками замелеха. А вже як міцнійше, держить ся за що візьметь ся, то се вже аж не вірить ся.

Ну, нема таки більшої досади, що голови не держить своїє на собі, наче наказаніє яке. Аж як уже почне вязики держать, то аж тоді скинеть ся наче на що гоже, і тоді і ждеш, коли воно почне станком уже своїм намагать ся, або встать, або вже, як трохи далі, сидіть та лазить і нарешті щось казать та ходить. Й одляже од серця наче, як воно почне на що гожійше вже походить.

Так то вже Бог дав, що німий язик (животне усяке) скорійш почне сьвіт свій розуміть, а людина, поки на мірі стане, пів віку пройде нізащо.

3. Фізичний розвій дитини.

Дитина найперше починає понімать сьвітло, огонь, а перед тим не розбірає нічого, хіба як пече, болять його що, або їсти хоче, зрештою усе йому байдуже. Одно швидче, друге пізнійше, а все вже о трех місяцях почина чуть давоник, або ще раніше задивлять ся на сьвіт; а ото вже й глядять на матір, хоть спершу вона йому байдуже. Кажуть, що є дітв, що і маленькі, а не возьмуть груді од чужої жінки, але це тільки мабуть так кажуть.

А далі, то вже у хаті знає своїх і чужих. Як хоче що виявити, то плаче або руками достягає. От так в чотирі місяці знає се.

4. Про пупець.

Одсихав пуп у маленького телятка не більш, як у дві неділі. А в дитини?

А в дитини до трех день, більш не буде висіть той вузлик, що баба завяже, а там він пересохне і одпаде.

¹⁾ Уміє балакати. — се по Божому дитина, а то німе; як то той і Бог не скотів, щоб поно його хвалило. (Від баби Стаськи).

Його на щось глядять. У Яринки той тепер завязаний у платочку в скрині. І намітка, що в їй вона родилась, разом схована. Мати її на щось у воді розгортала, щоб показати і їй, як вона вже величенька стала (тепер їй 11 літ). А що з нею роблять, з тею схованкою, не знаю. Кажуть, але я через верх тільки чула, що дають і пить (зотруть на щось) тій, що в ньому родилась. А для чого воно, не знаю, забула, або не гаразд таки й чула.

5. Найбільше ходять коло дітей і люблять їх матері.

[Найбільше ходить коло дітей і любить їх мати. Батька діти не так дуже притягають, так, що нерав здасться, мов би він любив їх лише через матір. Часто навіть притворюються батьки, наче то кохають свої діти, а в самій річці ненавидять їх або тримаються від них здалека. Се не виключає однак сього, що муж живе щасливо з жінкою, любить її і чує потяг до неї.]

6. Заходи коло маленьких дітей.

Неділь три дитина нічого не знає і не розбірає того, що коло його, а через три неділі воно починає одрізняти такі предмети, як світло, огонь, що кидаються самому у вічі. А через шість неділь, як коли то й через п'ять, воно вже знає матір, угадує її, чи вона колише, чи вона годує його. Як мати балакає до його, то воно радіє, то й воно собі мугонить до неї.

В шести неділях дитина ще як янгол: не знає ні добра ні зла. Хоча й сьміється вона, як спить, то то не од себе сьміється: в ній дух благий тоді сидить і веселку таку пускає, янгол тоді її забавляє і тішиться, що ще нікому нічого не винна.

Взагалі янголи бавлять дітей. Як часом колеска сама колихнеться, то кажуть, що то янгол її поколихнув. Янголи дражняться і забавляють маленьких дітей.

Щоб засьмішити дитину, кажуть вони до неї: „Возьмем батька, возьмем батька“. То то й вона регочеться, бо ще не знає, що потрібний їй батько. А як же скажуть: „взьмем матір“ — то вона плаче зараз і пхика. Це все робить ся у сні.

Дитина сердиться також тоді ще не вмів. Як кричить, то сама того не знає, то або їй щось наслано (крикливці, сухоти або ще яка хвороба), або щось у неї болить, або їсти хоче, або обридні їй лежати в сповитку.

Часом розповість ся, а сповіють, то перестане. Треба її тепер заспокоювать, щоб заснула, то колиханням то купанням.

Люди кажуть також, що дитина також тоді плаче, як хто не-будь умре де б не було: душа її се чує.

Часом жахнеть ся у сні, то через те, що лукавий зробив щось коло дитини, або щось снить ся. Тоді, як хто побачить, хрестить її й каже: „Госпідь з тобою, Духу Сьвятий!“ або: „Духу Сьвятий з нами!“ — або як декуди, то й инакше. Мати найгірш боїть ся цього і на душі зробить ся чогось страшно, щоб чого поганого не злучило ся з дитиною, бо од ляку найбільше лиха буває: сухоти, жовтяниці, припадки. Проте-ж, хоча й боять ся, але як похрестять та одмовлять що небусть проти нечистого, то лекше стане на душі, бо в надія, що все таки пройде.

Ото вже біда і матері і всім, що в хаті, як на дитину що наслано або чим боліє та кричить. Тоді вже нічим не забавиш її і не поможеш біді, як не знаєш чого проти крикливців або не постаравш ся людей яких знаючих. Бог його знає, до чого довели-б крикливці, як би люди не знали що од їх: вмиралв-б діти, як се часом буває, або були-б каліками.

Через це ото, скоро дитина лише знайдець ся, то і од очей її роблять, і од напасти диявольської хрестять цілий рік вікна, двері й комин, щоби не підступила нечиста сила. Через це і кума бере печину „лихими очима“, через це і містищем торкають новородка. Одначе, хоч і богато роблять і знають, щоби спасти дитину од насланя, або од очей, або й од поганого духу, одначе в ще і мудрійші знахурі і знахурки, що проти їх уже не швидко одробиш, хіба як угадаєш, чия воно робота та підлабузниш ся до цієї тварюки та упросиш, щоби поробила од нещастя. То вже ото й одробляють.

А як що не вдасть ся, то наймають у церкві. На крилосі коло дяка, де він усе стоїть, прибита картина, де показано, кому од чого молять ся. От і од крикливців дяк знайде тут сьв. Антонія, візьме „семигривника“ тай одмолює з попом.

Часом, як і наймання не пособляє, то усі пожурять ся, бо це вже „гнів Божий!“ Тай терплять ото муку усі, хто в хаті живе, а дитя бідне мучить ся і хоча буває і не вмире з цього, то вже як і виросте, то якась на ньому ознака буде: або зле буде, або хиряє, носе, шиблене, або порушене. А так по Божому щоб обійшло ся, рідко буває. Так старі люди замічають.

7. Купіль для дитини.

Розводять у ночвах окріп холодною водою, поки не зробить ся літня вода — літепечка. У головах кладуть замість подушечки пелюшечку, щоб не так у головку душили ваганки, а як боять ся жовтянць, то кладуть з прядива (а конопель) троха менше як одну жменю, а тоді по всіх ночвах устеляють другою пелюшечкою, кладуть писклятко, і скоро помочить ся і впірно у воду до дна, то тоді краями теї пелюшечки обгортують усю дитинку і поманісіньку з підвіжок беруть водичку і все хлюпають на грудики й на головку, а щоб не хололо літепло, то підливають окропу по трішку коло ніг, або з боку, щоб не опекти дитини, і все таки піддають окропу, поки купіль геть вже горяченька, так що дитина з тепла і засне в купелі. Як кладуть у купіль, то всяк примовляють, дехто каже, як дитинка боїть ся водички, скоро приторкнеть ся до неї: „Мати — водичка, мати водичка, Госпідь з тобою“. А більше того все кажуть: „Христос купавсь, тай нам благословив, Христос купавсь, то й нам благословив!“ Ті слова усе приговорюють, поки дитина і обважнеть ся у купелі. Як уже хлюпають на його, то вже як хто хоче, утішаєть ся: „любісіньке, манюсіньке, масюничке, — купочки, хлюпочки, а ну ще водички“ — і підбавляє, і швидче ще хлюпає.

У воду нічого не ложать; як уже величеньке, або, що не дай Бог, простуда, то тоді хто що знає, кладе. Є, кажуть, що в любистку купають, щоб усі любили, й у молоці купають, щоб повне та біле було. Од простуди гріють смородину (прутики) у казані, або солому гречану, тай купають у тій купелі. І тоді приказують що небудь: „Мій же ти шипочко, мій манісінький, а йди лиш, я скупаю“ — і беруть на руки з пелюшок з завічка — „а йди лиш, у гречаниці ще поживеш“. І тоді купають.

Щоби умлівали у купелі діти, сього не буває, бо все надливають окропу і гладять рукою, щоби гаряче було, і кокупають не довго та зараз виймають з купелі. Як виймають, то хто небудь, як є близько, сухенькою і тепленькою пелюшечкою накине і тоді сповивають її зараз.

А перш, як виймають з купелі, саме як дитина добре розпарить ся, то її „зіряють“. „Треба ще й зірять“, скаже те, що купає, і зараз і мірає так: бере ліктик правої руки у пискляти і колінце лівої ноги другою рукою і тоді до купи зводить, поки не торкне ліктиком колінця, а тоді пустить та бере ліктик лівої руки з одну руку, а в другу колінце правої ноги і знову до купи зводить поманеньку, поки й торкне ліктиком об колінце, і так до трех

раз. Як трудно зводити, то то або спинка вже зламлена, або ніжка або ручка звихнена (особливо, як плаче, як міряють). І ото на те, щоб узнати, чи поврежене пискля, і щоб направити, міряють його в купелі.

Скоро з купелі, зараз погодує мати дитину і сповиває, або вперед спове, а тоді погодує.

У шести неділь дитину часто купують. Спершу треба-б разів і два на сутки окупати, та вже у мужиків хочби раз у сутки купують, а то і на двое суток раз. У попів та в панів частійше купують, та в коли і кому. Буває, що як уродить ся дитина, та такі білі плями по їй на головці є, то ото кажуть, вони бувають, як чоловік з жіркою живе, як вона ходить вже нею на днях, то тоді небезпрямінно треба часто купати та ще й милом а не хлібом стирати ті плями, то вони й очистять ся.

Як хто, то купає і тоді, як дитина „вилучаєть ся“. Вилучаєть дитина дуже, або не дуже, або й зовсім не вилучаєть ся. Та воно мабуть з усякою дитиною так буває, що не замітять, коли воно пройде на їй. Кажуть, що то вона вилучаєть ся од того, що мати, як ходила такою, на днях уже, та кішку ногою ударила з персердя; а бити її тоді не можна, бо у дитини на спині поростуть волоски, що її усе, як лежить, муляють, колють, і вона через те вилучаєть ся, наче двигає його усіма плечиками і суставчиками. То ото частійш купують її: се помагає. Дехто, то макушкою з хліба спину викачує, покладе паском (коні пасе) тай качає макушкою по спині; то вони б то, ті волоски, й зійдуть за хлібом. А воно мабуть усе те пусте. Дитина має на все свій час. Росте, а звязане лежить, треба розімять ся, то й вилучаєть ся; а може, хоч і не сповите буває довго, а вилучаєть ся, а може то вже така вдача всякого-народженого, бо хоч віякої кішки не займай, а воно все буде вилучатись. Така стать дитяча. А тимчасом, що люди кажуть, то те й треба казати.

Купують і після шести неділь дітей, тільки рідше вже, у півгоду, ще рідше, а в год, хвіба заплешуть буває задня, як воно не просить ся буває на двір та замажуть ся. Тоді не розбирають, чи літеплом, чи окропом; підмивають, запліскуюють, як укаляють ся дуже. Сорочечку теж замиють, і закрутять, і підоткнуть за поясок, а як догадливі, все її підтикають, хай собі так і лазить чи й ходить. А поки ще манюнькі, то або зовсім (особливо спершу) не надівають сорочечки, або надівають куценьку, або як довша, то відложують її під спиночку з половину, щоб не промочувалась і не пачкалась. Поки маленьке, то менше воно замаєть ся і купують

Його часто через те, що так треба, годить ся: лучче спить, краще росте, і здоровійше на дитяну. Там же заятрюють ся, закисає; воно-ж і блює і блює. То як-же і не купать його.

6. Сповиванє і колисанє.

Скоро найдеть ся у сьвітї божому дитина, кладуть її або на полу, або на лежанці, або на кожух, або й на печи на подушку. Як ще ніщо не налагоджене, лежить собі день чи що там несповите; хіба мати загляне скілько раз до неї. Більше як день не держать несповитою, щоби не зашкодить як і щоби виросла стрійнійша. Сповивають задля того, щоб не корячилися руки та ноги і щоб само себе не окалічило як, бо мале дитя нічого не знає і тагне усе ручками, що попаде, та дряпає себе нігтиками.

Як спове мати перший раз своє дитятчко і потім, як сповивають його, то хрестять його тричі, нічого не приказючи, і зараз за носика здушать рукою і губами цмокнуть. Це прицоковують задля того, щоб у носіку у дитини не залягало, „щоб носіка не залежало“.

Сповивають дитину поки хто хоче. Строку такого одного для всіх не має. Одні раній перестають сповивать, бо воно спокійно й так собі вже спить, розповите, а другі довше, бо саме воно привикло до сповивання і не хоче несповите спать, кричить, або неспокійне вдалось. Одначе довше пів году не сповивають ніде. По дитині вже замічають, що пора її вже перестать сповивати.

Зрештою, як перший раз сповивають, не видно ніяких заміток.

Щоб краще було присиплять дитину — а усі кажуть, що то найкраща дитина, як довго спить — кладуть її у колиску. Перший раз кладуть її як у кого, або коли сповють, або аж на третій день. Особливо поспішають класти тоді, як дуже неспокійна і криклива, бо тоді легше її ворухить, щоби мовчала. А хоч і не мовчить, то якое в колисці складнійше. Колиска для того-ж й є, що нею найскорійше можна приспать людину: он на возі то й задрімавш од хлипання та й не счуєш ся коли, а що-ж у колисці од вихання. Більш же буває, що у колиску кладуть не зараз: дитинка нічого ще не розуміє, то лежить собі однаково і на подушечці за припічком, чи де там. Аж через тиждень або й через два почнуть вже її класти у колиску.

Однаково, чи перший раз кладуть у колиску, чи вже ув останній раз, не примовляють нічого і не роблять нічого, хіба похрестять колиску та положать залізяку оту ще, що з родни її мати носила

коло себе. Буває, що похрестять часом і ножем, як ото і вікна хрестять та двері та комин, і примовляють молитву: „Господи, Сусе Христе, Сине Божий і Духу Святий“ або ті самі слова, що кажуть, як хрестять вікна, двері та комин. Часом, найбільше, як перший раз кладуть у колиску, обійдуть ся якою небудь шуткою, от хочби такою „а ну лиш й на гойдалку тебе“ або „а ось і колиску змайстрував батько, ну лиш і погойдать тебе, щоб спалось гарно та щоб ти велике росло“, бо кажуть, що у сві тільки росте чоловік а то тоді саме, як снить ся йому, що падає і жахаєть ся о то. Через це то декотрі і кажуть, як жахнеть ся: „Духу Святий при нас“ і добавляють „великий, чи там велика ростя!“

Найбільш коло дитини ходить сама мати, це перша і найсправнійша нянька. Як тільки дитинка знайдець ся, то звісно, нянчить її баба, а як мати піддужає, то сама вже коло неї увиваєть ся. Підсобляють їй, як є у єїм'ї, її мати, чи свекруха, чи там яка жінка, а то то й старші діти або наймичка (це дуже, дуже зрідка). А то все мати. Миє, купає, сповиває, колише, годує, утішаєть ся, доглядає; навіть коли вже дитина підбільшає, то все таки несуть її до матері, щоб забавила. Як почне дитина дещо розбїрать і хоч вязики держать, тоді мати і другим, хто є в хаті, дає подержать і поглядїть. А вязи почне вона держать, звісно, як яка і як сильнійша, то скорше, буває, що й через пять недїль, а як слабійша, то довше не здержить, буває, що й год або й більше. Якже-ж і дають кому манюню дитинку подержать, то в сповитку хиба, бо мати дуже пильнує, щоби не звихнула собі спини і не скривила вязей. Батько рїдко який нагляне до своєї дитини: уже аж тоді нею цікавить ся, як вона стане дещо розумїть. Може бути, що се робить ся зі стыду або може найбільше через се, що не вмїє коло того ходити. Няньці мати боїть ся спершу довіряти дитину, тоб вона й не була, чи баба, чи своя дитина старшенька, чи наймичка, боїть ся, щоб не було якого недогляду; а вже як у колисці лежить, аж тоді пошле кого поворухить.

9. Колисанки.

Приколискових пісень та забавок усяких, казочок, так багато, — особливо у сьому селї, — що не знаєш, які між ними попередуб треба подати, а які залишити. Згодом можна буде подати їх окремо, а тм часом подаю ті, які за браком часу удалось списать.

1.

Ой ти котку, воркотку,
 Біжи котку в хижку,
 Піймай котку мишку.
 Мишка буде пискотіти,
 Дитинка буде спать хотіти.
 Хоче спать тай не спить,
 Дайте дубця будем бить,
 Дайте тоненького,
 Будем бить дитину маленького!

[Максимович, Укр. нар. пѣс. I. с. 103. — Чубинській,
 Труд. IV, с. 24, N. 27.]

2.

Ой кіт воркіт воркоче,
 Мале дитя спати хоче,
 Воно хоче тай не спить,
 Подайте дубця, будем бить!

[Милорадович, с. 37, N. 15.]

3.

Ой не лїзь котку на колодку,
 Бо забеш головку.
 Головка буде боліти,
 Нічим буде завертіти,
 Одна була хустина
 Тай ту дівки вкрали,
 На кукли подрали.

[Чубинській, Труды, IV, с. 23—4, N. 25 А—В., Макси-
 мович, Укр. нар. пѣс. I, с. 103—4, Иванов, Эг. М. с. 52—3,
 N. 35, Дітські пісні, с. 7, N. 13, Милорадович, с. 46. N. 73.]

4.

Котино, котино,
 Куди йдеш? По сіно!
 Возьми мене з собою
 Буду тобі слугою!
 Ти будеш сіно класти,
 А я буду воля пасти.

Ти будеш запрягати,
А я буду погоняти.

Хтодось Уловій.

[Коротший варіант Чубинскій, Труд. IV, с. 26, N. 33,
довший Иванов, Эт. М., с. 54, N. 43. Ястребов, Киевс. Стар.
1894, III, с. 560, N. 3.]

5. А.

Ходив кіт по горі
Носив сон у рукаві,
Чужим дітям дулі,
А нашим колачі,
Щоб спали в день і в ночі.

[Вар. Б. ріжнить ся тим, що місто двох перших стрічок спі-
ваєть ся: „Ой люді, люді!“]

[Гринченко, Этн. М. III, с. 552, N. 1362.]

6.

Ой ти котку,
Котку — котусю,
Займи нашу телусю,
Пожини й на попові толоки,
Де травиці по боки,
Та там її попасеш,
Та до дому прижинеш,
Та надоїм молока,
Та напоїм козака.

Котенко.

[Иванов, Этн. М., с. 47, N. 14, 15. Милорадович, с. 40,
N. 34—37, Ястребов, Киевс. Стар. 1894, N. 3, с. 560.]

7.

Ой ти кітку,
Та вкрав квітку,
Тай поніс
Поза ліс,
Та заніс до Галі,
Тай поклав на лаві.
Галя стала бити:
Не вчись, котку, так робити!

Та вчись черевички шти
 Не дорогії, по пять золотії,
 Та наськії, та татарськії.
 І не піп торгував
 І не дяє купував.
 Торгував пан, торгувала панї
 У сніім жупанї.
 Треба той жупан зняти
 Та дитинї дати.

Кирил.

[Грінченко, Эт. М. III. с. 552, IV. 1363, Чубинській, Труды, IV, с. 21, N. 17 А—В., Иванов, Эт. М. с. 50—51, N. 27, Ящуржинській, Пов., с. 82, N. 7, Милорадович, с. 45. N. 67.]

8.

Будем котка, будем бить,
 Що не хоче він робить,
 Ні з дитиною гулять,
 Ні дитинки колихать.
 А—а—а!

9.

У котика, у ката
 Була мати ляха,
 Вона біла котка
 Та й приказувала:
 Не йди, котку, ночувать,
 Чужих дітей колихать.
 А я котика попрошу,
 Коткови заплачу:
 Прийди, котку, ночувать,
 Прийди (імя) колихать.
 Я коткови за роботу заплачу,
 Дам [кусок] пиріжка,
 І стаканчик молочка.

[Иванов, Эт. М. с. 54, N. 40, Ящуржинській, Пов. с. 82, N. 4, Радченко, Гомель. нар. пѣс. с. 245, N. 9.]

10.

Е—е, е—е, люлі,
 Налетіли гулі,
 Та сіли на люлі.
 Цатьте, гулі, не гудіть,
 Спить дитина (або імя), не збудіть!

[Чубинській, Труды, IV, с. 19, N. 12 Б., Иванов, Этн. М.,
 (Этн. Обзор. 1897), с. 44—5, N. 1, 6, Малюнка, Родыны, с. 280,
 N. 21, Милорадович, Сборн. Хар. Об. с. 37, N. 11.]

11.

Е—е, е—е, коточок,
 Тай украв клубочок.
 Ой, нате вам, дочки,
 Клубка на сорочки,
 Щоб ви босі не ходили,
 Щоб ви людей не сьмішили.
 Одна була хустиночка
 Тай ту дівки вкрали,
 На кукли подрали.

Чубинській, Тр. IV, с. 21. N. 17 В., Ястребов, К. Ст.
 1894. III, с. 561, N. 7.

12. А.

Ой люлі, люлесі,
 Шовковії вервесі,
 Помальовані бильця,
 Пішли до Кирильця,
 Кирилець не гуляє,
 Писаночку пише,
 Дитину колише.

Б.

Е—е, е—е, люлечки,
 Шовковії вервечки,
 Мальовані бильця,
 Ходім до Кирильця,
 Що Кирилець робить
 Писаночки пише
 (Імя) колише.

[Чубинській, Труды, IV, с. 19—20, N. 14 А—В, Иванов, Этн. М., с. 45, N. 3 (вар. 1 цілком схожий), Ящуржинській, Повѣрья, с. 82, N. 8, Милорадович, с. 38, N. 16—27.]

13.

З колисанкою 12 А. злучена ще й отся :

Колихала мати сина
Свого чорнобривця,
Та думала: добрий буде.
А він виріс
Та пішов до шиночки,
Напивсь горілочки,
Горілочки напив ся,
Та з людьми побив ся.

[Подібний мотив Чубинській, Труды, IV, с. 29, N. 41, Иванов, Этн. Мат. с. 55, N. 48.]

14.

Маленький хлопчик
Виліз на стовпчик,
На сопілочку грав,
Дітей забавляв.

Ю х и м.

15.

Вари, мати, вечеряти
Піду до свекрухи Данки,
Мальовані лавки,
А я сів, прикипів,
Вечеряти не схотів.
Мене мати за чуприну:
Вечеряй, сукин сину.
Піду у черниці,
А в черницях легко робить
Тіки тої досадоньки,
Що в чорному платі ходить.

Мабуть не приколисанкова.

16.

Ой Іван Булаван,
 По подвірю ходив,
 Перепелочки ловив,
 Шинкарочці (міщаночці) продавав,
 Не дорогі, по п'ять золоті:
 Шинкарочка (міщаночка) молода,
 Всяп меду, шей вина!
 Не всяплю, ві продам,
 Бо в тебе жупан дран.
 Як у мене жупан дран,
 То у мене грошей джбан!
 Як у тебе грошей джбан,
 То я за тебе дочку дам,
 Хоч не дочку, то наймичку,
 Хорошую паняночку.

Сю пісню добавляють часто до отсеї колисанки:

17.

Ой кіт, воркіт,
 По дворочку ходить,
 Перепилички ловить,
 Перепиличку в юшку
 Собі піря на подушку.

[Иванов, Этн. Мат. с. 50, N. 25, 26.]

18.

Ой люлі-лі котарю
 Біжи в кошарю,
 Та набирай паличок
 Та забавляй діточок.

[Милорадович, с. 43, N. 53, 57, 63.]

19.

Колвсала баба діда
 З вечера до обіда,
 Поки стало в торбі хліба.
 Як не стало в торбі хліба,
 Покинула баба діда:

Ой, ти діду бородатий,
 Чом ти й досі не жонатий?
 Чом ти, діду, не співаєш?
 Бо ти, діду, язика не маєш!

[Початок: Чубинській, Труды, V, с. 1134, N. 101, Ящуржинській, с. 83, N. 9, Колесса, Етн. Зб. XI. 25.]

20.

Сидить дід за подушками,
 Кидає дід на бабу залізними галушками.
 Чом, ти, діду, не співаєш?
 Бо язика не маєш!
 Треба язика накувати,
 Щоб пісню проспівати!

№. 19, 20 записані од няньки з звенигородського повіту.

21.

Ой на горі лобода
 Там ходила вдова —
 З маленькими діточками,
 Умивалась слізочками,
 А за нею Татарин,
 Стидкий, бридкий, поганий,
 Хотів її зарубать,
 Діточок собі забрать.
 Не рубай мене, Татарин,
 Стидкий, бридкий, поганий,
 Єсть у мене отець, мать,
 Не дасть мене зарубать,
 Діточок собі забрать. —
 До матінки, до двора.
 Мати каже: „Не моя!“
 Ой, лиха-ж моя годиночка,
 Цураєть ся родиночка,
 Близькая і далекая,
 Ще й ненька рідненькая.
 До батенька, до двора!
 Батько каже: „Не моя!“
 Ой, лиха-ж моя годиночка і т. д.

До брата, до двора!
 А брат каже: „Не моя“.
 Ой, лиха-ж моя годиночка і т. д.
 До сестри, до двора!
 Сестра каже: „Ти моя!“
 Ой, добра-ж моя годиночка,
 Пізнала родиночка,
 Близька й далекая,
 Ще й ненька рідненькая.

Кирило Котенко 9 рок.

22.

Ой, Данило, Данило!
 Кудя ідеш? По сіво!
 А в батька вчав ся,
 Із припічка вбів ся.
 А барипня з печі
 Та побила плечі,
 А попівна з груби,
 Та побила груди.

[Ястребов, К. Ст. 1894, III с. 561, N. 8.]

10. Одіж малої дитини.

[Одіж малої дитини складається 1) з сорочечки, і 2) з шапочки, коли дитина більша. Сорочечку шують нероз довго-довго перед уродженням разом з пелюшками, бо і того і сього потрібно тоді, коли мати недужа. Шапочку або платочок беруть лише, як йдуть між люди або як в хаті дуже зимно, зрештою обходять ся без них. На ніжки не дають нічого, а сорочечку підперізують поясом себто маминою крайкою або яким полотном.

Штани дістають хлопчики аж по році але і то звичайно тільки для „пихи“: в дійсности зачинають їх носити далеко пізнійше, так що можна часом чути і про семилітнього „безштаненька“.]

11. Кормленє дитини.

Годують манюню дитинку скрізь самі матері [починаючи, розуміється, від зливків]. Того, Боже борони, щоби мати сама не годувала своєї дитини а наймала кого ниншого давати груди, віде не чути. Часом трапляється, що мати дуже заслабне після родів

і не стане покорму в неї, чи й так не можна їй через болівнь (особливо, як самі груди слабі) давати у рот дитині груді, то й тоді не наймають чужих жінок годувати свої рідної дитини, а замість цього роблять бідній дитиночці таку куклу або мозючок. Як годують куклю, то її роблять так: у біленьку полотнинку покладе пожованого своїм ротом хліба, а як де, то паляниці, або пряника, та пересипле його потовченим сахарем, щоб добреньке було, тай завяже у вузлик у тій полотнинці. Тоді дає дитині смоктати цю куклу, сама придержуючи рукою коло її рота, щоб не втягло у горло кукли та не вдавилось. В куклу цю і другого чого небудь кладуть, от як каші молошної або що, або бублика потовченого і намоченого в молоці. Одначе солодкого стережуться давати у куклі дитині, бо воно „чогось блює, як солодке йому почати змалку давати“, тай глисти заводять ся у животнику, а од глист нудить і блювання буває, а як коли, то й до смерті задушують, як підвернуть ся під груди клубком.

Щоб не держати ся над ротом у дитинки з куклю, привязують її за вервечку в горі і привязану кладуть у ротик — тоді не втягнеть ся вона далі у горло.

Якже замість кукли дають мозючок, щоб дитинку нагодувати, то роблять його так: Візьмуть воловий ріжок, заднять з товстого боку, а з тоншого вставлять цівочку і цю цівочку на кінці, де в рот треба давати дитині, завяжуть біленькою тряпочкою, щоб було мякенько і щоб дитині лекше було смоктати очеретяною цівочкою молоко, налите у ріжок.

Дитині дають смоктати і куклу і мозючок і тоді, як мати малокормна та гаразд не нагодує дитинки.

Чи пора дитині давати цю справу, догадують ся самі люди. До шести неділь, звісно, воно нічого ще не їстиме, ні вареного, ні печеного, а ото тіко і спасенія йому, що кукла та мозючок.

Сама-ж мати, як годує своєю груддю, то не їсть нічого дуже гіркого; найгірше не можна їй їсти часнику, бо дитина як попіссе у неї, то зараз і зблює. Є такі вередливі діти, що й самі не возьмуть у рот груди, як зачують, що мати щось недобре з'їла, але це вже як підбільшають. Є й такі, що груди чужої матері не візьмуть у рот нізащо, але й це вже буває, як дитина зрозумів.

Води пиять не дають малюсенькій дитині, аж поки не стане їсти чогось такого, що їдять і старші; хиба як на случай якої болівні заливвають її ротик, одначе і цього боять ся робить маленькому дитяти.

Рідко буває, щоб з мозюка та з кукли дитина виросла. Часто буває, що сердешне і помирає згодом, а хоча й живе, то таке слабеньке й буде. Буває, що й здоровенькі виростають такі діти, однак це рідко помітно між такими дітьми. Як тільки вони підмогою до груді стають, то це инше діло. Тоді воно виросте.

Часом і закисне добре у куклі або у мозючку — то це не по хазяйськи і вредно давати таку скислу річ; а є, що їм не шкідить: „Хай“ — кажуть — „привикає“.

Замічають старі люди, що поки не знали класти у кукли одних коників, медяничків та качечок, а замість цього клали самий хліб сьвятий пожований, то діти були здоровіші і люди з їх колись буди не такі як тепер на все кородливі.

„Колись було, не знали діти ні сахару, ні коників, тай які люди з їх були, а тепер пішло на панське“.

Годують нарівно однаково, чи хлопчина, чи дівчина.

Манюві дітки, хоча й мало що розуміють, але їх забавляють то сим, то тим, боячись, щоб не розплакались і хочачи, щоб вони скоріше розумнішали.

Але не багато такого забавляння є: частіше ото торкають дитинку за губки, за носика, здавлюють і цмокають до неї, як це роблять. Вона й повертає головою: тоді й примовляють: „Ач як не понимаю!“ — „Яке манюсіньке, а погане“ або і инакше видумують. Але як коли роздражнять, починає плакати. Є такі між ними, що й частенько, од чого-б там не було, плачуть. Треба їх забавити, бо жаль, що плачуть, надривають себе, тай у хаті негарно, як дитина усе плаче. От щоби забавити її, усяк приміряють ся й матері й ті, що коло її найбільш повертають ся. Вихають спершу коліску, як нічого, беруть на руки та на руках дитину вихають або підтрусують, притуливши до грудвей, або й обзивають ся до її, шушукають, щоби від шушукання замовкла або заспала. Як нічого, то кладуть їй зараз у рот цицьку або куклу чи мозючок, а як коли, то прямо пальця. То вона посмокче і притихне — то по цьому знають, що їсти хоче, та того і розкричалась —, а як це нічого не помагає, то й до людей звертають ся. Бувають такі матері, що або через хазяйство, або й через те, що й спочить хочеть ся, або й погуляти, то ось які видумали заміри. Візьмуть та лобик і змиють горілкою: дитячко уцеть ся і спить сердешне. А то маку або й самого маковиння наварять та головку змиють йому. От воно після цього засне і дасть час чи зробить що, чи погулять де. Але таких матерів безсовісними звуть, бо то-ж усі знають, що це насильно задурено дитину, щоб спало, а воно-ж ще маленьке і тепер саме

росте і розвивається, а як не дай Боже та отакою задуреною і розростеться. Чий тоді гріх? Материн, звісно. А вониж ото роблять так. А як уже більшеньких дітей, то й напувають горілкою або маком зім'ятим у молоко. „Через дурне своє серце та мати губить свою дитину“. „Треба вже терпіть, як плаксиве удалось, або людей старать ся на це: люди, або хтось між ними, та в такий, що все знає, од чого не наверні“.

[Додати треба, що перші забави з дітьми, як плесканє у долоні, балаканє, сьпіванє і т. в. роблять ся на се, щоб дитина скорше розвинула ся.]

12. Про годування дітей „соською“.

„Що тільки настало на сьому сьвітї тим дітїм?! І боять ся-ж матері по багато мати дітей, і знають, що як ранїш од грудї одлучить, чо ранїш і друге буде —, а проте не хотять годувать. Ще в злиднях таки годують груддю своєю, але як тільки трохи заживеть ся, так на панський лад і зводять. Не було сього давнїше! А тепер і коробейники про се довідали ся, приносять у села „соськи“ і люди їх беруть; пять копійок за неї, не великі гроші, а пляшечка за гривню, а молоко хоч і по хатах бігає, достає дитинї, тай тиче тоді ту соську пискляти у рот. Хайби хоч шість неділь погодувала груддю, а то й шість день не хоче.

Як у панів то корову їдять і коровячим молоком діти вигодовують ся, а у мужиків, то тільки змалку овечим або коровячим молоком починають вигодовувать ся люди. Та чим більш та дальш, все гірше стає: попи та пани собі скотною вирощують ся і живуть, матері панують, гляди, як дрови сидять, а діти на „соську“ переводять. А на їх двлячись і мужики на соську звисають. Наша яка погана за хвершала вийшла і першу дитинку мала й ту „на соську“. Почахло бідне тай умерло, а до году й другу має і се „на соську“, аби сипать тими дітьми!

А ось у Ч—ої попаді — ся хоч і виросла теж „соською“ годуючись — та всі діти на „сосьці“ живуть. У неї зовсім цицьок не має, а у дітей і душі не стане, як вони на „соську“ і своїх переведуть дітей, як дїждуть. Те буде й з нашою. Фершало її, хоч і хвалений, а дурний, що на „соську“ переводить.

Розпутні тепер понаставали молоді люди!

Так жалїлась та майже сварилаь проскурниця мати на сьвіт і на свою внучку, що за хвершалом.

Вчать скільки відразу предметів: а) думка, що не зачнеть ся друга дитина, поки ще ця, що є, годуєть ся груддю, а вже зачнеть ся, як перестане годувать ся груддю, і що, мов, гріх багато дітей мати і не годувать їх „як Бог велів“ груддю; б) в убожестві годує таки груддю, а як потреть ся таки коло тих „букшпанів“ — як тут підпанків звуть —, а хоче вдать ще й заможность у себе, то збігає на панську лінійку ніби, а то й з ледацтва не хотять, наче розкошує, як не годує; в) через це тільки часто водить дітей, а до розуму не доводить — одне, мовляв, розпуство; г) у панів усе скотячим годуєть ся — ніби переводить ся панство на скотячий рід — а у підпанків і у тих, що кваплять ся на його, то те тільки зачалось; д) видимо свідомо оповідачка указала на одну попадю, де вона усю хвामилію знає здавна, що годувають ся коровячим молоком, та через те, що не ссуть діти груді, не одтягують би то її, і сами груді не одрастають у молодого жіноцтва, а через те людина якби без душі; е) коробейники з кацапів або з ляхів наче на зло і підносять сі „соська“.

Таким родом мозючок, що при нужді, або як матері не має, або вона слаба, став за правило і для тих, що без жадної нужди.

13. Дитина зачинає їсти.

Одна жінка дала дїтїм їсти а сама порастє ся по хатї. А дїтї були дрібненькі. Одно саме найменше, Радько, тай те взяло у більшої дївчинки ложку з кашою чи з кулішем та й несе до рота. А та дївчина каже:

„Мамо, а Радь їсть уже!“

„Чорт тому рад“, — крикнула мати а далі тихенько: „Що й ти їси?!“ (бо нічого).

14. Дїти їдять глину і уголь.

„Як возять та продають попід хатами або міняють по селї глину, то як прийдуть з глиною стїнковою (білою, що в грудках) до мого двору, так сусїди і гукають: „А нуте, бабо, кошуйте, чи добра, то й ми купим!“ Ото смїють ся з мене, що я, як коли, глину або крейду їм. Але менї глина добрійша. Хто його знає чого, а як коли, то аж трусьюь та їм.

Оця Горпина, то попїл або вугіль їсть дуже, аби ніхто не бачив, так аж просить ся та їсть, а стара така, як і я.

Хай Пилип їсть крейду, бо йому хтось пораяв од глисту. Каже, що й лекшає йому. А це-ж Бог його знає, чого воно є такі люди; і сьміють ся з їх, а вони їдять або глину або вугіль або й печиву“.

„Отож змалку ще не од’їли, — бо діти їдять маленькими“.

„Мабуть“.

Мова у хаті з приводу, що мале Іло глину.

15. Про мамок.

Материне і Ващине — подивіть ся! Мати своє гляділи, а я Васьчине. Вона у Гадесі за мамку у панів великі гроші бере, а я глядю і вона мені платить. Я й доглядаю його. Так зучила до себе, що ніхто й нехай не береть ся до його. Купаю що дня божого, і така дитина у півгоду зробилась, що оце їм по году обом (бо Васька через день тільки після матері найшла), а те, що я гляділа, у півгоду було більше й розумніше, як те тепер у год. А оце, то той ше й не лазить гаразд, а цей уже за мною ходить, як коли й сам. А все догляди. До купелі так привикло, що так і лізе, як ллю у ночви, а як не скупаю на ніч, то й не засне. Мусю й у ночі гріть літепло та купать його.

Нехай як мале було, а то й тепер. Мати свого у шість неділь уже перестали купать, а я й досі. Не знаю, як оце без мене й привикатиме коло Васьки, як прийде од панів до дому, бо мати сами і того і сього годували, а я тільки гляділа. Васька й матері за се платить.

(Так розказувала меньша сестра про старшу, що пішла за 200 чи що рублів чужого годувать у панів. Се скільки раз трапляеть ся, може і в кождому селі, завше оставлені діти погибають. Сьому трапилось бабиною груддю годувать ся і воно й виролло краще бабного, та правда, сама баба, годуючи двох „задумалась“, як опісля ця сама меньша сестра хвалилась, себ то „лишилась памяти“, збожеволіла. Мабуть вї одного хочби трохи щасливішого прикладу у тих, що в „шамки“ йдуть, ніхто не вкаже).

16. Діти не дурніють від довгого кормлення.

„Кажуть, що дитина, як довго сце, дурна буде. А воно не правда. Я своїй кумі якось посовітувала. Вона питає в мене, що

його робить, щоб часто діти не родили ся. „Годуй груддю вожне-довше — кажу — то поки не одлучиш, поти другого не буде“. Вона візьми тай послухай мене. Уже на четверте літо Мартинові, а вона не одлучає. На коняці було їде через мою ливаду, а до матері біжить цицьки сцать. Вже усі кучани й знали, чого то він і біжить: „А куди-ж ти, Мартине?“ „„Цицьки сцать““. Дітей таки не було в неї, а Мартинчик цей такий розумний хлопець, уже йому оце семйї їде. А батька так висварить, як паний прийде: „Ось коби мені осьмий год скоріш, наймусь і грошей вам не дам, бо ви пропете“ (бо то йому кажуть, що як буде 8 год, то тоді його наймуть). І батько шкодує його за його розум. Неправда, що од покарму дурнувате буде!“

„„Е, шо, покарму так богато, що дитина й не зсисає, аж самі мусять зіджувати. Про те, як розумне, то розумне!““

17. Відлучувати дитину.

Одлучають од грудей дитину у год, деколи то раніше, а деколи то і після году. Це вже мааунцями ті звать ся. Як часті діти, то там все недогодовані будуть. Часом, буває, одлучить мати дитину, але як та дуже вялить ся і аж приболить за цицькою, то знов почне їй давать досвцать. Але така дитина буде вже вредна на всячину, і погана на очі. [Як приміром подивить ся на замішенетісто, то воно перестане рости.]

18. Мови по селі.

а) Родичі лцшають саму дитину дома.

„Що з цими дїтьми роблять, е! То вже й не диво, як покриткв-вази скручують писклятам. Ото вже тричі дивуємо ся ми, що отакі, як хоть оцей, та й то поквнув з жінкою своєю дитину, і замком замкнув у хату, і дитину на весь день заставив саму у хаті“.

„„А велике-ж воно?““

„Пискляточко ще! Й шести неділь не вишло!“

„„А на що-ж він кидав?““

„Хто його знає, а вже не з добра, а варошне мабуть, бо баба сама розказувала мені, жалілась на дїтей, що отакій і син і невістка. Розкажує та плаче бідна! Каже: Вони замкнуть хату та й підуть, а я піджду, поки зайдуть геть за село, одімкну своїм клю-

чиком їх хату, гаразд, що прийшов ся. Та зварю дома у себе кулешку рідесенького, — бо убожество на старість спіткало, син одрізнів ся і нічого не вділяє з ґрунту, — та сама тим кулешком живу і дитину годую, а в вечері замкну знову і піду собі. Прийдуть вони до дому, а воно кавкотить. Мати бачить, що не вмірає і пошкодує, як побачить і погодує на ніч. А в день знову в поле! А воно отаке муляточко манїсїньке, та на весь день кидають його без їжі! — Плаче було та розказує баба. І тепер жпє воно, вросло уже.

То чого вже од бідних ждять! Чого вже там не має! Савустан, то й жінку свою роділю рублем бив і з хати витяг на двір, а хлопчика народженчика, як несли до хресту, як попомяв у руках, то і прибігала баба за ліками, що, мов, сеч заперла ся, дайте яких дитині ліків. А вона, аби вже хоч не судили його судом за це, давай очі одводить людїм. То й це-ж ще не бідний, має воли!“

„А чого-ж вони так не люблять дітей?“

„А хто його знає! На що воно, каже; в їх уже, а землі не прибавляють ся!“

[Розказувала Євдоха Коцурівна].

б) Клопіт вдівцєви з малими дітьми.

„Учіть ся, діти, сами годувати Андрійчика, бо мати бачите яка?! Умре, то й він умре!“

Мати з родива болїла дуже уразом.

„Кажуть, що удова сирота! Ні! Удївець сирота! Що я з оцею кашею“ — показав поглядом на дітей — „робитиму?! Як би я жінка, купив би за грїш три пшониці, кинув би на окріп та й сам заїв би і дітей нагодував би, щоб з голоду не повмирили, а то що я робитиму?! Я-ж не заглядав ніколи у піч, до сокири я майстер, а до сього, що я робитиму? А оте пєскля?! Повинне з голоду умерти? Що воно винне?“

(Сей про „соськи“ або не знав, або як знав, то й знав, що з „соськи“ те-ж смерть буває, або мертве життя).

в). Нєщастє з купанєм.

Ось оце ще нещастя з отаким, що ще й купать. Як би хоч так росло, а то тіко тиї мороки коло його! А ще чи й виросте!

г) Розмова родичів з нагоди малої дитини.

Мати сидить на печі, а коло неї старші дитки, а маленьке, таке що йому 3 неділі тіки, перед нею на подушечці лежить. Вона кладе йому до губів палець таї каже:

„Бач, як ловить палиць!“

Котресь зі старших заплакало, а мати:

„Цить, дивись лиш“ — укаже на малу дитину — „як воно лове палиць!“

Те заглядає, а вона далі проваде мову, вдвляючись на дитину:

„Який! Чисто у батьків рід! Як раз таке поцтиве, як батько!“

Батько почув, то й собі обізвав ся:

„Ну, ну! Хороша й сама. Обізвалась сова, яж і сама така!“

„Ось побач, як виросте!“

„Та колиб лиш ріс. Яб на рід не подивив ся; у школу його та й у чигиринську, хай би і на крилосі умів. Адже-ж Юхим — як ото краще за дяка знає все“.

Діти ще раз залемтіли на печі коло матері і вона вже перестала, а чоловік далі порпав долотом у лупці.

19. Монашки вкривають дитину.

Жінки з базара новину привезли: розказують, як монашки дитину з монастиря вкривали.

Іде мужик по піску в Чигирин воликами таї нагонить двох монашок, несуть корзину. Ті монашки і просять мужика: „Дядьку, підвезіть, пожалуйте, нас, ані хоть оцю корзину“. „Ставте“, каже, „на віз!“ А та корзинна ніби скринька запералась. Поставили вони ту корзину таї ніби поспішають за возом, але вони одставали. Мужик їде таї не дуже оглядаєть ся.

Приїхав у Чигирин — оглянець ся, нема монашок. Пождав трохи, почина щось плакати так наче дитина у корзині, до корзини, аж справді там дитина. Закрив корзину, одїхав оддалеки од инчих возів, стоїть та журить ся, що йому робить, та що уже ті монашки не прийдуть, — їх таки не видко. Коли дивить ся, їде москаль, та все щось на боки оглядаєть ся, ніби вкрасти хоче що небудь. От дума мужик, одїду од воза, може корзину візьме, а вона новенька, знать нарощне куплена. Взяв таї одійшов. Стоїть віз сам. А це той

москаль як не схватить ту корзину, та скорійш іде. Мужик оглянувся, аж москаль корзину поніс, скорійш за свої волики тай одїхав між вози.

Що вже той москаль робив із тею корзиною та дитиною, не дознались іще.

[Списано незаметно з розмови жінок у гурті].

20. Люди жаліють дитини.

Яке наче брудне та нікчемне, скоро найдеть ся дитя, а як радіють йому люди і як жаліють дуже!

Умерла у Г—ка дитина, а він дуже плакав за ним. Ніколи й не думав ніхто, щоб Т—ко так плакав дуже. Бувало, поки не стане дитина вже сьміять ся, або й сидить, то ніколи й не загляне він до неї. Аж одвернеть ся було, як нарощне піднесеш, щоб потїшив ся своєю дитиною. Наче аж гидував він або соромив ся своєї дитини. А як умерло, то так плакав, що аж піп на його на-сварив ся.

А О—ко опісля сьміяв ся з його, що він так убивав ся за ним дуже наче баба. А прийшло, як і у його вмерла дівочка, що й не ждав, а вмерло воно, то так розжалів ся, що й згадав і Г—ка і близько того Г—ка не було, а він, уже й заховали дитину його, на весь голос: „Тепер я знаю, чого Г—ко плакав так дуже, а я з його сьміяв ся“.

Воно таки, хоч і яке оте маленьке та нікчемне, а його й чужому жалко.

Раз прями ми у день; а це К—ий пес несе щось у зубах, чисто таке, як дитина маленька. А тоді саме та була поговірка на Г—ну, що була покрилась, та й десь ділось її череву — а я й показала дівчатам у вікно. А вони: „Ах, матінко, щож та собака понесла!“ І усі аж зблідли, а я і себе не чую, так і отуманїла, і коло серця загрусилось. Жалко чогось таки. А воно мабуть таки Г—на прикопала дитину.

Тай курчати жаль, як мучить ся, або як хто наступить, або квочка бє, не приймає. Та є й нежалісливі люди.

21. Нерідні батько й мати у дитини.

„Піскля виросте, хай як не нівечить його“.

„То що, що виросте. Хйба воно знатнме, як над ним знущали ся“.

„А тїтка хїба не розкаже йому все, як з ним тепер було, як саме матері зостало ся. Не вмреж вона, поки воно виросте, або хоч поки витїшать, щоб людїм вгодне було. Тодї розкаже йому за всїх, що мачуха і вітчям з ріднею робили“.

(Батько дитини умер з порухи, ще заки знать було, що мати ходить нею; мати зараз вийшла за другого, хоть покійник усе завіщав на дитину, як буде. Вона-ж і знайшла ся, а сама мати з родів умерла. Вітчям женив ся на другій і вже й це собі ваяв, бо думав посїсти все його добро; тай знуцались обоє над ним).

„Оддасть воно за своє! Тай без тїтки знайдуть ся люди, що розкажуть йому все. Не пройде воно їм дурницею, що так і ждуть, щоб пропало воно, а годують, абп задля людського ока“.

22. Цїкавість про дитину.

Як дитина є в хатї, то цїкавлять ся нею: чи шість недїль, чи пів року мвнуло, чи вже год буде. Довїдавшись, що шість недїль дитинї, чи там пів року, чи й год уже, таку увагу на се кладуть. „Шість недїль є, можна на приклад на руки давать будь кому. Шість недїль не має, як можна отаке пекля давать, на приклад, дївчинї, що зроду не держала на руках дитини? Ще вязики зверне, спинку зломить і таке иньше. Пів року є, то й не диво, що сидить уже дитина, хоча й не дивовижа. як ще й не почало, бо, мовляв, скоро почне уже сидїть, а може й лазить і ходить, або й балакать. А вже, як далеко за пів року, та сього не має, то цим вже клопочуть ся. Отаке повинне вже само сдїть, а воно й не дума: держись з ним, з рук не спускай!“

Год є — се вже другий погляд зовсїм. Можна і коло дїтей покинуть, само забавить ся, і без матери день побуде без великого клопоту, і одлучене вже може бути і т. н.“

Цїкавлять ся бїльше і про те, чи вязи держить дитина, чи сьмієть ся вже до кого, як займать його, або як упїзнає кого, чи сидить, ходить, балакає. Чи зубики є.

23. Замїтки про малу дитину.

[Замїток про малу дитину до пів року досить багато. Вибираю усе важнїйше з нотаток автора].

1) Ото кажуть, що у дзеркалі не можна показувать дитини. [Сього не можна було і до шести неділь; так само обов'язують і тепер усі привися проти уроків.]

2) Вщє себе не можна піднімать дитини, бо кажуть „піднімиш висче, закопаш глибше“; дитина почне хворіти тай умре од цього.

3) Не можна до году ві чубів, ві вігтиків обтнати, а то у рай не приймуть, чи що. Вігтики скосяють можна, як великі ростуть.

4) Як дитина упаде, то роздвряють сорочинку.

5) Замічають люди за малими дітьми: як росте, то й слабів, без цього не можна. Кажуть, що ростуть, не слабіють рідко які діти, а як яке більше боліло, чи на зубц, чи й так на що, то те змисленійше буде, як виросте і скорійше навчаєть ся мови і всячнну скорійше піме ніж те, що не знало болів дитячих. Наш свекор, було, кажуть, що оцей Онопрій через те й отакій (не всі дома), що ріс малій як заміс глини (вальок глини замішаної); він і тепер такий, а й тоді і тепер боліть не болів ніколи.

6) Дитина на молодиці як почне падать із лави, чи з полу, чи з чого-б там не було, то буде увесь місяць падать, ніяк не вбережеш. Тільки одвхнеш ся, то воно зараз і упаде десь.

7) За дітьми, що починають лазить, замічають багато дечого. Треба і з хатою глядіть, щоб у ній не було чого нанесено негарного; через те мести треба до схід сонця і до захід сонця, а по захід уже не годить ся. Не годить ся умивать водою дитини по захід сонця, бо на вроду негарна буде.

8) Кажуть, що дитина, хоч і мала, а знає, що вона одна у батька в і як друге родить ся, то їй уже се нездорово; вона-б то чує, що вже не на ню саму будуть батько та мати тішити ся, а вже й на другому будуть утішать ся. Чує-б то вона, хоть як ще маленька, що вже „саперник“ в; та се, як і буває, то мабуть з більшими дітьми.

9) Переступать малої дитини не вільно, як лежить, бо не виросте.

10) Як дитина плаче жалко, хоч і не має чого, то щось буде, вивішує бідне, або у рідні в щось недобре або ще буде.

11) Дитина набіраєть ся тіла з часом як росте, а найкраще, як у молоді купають.

12) Щоб прибуло молоко у матері, дають їй їсти сімя і пити м'яту.

13) Дівчинна хоч і цілий день кричить, то нічого не буде, а хлопець як довго покричить, то животи будуть виходить.

14) Беззубих ще дітей не можна зводити; кажуть, що аж коли в зуби, то можна діти сажать у купі, щоб грали ся. Робить ся це через те, що зуби боліли бв безпремінно.

15) Ту першу сорочечку, що наділи на пискля, як у перве ще родилась у молодих людей, надівають на всіх дітей, що родять ся у їх опісля. Перше з неділку або й з оден день поносить а то вже й ховають її і як родить ся друге, то на його надівають, потрошку отак понадівають і на усіх. Декотрі і не мнюють її а так і держать. Це для того так, щоб діти усі любили одно одного, піддержували і помагали одне одному. У попів се ведеть ся, не тільки у простах.

(Здасть ся, тільки у попівстві воно в!)

24. Дитина до часу, коли навчить ся сидіти.

Перший год дитини — це поява ступінь за ступнем усяких відмін у дитини.

Спершу за ними слідять, коли почне уміть сьміяь ся, вязьки держать, гулять, сидіть, руки давать, лазить, зуби ставить, дьбки ставять і погім ходить уже. Цим цікавлять ся і сусіди, не тільки свої. Хтоб не прийшов, спитає, глядячи на дитину: „А вже сьмієть ся?“ „А вже дьбки став?“ і т. в.

А з шести неділь до году уже починають цікавить ся її розумом, удачею і таке инше. І свої, і чужі, і більш сусідські люди уже спитають таку дитину і „ладі“, і „сороки“, і „а де мама“, і „туті-туті“, і „як бабу мороз душить“. Як бачать, що дитина в свій звичайний час виявляє себе вдало, то радіють, утішають ся. А як же ні, то сумують, журять ся, усе бідькають ся і старають ся чим небудь підсобить. Як ото не вивчить ся ходить у свій час, водять, ходушку роблять, а як помітять, що вона не тямить ні татка, ні неньки і не пробуєть ся нічого розуміть і до году балакать не зрушаєть ся, то старають ся більш до його балакать і т. п.

От скоро принесуть дитину з церкви, з виводин, то це вже всім відомо, що їй минуло шість неділь і що під кінець цього часу вона все розумнійшала, хоча й не дуже значно, а після виводин вона й більше вже почне розуміть і чим далі тим більше.

„Це вже йому і шість неділь минуло, а воно й вязей не вміє держать?“ — дивують ся люди, як слабка удасть ся дитина. Або: „Йому оце на силу шість неділь минуло, а воно вже й матір знає і всіх хатних своїх, хай чуже і рук не простягав!“ теж дивують ся, як дитя вже почина скоро розбирать, де своє, де чуже. Батько,

мати радіють таким річам, бо як люди кажуть про їх дітей, це краща по їх мірка вдачі їх дітей.

Так само і на здоровя дітей дивлять ся: „Йому ще й шести неділь мабуть не має, а воно таке, що й год друге таке не буде“ або „у иньших, то більші родять ся, як у N. на виводних було!“

Такі мови бувають і при других явищах дитячого зросту.

З шести неділь, поки сидить, поводять ся з дитиною як в чім, то так як і перше, а як у иньшім, то й инакше.

Сповивання після виводин, як де, то й зараз кидають, а нїде далі восьми неділь не сповивають, бо цього і дитина не схоче, як почне уже дужче володати ручками та ніжками. У колиску ще вужнійш треба класти, бо вона більше розумів і привикає до неї. Пробують і гойдять у колиці, придержуючи її руками, щоби сиділа, але гойдання діти люблять, як уже навчать ся сами сидіть.

Годують і тепер однакою як і до шести неділь, тільки те й инакше, що дають молоко і без мозюка а з ложки, їжу теж пробують давати без кукли, дуже пожувавши, картоплю на приклад чи що иньше.

Забавлять, щоб не розплакалось, або щоб успокоїть як плаче, пробують і цяцьками, не тільки груддю та колицкою, чи на руках його колишучи. Правда, воно ще й тепер мало що замічає цяцьок, але як вішають червоненьке що небудь над колицкою (окрайку, стьожку або що иньше), то воно ловить рученьками. Шуткують до дитини усяк: „Ах ти бридке!“ скажуть та торкають її за борідку, або за губки, прицмокуючи, щоби почула і звернула увагу. Щупають її за ніжки, беруть її за ручки і потріпають ними. Вона уже вмів і сьміяєть ся, як її ворущать або торкають. Роблять і „тутусі“, „кують чобіток“, „тужки-потягужки“, „чучуката“¹⁾ і иньші утіхи. [Про се пізнійше].

Хоча й мало вона ще ці забавки розумів, але вже привычають ся до їх, особливо під кінець сидіння. Бував, що пробують і брязкати чим небудь коло неї або над нею, чи в колиці, чи й так, де вона лежить, але вона ще не розумів брязкання. Грать нї в віщо не грають, щоб її забавлять, а сьпівать, як колишуть, то скоро й у колиску покладуть, то сьпівують, поки з колицки виймуть. Хоча і мало що розуміють такі що до шести неділь, після шести неділь і далі, одначе багато матерів хвалить ся, що як перестать сьпівать, як колишеш, то зараз і плакати почне; а почне знову сьпівать, затихне. „Такі є діти!“ Часом ніколи коло дитини буць, а воно не

¹⁾ Чучукають або чукують так: Цідімають у гору і присьпівують: »гоп чук, чук!«

спить, то її зараз як почнуть мелехать у колиці, пристануть щиро до коливання, то дитя закачаєть ся, таки засне. Друге од сьпіву скорійш засне.

Після того, як розповють її і вже спить без сповитку, то вже ждуть і просять Бога, щоби скорійш навчило ся сидіть: „Колиб уже, Господи, хоч сиділо!“ — просять Бога матері і батьки, щоби менше її на руках носити. А задля цього, щоби призначувала ся сидіть, сажать її долі на простеленому або кожусі або рядні або свитці, обложують подушками або одежею якою, і вона сидить обложена, а як і впаде, що спина зболить у її од сидіння, то не з висока падать їй, бо долі тай не на тверде, бо кожухом або подушками обложено. А щоби мовчала і не брала смоктати у рот пальця або ноги, дають сухаря у руки гризти, або сухого бублика — от і кусає його яснами, тай чуває їх ото цам, бо у дитині вже сверблять, а найбільше перед тим, як зубики почнуть вирізувати ся. Тепер як починає вже сидіть, стає більше розумна, то вже й обкладають її більш усякими цяцьками: кухлем, ложкою і т. п.

Щоби сиділа, як ще не вмів сидіть, роблять ще і сидушки для таких дітей. Сидушок буває дві: одна плетена кошеликом, а друга довбана з колодки.

Перша сидушка робить ся так:

У кошелику, котрий хоч і вішають а хоч і ставлять де небудь, чи долі, чи на полу, чи в запічку, у дні роблять таку фірточку, куди дитина звисує ноги, як її посадять у кошелик.

Друга то так:

З аршини у довж беруть з якого небудь дерева колодку, товсту таку, щоби товща за дитину була, та зверху на четверть у глиб видовбають як от мірочку, і виріжують з одного боку тож таку фірточку, щоби у неї всажувати дитину на деньці; посадять її, ніженята спустять в низ, а щоби не випало у ту фірточку, то її або зачипляють, або прямо щаблем перегородять. От дитина упреть ся спинкою і боками у стінки видовбаної колодки а грудиками у щабель той, тай сидить. Часом, як ще не зроблено сидушки а хотять, щоби дитина сиділа, то замість цих сидушок роблять на швидку сидушку з решета. У решеті посадять дитину та обмостять її попід обичайкою рядном чи чим другим, то вона й сидить. І в цих сидушках діточок малих однаково, як і далі посажених, обкладають цяцьками і дають так само у руку що небудь гризти.

А вже як вивчить ся сама сидіть, без сидушки, то це вже полегкість і матері, і нянькам, і всім, бо вона тоді вже не наскучає так, як перше. Перше їй набридало лежати тай годі, тому й вер-

дувала більше, а тепер, схоче, лежить, а схоче, як набридне лежать, сидить і вже й сама устане посидить, як лежить. А перш усе треба було з нею возить ся кому небудь, найбільше матері.

Сидить почне у пів году або так неділь у шіснадцять, як яке.

[Тепер зуби прорізають ся; тепер найбільш щеплять віспу.]

З такими дітьми і в гостях у своїх рідних або й у приятелів. Тепер уже охоче матері йдуть у гості з дітками. Там, у гостях, їх сами і доглядають поклавши на запічку або що, а як в діти там більшенькі, то їм оддають і ті втішають ся і глядять чужу дитину. А маленькі дітки коло їх тулять ся. Як зімою, звісно, на печи усі, а літком, то й на дворі грають ся усі з чужою дитиною, котру старшеньке держить усе на руках. А як уже сидить гарно, то посадять коло себе обкладаючи його цяцьками, куклами. Мати гостючи з людьми навідуєть ся до нього, або і до неї підносять його в ряди-годи. Гості цікавлять ся дитиною, особливо матері: питають зараз, котре воно у неї по щоту, як звуть, скільки ще їх в і потім звертають на звичайну річ. Як де доторкнуть ся дітей, то мати, що держить на руках дитину, і собі на його указуючи обізветь ся: „Бач, як у світі трудно, глядиж, набирайсь мені розуму й снаги“. Часом гуляння довго буває, то ото нашвидку з півмітків і колицку зроблять і по сусідах знайдуть її і дитину присплять, як хотять, щоб мати не одшагалась та сиділа довше.

Як де приходять у гості до тих людей, де у колицці маленьке лежить, то і його, хоча і спало воно, привитають і цілують; а як коли, то й так незаметно все проходить.

Часом, що приятель великий, хрещений батько, то й з маленьким, візьме його на руки, тай вечерю понесе, аби посидить з кумом вечерок сьвятий. Тоді глядить вже хто небудь, мати хрещена або діти її, як в.

У церквуносять таких дітей і з ними усе, що треба роблять, чи й під Евангелію підходять, чи під переніс, як кому кладуть на голову і все таке ильше.

На поле тепер трохи безпечнійше, як перше, виходять з дітьми.

Одначе як і тоді, так і тепер, треба дещо знать і од подвію і од призоріння і од вихрю і од зляку, як само зостанеть ся у колицці далеко-далеко і кричить довго а ніхто не чує. Боять ся матері брать маленьку дитину у поле, а беруть, бо „деж вона її діне?“ (їй треба годувать її).

25. Мови у хаті і по селі.

а)

Після шести неділь дитини хто небудь, буває, убіжить у хату і гляне на дитину тай спитає зараз: „А язики держить?“

„Уже“, весело потакне хто небудь, скорійше мати. Бере на руки або в колиску заглядаючи і привітливо до дитини обзивається ся:

„Ух, ти беззуба бабо!“

„Та то хлопець!“

„А хіба-ж і чоловіки не бувають бабами?“

„Та вже ви!“

„Ба, як головку підводить! Гулять, тпруту, хоче; чи носите його на двір?“

„Та де там ще!“

„А ну до мене, я тебе погуляю, хоть в хаті?! Іде, думає, що-маті!“

Взяла і дивить ся на його й каже:

„Яке!“

„Та нівроку йому!“

б)

Загляне, де лежить дитина:

„Уже й сьмієть ся, а ну-ну, як ти радієш?! О, а запишилося як зараз! Не вгодно, чи що? Яка пашна! Ану ще! Щось не хоче слухать!“

„То неслухняне там таке! Поки заставиш цицьку взять у рот, то наморочиш ся з ним“.

„А нуте ви до нього обізвіть ся!“

„Та ніколи!“

в)

„А ну я подержу вашу дитину, тїтко!“

„Та подерж уже, тільки не звихни!“

Бере і питає:

„А сердите?“

„Нї! Де там! Хоч карошне його зачіпать, то й не обізветь ся. Кавкотить собі тай годї! Бог його знає, що з нею буде. Не в батька! Той би так і кричав все. Так то перцем закрєплений! А цей байдуже! О, син коханий мій“.

І бере на руки з рук дівки і цілує його; сіла й годує!

г)

„Мамо! Каленик плаче, ідїть до його!“

„Ось зараз“.

Той дужче!

„А капосна дитина!“

Прибігає, поколює і впять до печі, хлїб сажав. А те привкло трохи і знов почина у друге.

д)

Сусідський дїд увійшов у хату, а дитина плаче:

„Ярино! Іди лиш до хати, сокіл твій кличе!“

„Ото, лихо з ним, не дасть і дотїпуть жменї!“

Прибігла.

„А де твій старий?“

„Нема дома!“

„Скажи-ж, що я був у його. А оцього ти гляди краще, бо будеш ще плакати, як умре!“

е)

„Чиба! Дитини ще й не розповіла, а вже й прибігала за узваром! Де їй тепер узати? Хай, як нові наростуть груші та кислиці!“ — хвалить ся ятровка ятровці.

ж)

Це, нївроку, гаразд дитинка у тебе, а отож таке у N—ів; їй вже пора сидїть, а вона і вязей не держить. Що то той недогляд. Пішли усі з хати, покинули її саміську в хаті, а вона як зайшлась, так щось їй сталось, що до нинї не прийшла до пам'ятї.

з)

„Другі батьки сидушки зробили своїм дітям, а ти і не клопочеш ся, неначе й не бачиш, що робить нічого не дав. То обійде ся! От тобі решето!“

Через день у вечері вносять сидушку:

„На! Та люби свого Ониська!“

„Е! Ти! Таки спасибі тобі і послухав мене“, радо жінка свазала взявши сидушку, „хай же дитина проснеть ся!“

в)

„Чи чули ви, що Охрашка поки була своєю дитину, поки й занедужала вона і мабуть доживе віку свого. А сиділо вже. А воно-ж і гріх мабуть“, кажуть ідучи до церкви баби, побачивши О—ку, що принесла причащать дитину. „Хоч і гріх, коли-ж як його і видержать, таке кляте. Усі баби уже шептали йому, а воно не помагаєть ся, видко прокляте. О, такі діти тіки на гріх дають ся!“

„Хто його знає. Чи воно гріх батьківський, чи чий, а у мене вони такі кляті, що я була без перестану. А отого старішенького я й прибивала. Не дурно ото воно й худе таке. Ото тільки в мене і дитини, що Тимусь мій! За тим я мороки не мала: тихе було і тепер таке. Кажуть же: „Яке в сповитку, таке й до віку!“ —

„Змалку тай до остатку!“ придала друга.

і)

„Уже й сидить твоє? А мов-ж то старше та і ніяк не всидить. Чисте горе!“

„Та мов й сидить, та кляте таке, що й страшно сказати!“

к)

Принесла виводить молодиця дитину, і воно дуже розкричало ся у бабинці. Вона взяла тай винесла його у цвинтар під церквою тай підтріпує, а далі їй обісіло, вона з серцем на його: „пить! хто вас видумав, то то не добрий чоловік!“

л)

„Отаке манісіньке пискляточко а його і не годує мама, іну, я виросту, тай тобі не дам ссати“ — так забавляє мати дитину, що замовкло, як вона стала годувать його.

„Ти розкажи йому краще“, каже батько, „то воно щось таки буде памятать“.

„А вже“, каже, „воно хіба не знає, що їсточки хоче; на щож язичком ловить щось у груди!“

26. Про дитину, поки навчить ся лазить. Забави.

Сидіть починає дитина з пів року, коли ранійш, а більш того, що пізнійш: це залежить од того, чи здоровше, чи слабше.

Сидить дитина — це вже полелкієть і шатері, і всім, хто в хаті з ним живе. З цього часу замітний усім поворот з дитиною на лекше з ним морочіння. Тепер вона менше морочить а більш утіхи дає собою.

Часом судити ся хто у хату ввійде, zobачить як воно сидить і гравть ся гарненько, і одійде сам: злість минеть ся!

Що до того, як з ним поводять ся мати і нянька, то тепер менше уже мороки. Тепер воно умів вже й гулять само. Тепер воно насидить ся і, буває, що й само засне, словивать не треба, а колихать, коли йому схочеть ся, то вже й пізнають, що воно в люлю хоче, і заколишуть сьпіваючи над ним.

Щоб забавить, як плаче, або щоб не допустить його, щоб не розплакалось та як хотять нагулять його, щоб спало, то садять у колиску його і гойдають.

Гойдання у колисці діти найдужче люблять і сами до цього дуже привикають. Гойдають так: Садять у колиску дитину, на половині у колисці, а вона обома ручками держить ся за передні або задні верьовочки дві, а нянька за бильця або й собі за верьовочки побічні прогойдує. Зразу поки дитина привикне, гойдають поманеньку, а далі все дужче та дужче.

Разом з цим, як гойдають, співають; найчастійш співають: а) „Гойда, гойда, гойда, де кобила, там лошака“ або б) „Гойда, гойда, та тепер старий Пойда, а Пойдиха зостала ся, з дітьми лиха набрала ся!“

Дитина так привикає, що як не гойдять, то плаче. Тото треба її вже гойдять аж поки не замнеть ся і не стане зівать і засипать. Тоді її помалу на зад похияють на подушечку тай в колисці вона засне.

Щоби приспать або навтішити дитину, її носять гулять зімою менше, а літом більше.

„Ходім“, кажуть дитині, „тпруту“ і вона йде на руки, цеб то простягує свої руки до того, хто хоче її нести на двір. З нею йдуть на двір „тпруті“ і показують їй „тютю“, „бицю“, „кою“, „пацю“, аж поки утомить ся і почне засипать або й засне на руках.

Годують дітей тепер груддю менше, а вже пробують давать зразу пожовану їжу, жують хліб, картоплю, кашу і т. н., а далі дають і не жоване, а прямо з миски наберуть борщу, чи молока, чи иньшої якої страви, котру зроблять, чи за вечерю становлять, і дають в рот. Як яке, то і само уже пробуєть ся держать ложку. Тоді як замітять, що вже само перший раз набрало і їсть, то звер-

тають ся на його всі і одно одному укааує: „Дивись! Гляньте! Чи ба!“ Так і вирветь ся у їх з рота. Усі раді.

З часу, як почне ото дитина гулять, сидіть і забавлять ся, починає все більше і більше розбирать і замічать. А щоби ще більше научити її розбирати дещо, научують її усяким видумкам, абавкам.

Перше роблять їй „тутусі“.

Положать ото дитину горізнак і долонями од головки до пальчиків на носі поведуть і кажуть усе „тутусі, тутусі“. Дитина мовчить, і як коли, радіє, сьмієть ся.

Роблять „тушки-потягушки“. Так само ведуть долонями, за ноги потягують і приказують: „тушки-тушки, на поти [?] потягушки“.

Як часом само перекинець ся ничком, то кажуть „коні пасе“. А як коли нарешне повернуть у низ животиком, гладять по спинці в низ і в гору. Дитинка підніме головку і слухає, наслухуєть ся і дивить ся вперед та й справді шукає, де ті коні пасуть ся.

Як сидить, то научують її „кувать чобіток“. Беруть її ніжку і стукають їй у пятаку тай кажуть: „Кую, кую, чобіток, подай бабо молоток, я підкую чобіток!“ Вона радіє і подає ще і другу ніжку, їй кують і ту, поки не обридне.

Роблять і „ладки“ і „сороку“.

Ладки так: ляпають у долоні і кажуть:

„Ладки, Ладки!
Де були? — У бабки! —
Що пили? —
Що їли?
Тай, тай ползали
У Н. на головці сіли“.

А у сороки так:

Беруть палець дитячий у свою руку і укааують на його долоні тай кажуть:

„Сорока - ворона,
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила!“

А тоді беруть кожний палець ручиці і кажуть: „Цьому дала, цьому дала, цьому дала“, а як дійдуть до великого пальця, то зараз кажуть „а цьому не дала, бо він діжі не місив, трисочок не носив і хатки не мів“. Та знову так само.

Роблять діти і „хані“.

Їм перш показують, як треба стулять та розстулять обидві жмені разом і дуже, дуже швидко. Самі наперед няньки розстуляють і приказують „хані, хані, хані!“ А тоді і дитину заставляють; вона собі рученятками водить аж доки не утомить ся.

Потім учать її „чолом чокать“.

Підставляють їй свою руку тай кажуть: „Чолом, Марійко!“ або „Чолом Тимуся!“ То вона й ляпає рученям своїм.

Ото ще як де, то ввучують дітей показувать „як бабу мороз душить“.

Стулять дуже кулаки, аж зуби сціплять. Дитина дивить ся тай собі дусить кулачки. От як скажуть: „А ну лиш, дочко, покажи, як бабу мороз душить?“ — то вона догадаєть ся тай тіснить кулачки свої, так тіснить, аж трусить ся.

Ввучують дітей крутить головою, як скаже їм хто „ану, турі-турі“. Учать однаково, як і перше. Спершу сами крутять дуже швидко головою то в сей, то в той бік і кажуть „турі-турі“. Тоді і дитина як чує це слово, то зараз і сама закрутить головою.

Ввучують „барана давать“.

Сами наклоняють до неї помалу голову і кажуть „баран-баран“, доки не торгнуть ся об її лобик, а як торгнуть ся, то кажуть зараз же „дуц-дуц!“ Та тоді знову так аж поки і вона зачне собі нахилять ся і торкать лобиком, як скажуть „дуц-дуц“.

Найбільш ввучують цьому ті, хто глядить дітей, а найшвидше діти старші. Вони все уже знають і сами люблять причувати до того малих дітей, своїх братів і сестричок. Вони і сами слідають за цим.

Є ще й иньші забави.

„Ньо-косі“ [на два способи]:

На живіт собі садять дитину і гнцають, держачи її за руки. Вона сьмієть ся, і як хто тільки зляже, то вже і руки подає, і сама гнца.

[Другий спосіб виглядає ось як:]

Котре небудь з старших дітей бере собі на шию дитину, аби вже лише уміла сидіть, спустить її ніженятка собі в плечей на труди, а ручки її візьме у свої руки і так ходить, або й бігає по стежинці, або й на дорогу виїжає. Так ото везе й до матері на огород або де проти пастухів на дорогу. Дитина утомить ся і спить потім гаразд. Як хотять її на себе посадить, кажуть: „ану, но, косі!“ От вона йде зараз.

[Сюди можна віднести і отсю забавку:]

На коліна садить ся дитину, підтрусує і приказує:

„Іде, іде пан, пан,

На коняку сам, сам,

За ним Жид, Жид,

На ковику стриб-стриб“.

[або: хить-хить.]

Як коли, то замісь цього роблять возик і на возику її возять. Ці обидві забавки тільки літом широко ведуть ся, а зімою тільки в хаті ними забавляють ся. Як коли тісно буває, то все таки старі кажуть: „Хай забавляють ся, аби не плакало! Буде краще спать!“

Найбільш возять ся, як немає возика, постолом за поволоку або коряком привязуючи до його ручки могузку. На таку паровицю кладуть що хто знає і коли що дитині прийде на розум.

„Що ти везеш Марійко?“

„Молоду на скрині!“

Часом як нема кому з нею возить ся, забавлять, мусить сама посидіть, то її посаджать, накладуть їй усяких квіток як літом, паличок, дощечок і вона усе сама роздивляє, а як зімою, то надають їй в хаті усяких тряпок, тарахкотал, пляшечок, черепочків і т. и.

Догляду мало, аби й мовчало, то й добре. Нема як доглядать, а дитина поневіряєть ся; часом так обробить ся, що й страшно дивить ся.

„Полаєш, полаєш, хто його знає й кого, попривбараєш тай тільки ото!“

А то, буває, роблять возики, і складають на їх увесь прибір, крамки, кукли і дають дитині ниточку од воза у руки, а вона і тягне до себе, радів. Як хлопцеві, то понакладають його цяцьки усї туди.

А цяцьки у його бувають пороблені, наприклад „довбенька“ маленька, котрою, як майструють, то настукують що небудь, або от мячик, або з трави щонебудь, як от палки з осоки, стрючки і всячина.

Як де, то тим малим дають вже і забавки, що і для дітей трохи більших, яким вже з год минув, наприклад: ковалі, пур а ка б а н а, що торхтить, як потрусить ним і иньші,

[Про сі забави буде докладніше мова в остатнім томі про гри і забави дорослих дітей.]

Разом вже як забавляють, примовляють усяке і приспівують — усе на те, щоб дитина і собі зривалась балакать. І прямо й учать

вимовлять деякі слова „тато, мама, гами“ і т. и. Буває, що й скаже за тим яке будь своє слово, хоч й мало похоже на те, якому вчено, на приклад замість „дай папи“ — „да“ а замість „мові“ — „н—и!“ То вже всі знають, хто коло неї ходить, що як скаже „н—и“, то треба дати молока. Часом коли і цяцьку яку по своєму назве, як що з нею дуже часто возить ся, або колихатъ якоесь по своєму попросить, або й на двір, як учать, якоесь по своєму скаже. Часом, то і яке небудь крестання або які небудь дитячі повороти значать що небудь. Хатні замічають їх і по їх угадують, чого дитині треба, чого вона хоче. От як хоче, щоб носу прибрали, то сопе дуже.

З дитиною, що вмів сидіть уже, лекше поводить ся, як часом заболів, бо вже вмів показати, де болить, і випе уже.

[Про слабости окремо.]

Усяких заміток в і тоді досить, як навчить ся сидіть, бо, звісно, вона тепер ще більш показуєть ся на людські очі — а очі всякі бувають. Тепер вона і на дворі гуляє, і в поле її і в гості скоріш беруть.

Звісно, що з рук її можна спускати, щоб і сама посиділа. З дуже малою не хотять і виривати ся у гості, бо до шести неділь ще і ніяково йти гостити, а після шести неділь сама дуже слабонька; тепер і вона і сама крикенька, і вмів забавити ся. Як вже більша, що вже одлучена, то така певно і дома зостанеть ся, але все таки треба з собою хоть і до церкви брати, щоб погодувати.

У гостях із такими дітьми частіше бувають і охотнійше, бо можна вже їх посадити де коло кого. Їх доглядають однаково як і мевші; так само сїдають коло тих діти старші і забавляють. Тільки тепер, звісно, вони більше розуміють, то часом чужих людей не хотять підпускати до себе, а як які сьмільві, то таки з рук на руки йде. Їм вже дехто і ковійку дасть, а дехто гостинця якого.

Часом як дітей багато у гостіх збереть ся, і сядуть під ряд, а гостинці дають, то хоча між ними і чуже буде, то незвичайно його поминать. Треба дати. Догадливий дидько, чи тітка, чи там кум чи кума небезпрямінно про запас ще візьме гостинців, бо буде „незвичайно“, як комусь, хоть і чужому, не стане.

Як котра дитина боязка, то її забавляють цяцьками і дальш од чужих людей; як літом, то її виносять на двір де під дерево, чи під повітку, і там цяцьками не розбираючи, чи то хлопець, чи дівчина, однаково забавляють. Як що привичне, що мусить спати у колісці, її зроблять або з ночов на шівмістках, або з кошика, або

й позичать. На гостинець дають їм буллик, пряники, качечки, і вона жує собі.

У церкві, як і в гостях, з такими дітьми густійш бувають і з ними ідуть і під переніс чаші, і під свангелію, і як воду сьвятять.

Тепер у празники які, як говіють люди, то кладуть їм подаяння: кислички, грушки, як от на Спаса, хто з своїх садків, а хто, то й куплене, кладуть пиріжки, палянички, бублички, качечки. Це звичай такий!

Дають певно і великим дітям, і їм найбільш, бо вони люблять гостинці, але кладуть і цим, бо, звісно, така дитина ізїсть і такого дару. Звичай цей давній з дідів і з бабів ще завів ся.

Теж саме з ними бувають на похоронах; тут роздають „коржики“ дітям і то таким, що тільки сидїть уміють: воно і обсмокче коржик, бо він з меду і маку, а ні, за його зїсть сама мати, чи оддасть кому більшому з своїх чи з чужих дітей. А взять треба, гріх не брать, гріх цурать ся хлїба; а давать годить ся. — І цей звичай давній. Робить ся він для того, щоби помянуть душу умершого.

Звісно, сами такі малі діти, що тіко що уміють сидїть, не беруть у ручку цих гостинців а рідко яке обїсмілить ся протягти руку і взять що небудь, а то сами матері беруть, або хто їх до церкви принїс, бо, буває, що старша сестра візьме, або тітка, або й брат, чи дядько. За гостинця кажуть „спасибі, простибі!“ а ті, що дають, то нічого не кажуть, а прямо кладуть, хіба рідко хто скаже: „на лиш і своїй няньці“.

Як беруть у поле таких дітей, то уже обходять ся без коляски. Воно собі сидить, і хоча й поплаче, то його забавлять, нагодують, тай засне. Що у полі роблять, то так і з ним приспособлюють ся: як жнуть, то під снопом його садять, або і холодок йому роблять, як косять сїно, то під копицею його садять або під деревом; і все його підносять до себе ближче, щоб чуть, коли заплаче.

Як що, то й дома кидають з другими дітьми. В таких случаях, як не забавлять ніяк, і воно плаче дуже, то носять його до сусїдської матері, а як що нічого, то аж на поле до своєї, чи у луг, де вона робить.

По дитині, що вмів вже сидїть, угадують уже люди, яка вона буде, чи битлива, чи сердита, чи навпаки смирна, чи розумнійша, чи й зовсім дурна. У батька удав ся, ця буде така сама як і N. (старша дівчина), нікому нічого, це зараз за батіг хапаєть ся і до биці аж трусить ся — буде чумак.

Як слаба, то ото всі одразу цим цікавлять ся: „Повинен би рости“.

З утіхи над дітьми буває їх продражнюють: „длавно“, „мазя“ і т. и.

27. Мови про дитину, що уміє сидіть.

а)

„Ваше вже й сидить! А у N—в і не думає!“

„Та в N—ів воно слабе з роду, а наше — хвалить Бога — здоровеньке було — нівроку йому. Хай здорове буде та виликє ростє!““

б)

„А нуте, яке Ваше? Чи вже давно сидить?“

„Та вже!““

Та заглянула на запічок, а воно граєть ся.

„О нівроку! Це вже і вам підлекшало трохи. Спокійньє-ке-ж?“

„Та до которого часу ще байдуже!““ — А сама в сторону:
„Принесло тебе, яка цікава! Сіль тобі в вічі!““

в)

„Ось! гляньте, мамо! Вже N. наш сидить?“

„Бачу, бачу, таке вже його й сидіння погане. Хай ще, дочко, підростє, він кращє буде сидіть, а то бач он уже хилить ся! Диржи лиш його!““

г)

„Ти-б посадив її коло вікна, хай матір виглядає, та забавляй її, балакай до неї, от вона й не плакатимє“.

„Та не хоче дивить ся у вікно, дивить ся, як ви стру-жигте!““

„То ти постукай у віконце пальцями, то воно повернєть ся, а то, бач, усе за струг хоче хапать ручкою“.

28. Дитина в період лажєня.

Дитина перше, ніж почне ходить, буде лазить брать ся.

Лазить дитина научуеть ся через місяць або що після того, як сидіть навчилась. Дійсно сказати, скілько дитина всього сідить до

ходіння, трудно: це залежить од самої дитини. Як навчила ся сидіть, і добре держить ся, то зараз, як здоровенька, зачинає здіймать ся на ноги, беручись ручками за що небудь, або починає перше лазить. Є такі діти, що після сидіння зараз і ходить починають, але тоді їх сидіння довше буде протягувать ся. А то більш таких, що перше посидівши з місяць там чи що, та й лазить починають, а вже як налазять ся на четвереньких добре, то аж тоді починають ходять. З місяць треба, щоб сиділа дитина: а тоді вже, чи лазить там почина, чи ходять.

А ці, що лазять, не однаково.

Одні такі, що так собі сидючи і підсовують ся далі, усе ніжками тільки підбираючи далі і далі, а сами сидять рівно, як москальча, ще аж назад трошки головку піддадуть, а перед усеї вперед висунуть. Не швидко тільки лазять таким маніром. Кажуть, що так як лазить дитина, то непроворна буде, буде ледача добре.

[Як відразу ходити ме, буде здорове і дуже.]

Але і цих дітей, що так лазять навсидячки, не багато; а то усі мабуть лазять на четвереньках. Перегнеть ся бідне на рученята тай підсовуєть ся далі усе, опершись на ручки. Зразу не швидко, а то вже як розбере діло, що самому можна достать, чого забганеть ся, то проворнійше стане. А там як укрелять ся рученята і ніженята, то воно й швидко рачкуєть ся, куди йому заманеть ся.

Чому люди не одразу ходять, розказують всіляко. Кажуть, що те ще за те так Бог зробив, що то змій так наробив. Звичайно кажуть, що дитинці хочеть ся чого небудь, як тільки сидіть уміє, а достать, не достане і вшпросить не вміє, а вже добренько розбирає; от вона і хилить ся усе у той бік, де лежать те, що манить її до себе, чи кухоль там червоний, чи курка, тай хилить ся усе, а далі бачить, що вже ближче стало хоч на каплю, то ще більше гнеть ся. А там обіпреть ся уже колінцями дуженько об землю тай почує, що у неї ноги в тай почина ними поволи орудувать. Зразу на силу ними колыває, а там краще вже почне на них обпирать ся, а потім і підуть ноги в діло. От вона й ката.

Утіх хатнім од лазіння дитини тільки теї й є, що ось-ось буде і ходить і більше дещо тямить, а більш ніякої, хіба гори більше як з маленьким, бо треба дивить ся, щоб чого не дай Боже, не скоїло ся. Вона як лазить, то не зоглядиш коли або присунеть ся до чавуна з окропом і або руки опече, або на себе переверне, або не счуєш ся, коли до груби вже прибігла і як топить ся, то біди не обереш ся, і себе обналить, і всіх злякає, а як не топить

ся, то попіду наїсть ся і жару набере, або попервертає усе в хаті, то до каганця добереть ся — чисте горе з нею! Так і бієсь біди якої. Десять нянок не взглянуть! А в хаті через неї усе крики та нарікання: „Ой, глядись із ним!“ кричать батьки побачивши, що вже підбралась до горщика з горячим борщем, як обідать силлять або заминають борщ, або як лізе на край полу чи лежанки, а там шубовсне в низ, і лиха повна хата стане! Часом сердять ся на кого де на дворі, а в хату увійдуть, то через її, що або у шкоду лізе, або уже й зробила, зараз злість на тому, хто глядить, зженуть. Мало коли вона утішна зробить ся для всіх у хаті, бо все замазана та бридка така, що не хочеть ся і на руки брать, а ще як ніксли, то й не обчепурена.

Так ото і годують. Годують певно ще й тепер дитину груддю, бо, звісно, ще мала вона. Щож, лазить почала вона недовше як через місяць, як уже гаразд сиділа. А сиділа в пів году вона вже. Хотьай доводить ся бідним дітям і тепер уже грудей не давать. Звичайно як почне лазить дитина, то її мало коли до груді носять, бо вже вона сама їсть, що їй дадуть у руки. Уже й нежоване гриве і за обідом, у сніданок і за вечерею сидить в гурті, коло матери частійше, або й коло няньки. Буває, що як няньку полюбить, то так коло неї і треть ся все.

А вже як підгодуєть ся, то буває на руках у матері і засне, або, як що зобачить де, кота чи що, то так і зсунеть ся на під, а всі зараз сьміють ся: „Як наче крадеть ся поза кущами, так пішло поза скринєю, кота мабуть побачило!“ або „як от чкурить до квочки!“ І ото хто небудь з молодих, найшвидше доглядачка, біжить за дитиною, щоб квочка не вклюкнула і крику не було у хаті: „Пропаде горщик! Диви-диви!“ Знов щось з лави достала. І знов біжать ратувать горшки.

Прибіжать ото хто небудь і почне її навчати. „А грішка так робить, буде вона; іди до мене!“ І ото, як охотно йде, то возьме на руки і принесе до гурту, а як обідять ся, то й бгннькать вже почне, аж поки не знімуть горшка і не дадуть їй у руки.

Як що горшок нужен на що, а вона вгннькає таки, то їй щось друге замість того дають. Як яке, то і забавить ся, а як яке, то буде кричать, поки не дадуть того таки самого горшка. „Химерне яке!“ скаже хто небудь, і вже як допече кричанням, то крикне хто: „Та забав його!“ Часом це буває і з більшими дітьми. То вже там якось урядять з ним, щоб воно замовкло. Буває часто, що як дуже капризує, то бють по задинні, як розсердять ся.

Тепер вже видно по дитині, яка вона буде, чи м'яка, чи туга, чи швидка та самодайкувата.

Забавок дають тепер усяких, як хотять її довше забавить, або як плаче, щоб заспокоїть. Кладуть перед нею ті самі забавки, що для малої дитинки, вибираючи тільки, щоби не класти тих, що вже їй приїлись, а все новіші підбирають, по порядку, заразом усіх не викладають

Як обмалює кому за нею глядіть, та ще як і непосидюща вдасть ся, то бувають самі матері чи няньки прив'язують її за ніжку або до чого небудь, на приклад до стола, і вона і лазить на мотузочку коло цього. Бідні діти! Де їх ото прив'язують малими, то так звикають до цього, що в літ. 4—5 буває, що візьме та само себе прив'яже таї сидить. Жалко стане матері, як це побачить, та закасть ся уже других вязать. А проте не втерпить, як бачить, що страшно його од себе одпускать.

Одначе прив'язування не скрізь буває, бо більше тому є кому сидить у хаті. Часом молоді матері дуже цікавлять ся, щоб то воно таки було, як би дитя само росло.

Колихання у колисці, це замість вязання втіха. Малога плазунця кладуть у колпеску і роблять з ним те саме, що і перше, тільки, що тепер ліпше розбирає. Певно такої забави як „ковалі“ воно ще гаразд не розбирало, а тепер воно й само береть ся ручками ляпач по ковадлі. Тепер смілівійш несуть йому і пищалки, і пищики, а часом і огородину чи садовну яку. Воно і розглядає усе, що піддають йому, а часом і назвиська сякі-такі подає.

Тепер воно в гулявні з старшими дітьми має притулок. Особливо літом: і як копають, сидить, і як грають, чи в гусей, чи баштанів, то теж воно усе коло їх. А зімою менше. Ото тільки на печі або коло кукол, коло возика, під полом або де усядуть старші діти грать ся.

Обкладене усякими цяцьками і заложене часом так, що й доступити до його трудно.

[Як чужий чоловік прийде, має мати досить клопоту, щоб усе в хаті привести до ладу.]

Через те ото не дуже то ждуть того часу, коли дитина почне лазить, а радіють більш ті, у кого воно не лазило а довше сиділо і прямо почало ходити; радіють найбільше через те, що здоровеньке буде і дуже добре. І через те не можна всякому й хвалити ся такою дитиною, щоби не наврекло йому. Хіба батюшці своєму поведе про се мову.

Таким то завданням дитина більше родичів ображає: вони мусять знати багато заходів в різних трапунках, бо тепер вона часто обкалічуєть ся, обранить ся, звикнеть ся, забать ся і т. н. Се вже „закон Божий на дітей такий“ і од него не втечеш. В серці батьки тепер досади найбільше набирають ся.

Це вже дуже замітно, як от мати візьме на руки отаку дитину і почне їй, даючи груді або заколихуючи, виказувать усі жалоби свої: „Йди, йди, плазунчику мій“ — як вона простягає до неї ручки, щоб узяла, „іди, я пожалую“ і гладить, узявши на руки по головці; „била ота пала“ — кочерга, що впала на її — „била, ну, ну, ну!“ — сварить в сторону кочерги, „я ту палю битиму“, а далі „в люлю підем, квцю положим і Кузьомку коло неї“ несе в колиску і кладе. Або „О моя ти мазальнице, така задрипана та нехороша, якже-ж до тебе і приступить!“ Те обертаєть ся і дає руки, вона бере і цілує: „Моя-ж ти поміч хороша та доладня, залазила ся ж ти дуже і не сороми ся, моя-ж ти гарнієїнька. Іди в люлі, гами дам і лялю положу“. Кладе, нагодувавши, заколихує співаючи. Буває часом собака вкусить або злякає дитину, то от мати і голубить і в колиску несе.

Часом і в хату хто увійде і зачинає дитину заспокоювать тими самими средствами що і в хаті. Часом свиня укусить, то салом несоленным треба мазать та подорожнику класти. Або як упаде, то зараз совітує води полигь.

Одначе в такі средства, що усяке може й знає, але про себе, одне другому не скаже, бо або не буде помагать ся, або стидять ся їх казати. Ну хай уже шептання, а то то й прямо средства не хоче сказати.

Забавляють так само, як і менших.

Таких дітей беруть і в гості з собою, але глядять, щоб шкєдні не наробили. Беруть і до церкви, і в поле, і на косовицю, скрізь.

Воно вже більш і мови розбирає.

Лазіння протягуєть ся і до году дитини. А коло году або в год як раз воно починає говорити і ходити. Стає вже з усіма дарами чоловіка, хоча в меншій мірі.

Від того часу починаєть ся вже його друга жизнь.

29. Дитина удушила ся через недогляд у груді.

„Чи ви чули, що Маруся оце казала. Кажє, що в Хомів оте сиротча та в грубу влізло. Діти його поквнули та забули, а воно там назад перевернулось тай задушилось“.

„Оце!“

„Каазала Маруся усім коло кладки. Я й своє тоді стелпля полотно!“

„А цять! дзвонять! Оце й справді ляхо!“

У неділю бабки вийшли ся:

„Отак, сиротя! Журили ся, що матері його нема, а воно й недовго глядїть довелось“ — каже одна.

„А може то поговір тіко такий, що само вдушило ся? Оце ще видумала! Ще й поріжуть на куски! Гляди лиш язика! А то й тягать ще будуть! Тепер люди які“.

Вдарили в усї. Встали і пішли у церкву. З цього приводу діди:

„Чи воно попуст Божий, чи просто недогляд?“

„Та мабуть те друге!“

„А чом у грубі не вмер старий ніхто, а тільки і чутно, що те, що вмів лазить“.

„Який же тут допуст?! Як би я так не наказав свої бабі: гляди, бо буде клопіт з ними, то не гляділа-б і в вас було б.“

30. Дитина поки навчить ся ходити.

Тяжка година для сім'ї, як дитина лазить з міста на місто. Через це дуже ждуть теї години, коли почне ходити, бо в цей час воно розумнійше і лекше його глядїть. В сей час научуєть ся дитина сама чого попросить, а не лізе сама, або вже знають її мову і сами догадавшись, садять її, чи подадуть їй, чого хоче.

Задля цього, щоб дитина швидче ходила, ставлять її „дибки-дибусї“. Той, хто її доглядає, візьме її і поставить на ніженята і держить попід ручками за бочки; вона радїє, а щоб задивило ся на його, каже: „ану дибки, ану дибусї“, тай пусить її одною рукою а далі і другою; вона з хвилину постойть і хоче падать, то її підхвачує той, хто учить її дибки. А то перше поставлять її в кутку, щобн оперла ся об дві сторони вугла, то й вона обіпреть ся тай стоїть, поки й ніжки зболять, а сама радїє, що стоїть.

Часом, як часто ставлять дитину у кутку, а вона умів вже трохи ходити, то дійде поволі до того кутка, втулить ся в нього і радїє, що вже сама умів так зробіть тай хоче, щоб і другі бачили, то й кличе по своїому хатних. Ті теж радї, а хоч і не радї, вдають таки, що радї, щоб її підбадьорить і утішить, аби далі старала ся сама спивнать ся. Тому зараз біжать до неї і дають їй свої

руки обидві так завдальши од її, щоб вона трішки ступила та тоді достала за руки своїми рученятами. От вона і підшкандибає трохи таї зараз звалить ся на руки.

Як уже їй частенько так зроблять, то далі наставляють їй руки і, як вона шкандибне, то вони ще далі одходять, і випробуєть ся ходить. Тепер перетягують через хату верьовку і вона по верьовці собі туди й назад дибле і радів!

А то роблять ще й так.

Візьмуть, як вивчать стоять дибки, за ручки та ведуть через хату, а на ході і пустять на хвилиночку; вона постоїть, не хоче зразу ступать сама у перед, і зогнеть ся, щоб підлізти, то її зараз підхвачують і далі ведуть поїд ручки або прямо за ручки, а там знову пустять і то так далі, аж поки вона таки сама якось ступне. А як ступне, то й сама замітить, радів дуже, а ті, що коло її, починають і собі її хвалить і далі учить, поки утомить ся, а тоді ложать спать у колиску або й так де на полу, чи в запічку, чи де.

Як не має кому з нею, то воно само бідне лазить, лазить, аж йому обридне все совать ся, то воно само зіпнеть ся на свої ніженьята та чого другого, таї само переступає, от як од одної стіни та до стола, або в запічку од одної стіни до другої.

Бувають діти тупі на ходу, не скоро виучить ся ходить. Чужі його ровесники вже ходять, а воно ні. Тоді роблять йому таку ходушку.

Забивають посеред хати стовпець, а на верх його поставлять таке колісце, щоб крутилось на стовпці, а в колісці дві спиці. От дитину поставлять коло спиці, воно зараз візьметь ся за ню руками і аляже на неї, а воно почне кружнить ся усе помалу, а дитина за ним ходить. Як дитина скорійш налягає на спицю, то колесо скорійше буде ходить і дитина за ним буде поспішати, а як утомить ся, то стане.

Щоб не забило ся, то приноровлюють усе так, щоб нічого не сталось, або вище трохи, як стояча вже дитина, або так заввижки, як сидить воно.

Коло цієї ходушки кладуть усі цяцьки, часом і до колеса привязують, щоб скорше брало за нього. Одначе ці ходушки рідко коли роблять. Уже скорійш привязують дитину, щоб не ходила: чогось того не люблять.

Є ще й вищі ходушки, такі ворітечка коло стіни, що ходять сами собі, як взять ся за їх. Тут та вигода, що дитина не закручуєть ся. Одначе і цих не долюблюють люди, через те мабуть, що цей час, доки навчить ся ходить, дуже короткий.

Ось і ходить уже! Хвала Богу!

Всяке, що ввійде в хату, зараз і зацікавлюють ся: „А ти вже й ходиш?“, або: „Воно вже й ходить умів, хвала Богу!“ І зазидують скрізь на таку дитину, що до году або в год ходить почало.

Такі вже ото і мови підуть в хаті, по кутку і далі:

„Та це вже, хвала Богу, воно ходить, то буде вже й з дітьми грать ся дома. Не хочу з ним у поле тиліпати ся!“ каже мати, збираючись у поле на роботу.

Або: „Оце вже і вам, мамо, лекше буде з ним глядіть ся, не все носить ся з ним, десь і само походять. Ви його на двір виводьте до дітей, хай з ними там собі сидить і собі муштрують ся коло їх“.

Зімою теж полегкість є, хоча й не так значна, як літом.

Так само куткові усі про таку дитину кажуть: „Видно, здоровеньке удало ся, що вже й ходить почало само! То то та мати годувала добре! Та ні, таке таки власть ся“.

Діти, що трохи після году починають ходять, це не вдвовижа, і тоді вже звертають або на хворобу, як що хворіло чим, або на матір, або на його уроду:

„Бог його знає, чого це воно спізнило ся. Йому-ж вже шоста неділя на верх году іде! Таке погане вдало ся таки!“

А як вже зовсім спізнило ся з ходою так, що вже й до півроку йде — то це вже зовсім негарна річ. І бідкання по десять раз на день почуєть ся в тій хаті. „Чи воно Бог так дав, що воно не хоче ходять учить ся, чи сами ми винні чим, чи що підкинуло ся під його, та ми не знаємо що, чи таке воно вже й буде, Бог його знає, а нам з ним горе чисте. Не добереш і що робить, і що казати йому, тай боїмо ся, щоб хоч калікою не зостало ся на віки!“

А їх утішають: „Та хай Бог милує! Хиба цього не буває, що і в два годи удасть ся ходять. Таке удасть ся піше на ходу або й на мову. Он і в N-ів таке-ж було, а мій N., хіба не в два роки почав ходять! А воно-ж, гляньте, якого-ж чоловіка проти його є в селі!“

Ще пізнійших чи тупійших на ходу прямо лічать за калік вже, за божий гнів. А як почне ходять та дуже пізно, то на милість божу це звертають більш: „Таки дав йому той Бог теї сили; стало якось спинать ся, а далі й почало ходять! Оджурили ся ми з ним якось усі, та вже ходять, а воно-ж то отаке було!“ Одначе боять ся, щоби згодом чого йому не трапилось з ногами.

Що роблять, як не ходять довше дитина, крім ходишки і водіння?

Перше всього до людей звертають ся. Шукають таких, щоби що поробили, а знаходять ся такі чоловіки і баби, що беруть ся одпарювать і одшептувать. Більш усього купують у травах і зїллях, хто зна в яких. Найчастійш купують дітей в жостірі. Це таке зело як виноград, що плететь ся на лісу і ягоди на йому бувають гарні. Росте воно й по городах і по лугах. Його варять та купують в йому, щоби сухіт не було. Одпарюють буває дитину, як ходить не адужа, і в вищобневі. Вищобень, це те, що з під сїна потерт¹⁾ зостаєть ся, що граблями вигребти. В йому сами цьвіточки зостають ся, що дуже корисні, як купать у їх людину, бо зараз тіла буде набирать ся; навіть цїй, що поврежене у їй, лекше стане.

„О, вже жостір понесла Н., дума, що тому хлопцеві підсобить. Як воно таки й родило ся нікчемне, ні пску од його не чув ніхто, ні! Купай скілько хоч таку дитину! Як умре, то то тіко збавить од мороки, а то калїка буде на наказанія у хатї“.

„Та може-ж хоч полекша трохп!“

„Та що потому!“

Таке калїча уже усїм відоме і усї цікавлять ся ним і де тільки траву яку понесло которе в ту хату, або чужа баба надїйде чого, може зовсїм не того, а всїх і вдарить зараз у голову, що то вже щось робитимуть тому калїчати. І як, буває, що й справді виходить ся коли, то зараз у ту хату і другі йдуть питати, і їм розкажують.

Як колп, то й до церкви з найманям обертають ся. То вже тоді не розсудять, чи Бог поміг, чи ті „роблнин“, що люди казали, чи може Бог на людей понавертав, що сказали, що зробить треба. З цього і другі навчають ся і собі до наймів у церкву обертають ся та людей питають. Найбільш захожих людей питають ся, страників усяких та циган і циганок, волохів і молдаванів. „Ті богато знають“ — кажуть наші заробітчани, „а вгадують одразу все!“ І їм вже вірять, а як не поможеть ся, то то вже Бога так прогнівили, що ні од чого не буде помочи.

Трапляєть ся і таке, що думають люди, що дитина не ходить через те, що в неї животи виходять. Хоч деякі і знають, що це лихо і з природи так буває, а більш думають, що то баби винні, що не вгадали по мірі пуца завязать і що це шкодить ходінню. І через це силкують ся вилїчить і цю казку, веред цей!

¹⁾ потертъ = трина.

Є таке „царь-зілля“, його усяка баба знає. Його треба одварити і дев'ять ранків по трішечку давати пити дитині, що ще не вийшли животи. Часом то од того, що впаде, або кричать дуже, та вийдуть животи — то і тоді тим самим лічать. І як хто не знає цього средства та вже аж у старості йому скажуть, то і тоді хай робить, то на місці будуть животи.

Це нам сказав прохожий з Черкас; хотів і попа злічить.

Часом як дитина, що почала була ходити, а опісля перестала не хворіючи, то тоді кажуть усі, що це з празника, і тоді вже пригадують, якого тоді було святаго, як саме воно осіло на ноги, і пригадують, чи робив хто тоді, чи ні. Як робили тоді, то дійсно, що празник скарав дитину, а як всі нічого не знають за собою, то однаково на празник повертають і непременно в церкві однаймають те лихо. А хоч і не допоможе, то все таки кажуть „і Бог не слушає!“ і скільки сил, іще наймають, поки й обридне.

Так і на всячині буває, зараз до наймів обертають ся.

У ті часи і болізни менше, і смерти. Тепер воно розумніше „уже й воно навчило ся стерегти ся!“ Як зведе ся до краю лежанки, то вже каже „а! вава! вусі!“ Часом до огню підбіга, то уже само „ххх“ захропе, указуючи пальчиком на оговь (свічку чи у піч). А то таки й од того воно собі менше біди робить, бо як дибки вже стає, то ним більш втішаєть ся кожне і більш на нього звертає доглядання, а як уже ходить, то уже з ним і водять ся, і не дадуть упасти. Як упаде з ніжок, то так і кажуть: „бух“, не „буці“, як перше, або: „ляп Одаря“, „ляп Кузьомка“. Воно часом і засьмієть ся, нагадавши „баран, баран, дудуц!“ або як йому покажуть. Рідко котре, як дудцнеть ся об що, та щоб і не звернуло на це уваги; хйба дуже буде зайняте чим або заморочить ся, само завтішаєть ся чим, котом, що підійде до його, чи чим другим. А ще рідше буває, щоб розплакалось; то вже або спать йому найняло ся та плаче, щоб взяли у колиску і приспали, або дуже таке недоторкане вдалось.

Одначе таку дитину, що вже дивав, або вже й ходить почина, забавить легко. Вона але сама не буде довго зіпать, бо уже й соромить ся починає, а вже і гостинці знає, і цяцьки уї розбирає.

[Бувають одначе і дуже зді діти. Як роззіпають ся, то бють ногами по підлозі і аж синіють від крику. Тоді їх треба просити]: „Моє хороше, його роздражнили, ну, ну! Я тобі дам!“ і сварять на когонебудь, а буває, що і бють того, хто дражнив, помаленьку, аби піддурить, коли ще можна піддурить, бо є і такі, що вже не піддурить. Тоді воно або само простягає бить ся, або кричить, поки

дуже не замірять ся бити. Часом бере само палю тай лупить, а те, кого бв, притворюєть ся, що його дуже боляче, і плаче. Тоді воно й само утхомириєть ся і бити покине. Часом, то бють те місце, об що дитя забило ся, або воно само береть ся.

Таким то побутом ті ходунчата ще більш дають утіхи, ніж досади. як плазунчата. Їх вже й менше треба стерегти.

Що до уходу за ними до пильнування, то того тепер менше, як перше.

Їсть вже само, гуляє само, нема вже усіх тих примітів та заходів, що з меншими дітьми. Купають тепер уже зрідка, в колиську буває, що й не кладуть, хіба коли не коли погойдають. І з болізними лекше тепер визнаєть ся.

Беруть їх скрізь.

31. Балачки з нагоди дітей.

а)

Ще не гаразд виправляє дитя ходить коло ходушки, таке скорячене якесь.

Баби чухрали вовну. Одна молодиця, приглянувшись, як воно бідне корячкою шкопиртає за тою ходушкою, гукнула й других подивити ся, як сьмішно воно ходять. Ті глянули і одна з їх:

„Не дивуйте ся, бо й нам до нього не далеко! Я вже як за тивок не берусь, то й до церкви не дійду. А сучі діти усе глузують, що я сторч тай окаряч ходю уже“.

„Ну тай справді, чудно як у світі: старієся і слабієш на все. Старе, як мале, матері його біє!“

„А то горе, що й розум дурнішає, кажуть, у старих людей дуже. Он у Шпачих! Сто год чи й більше живе. Підуть, що кажуть! Кажуть, що так і по підрах і піде, як нема нікого в хаті. Скрізь пошкодить: і вже не ходить, а лазить та баба Шпачиха. А сорочки не надівай, то й так готова собі бути, людей не потура!“

„Жалїлась і мені та молодиця. Я й не вірила, сказала своїм. Кажуть, що усе так буває, як перестарієть ся чоловік. То мабуть вона й не бреше“.

— А цур йому, як так! Не хочу-ж я довго жить!

— А ви думали, що то добре!

Дитя утомилось, сіло. В хату увійшов хазяїн і шутку якусь на щог кудель сказав.

І пішла мова ница, веселіша.

6)

„Е воно на руки все биреть ся. А ходить само не хочеш“ — обізвалась друга невістка, що через сїни жила, до дитини од старшої своєї ятровки — „балують тебе?“

„Та так звівечили дитину псявіри молоді. Не має чого робить, то вони з рук на руки його. Та все чухи-чухи! А воно кого побачить, кине ходить тай ото тягнеть ся на руки!“ — сердито одказувала мати свекруха.

32. Дитина учить ся говорити.

Дитина учить ся балакати разом з тям, як учить ся і ходять. Хатні всі, а найперше матері і няньки, спізнають дитячу мову. Їм це найважнїйше знать, бо як зуміють розуміть дитячу річ, то лекше буде її забавить, як плаче. Перше мусіли угадувати по плачу.

[Звпчайно признають, що дитина тому зачинає говорити, бо вже орґанїзм такий]. Часом ще писклям почне дитина виявлять які звуки. Зараз няньки і вслухують ся в їх і замічають, од чого то воно так пискнуло а не инакше; може давно годоване було та їсти захотїло, і од того кавкнуло; може так мукнуло чогось, що позапрївало, або мокро під ним; крекотить собі може, бо давно на двір ходило, або може що надушико, або ручку заклало якоесь за повивич, або не гаразд йому лежать. Обміркують все, а як не найдуть нічого, то кажуть, що або його щось укусило, або щось йому у вочіх показалось. Якже частїйше дитина однакові звуки виказує, то таки догадують ся і тоді підсобляють їй, чого потрібно.

Стане далї більшати воно, тоді яснїйше можна розуміть його. Уже воно й само дужче свої привички виявля тай хатні встигли вже довідать ся. Далї вже і слівце яке затвердить собі. Часом такого і не чув ще ніхто, а воно собі сплете; тоді всі замітять і всі знають, що то воно вже каже.

Але це буде тоді, як дитина вже вязики держить. Тепера усі пізнають, як воно блякне, коли радїє, а як, коли вередує або сердить ся чого.

Спершу почина дитина виявлять ся криками. На приклад, перше своє хотїння, погулять на руках або що, виявляла дитина тям, що сьміялась сама, як наближалось котре до неї за чим небудь, а тепер, то тож сьмієть ся та ще руки подає, а як у спо-

витку, то і в за повивача їх витягує, і подає сьміючись і виказуючи який небудь звук.

[У кожної дитини є ввші знаки і звуки на те, чого хоче].

Те смокче, як їсти хоче, те крекотить зараз, а те плаче, те не спить, поки не нагодуєш добре. Иньше белькоче без перестанку, те ганчірку тягне впрост, а те навчило ся й казати „да, да, да!“ замість „дай-дай!“ Те піднімаєть ся і гица у дно колиски, або й ніжками в гору устає і розкрячть ся зараз. Скоро ото пада собою, то вже ото знають, що лихеньке буде на характер, як виросте колєсь.

[Характер дістаєть ся в части в наслідку від батьків, в части під впливом окруженя].

Звкне дитина дуже скоро, до чого вродно, тим то матері і всі присутні так і боять ся запустить дитину. І скрізь так і дивлять ся за нею, щоб воно знало й вова, й грішки, й тато і мати, і сварить ся учать, щоб одучувать од того, що шкодливе. Роблять і забавки такі, щоб на розум дитину наводили і призвичаювали до того, чого треба, щоб у сьвітї жида (прим. возик, човник і т. и.).

От як йому чогось потрібно буде, то воно звичить якомсь так, що всі замітять і вгадують уже, чого то воно обізвалось: „Біжи, он, чуєш, обізвалось, може кукли вже не має“ або „підди, поглянь, чи не заплуталось воно у ганчірки“, або, „о вже гуде, їсти хоче і палиць сце“, або, „дивись і ручки вже дає, на ручки хоче трохи, гулять скортілось і йому, блазюняти отакому“, або, „чуєш, па, па, ца, неси лиш йому куклу, он і ручки висува з під рядна“.

Під часи, як почне дитина уже і сороки знать, то тоді воно й на самоті собі, як заграєть ся, то рученятками своїми щось перебирає і все до їх белькоче, говорять до їх неначе. Присутні думають, що то воно замітило щось і само робить собі утіху. „Пробуєть ся балакати“, кажуть „ба, як! Чує бідне, що всі балакають, тай собі!“

„З ким же воно?“

Одні кажуть з янголом, другі, що то така його природа, що треба щось белькотать.

Часом хто небудь підбіжить до його і почне підказувать: „Цьому дала, цьому дала“, як те саме перебирає пальчиками.

Є діти, що доти будуть сами утішатись, що аж ізмаєть ся і спать захоче, і само перейде на пісню: „е, еи, еи!“ Співання так часто обиваєть ся о головку дитини, що воно, уже тільки здужає забелькотать, вже й гуде собі у ніс стуливши ротик „у, у, ух!“

Ото і кажуть зараз хатні всі, що воно або так собі перейняло гудіння в пісні тай собі гуде, або хоче, щоб йому співали, а дехто й каже: „Ото воно спатки вже хоче та на пісню вказує, бо думає, що як сьпівають, то й треба і спать йому зараз; підіть лиш колишіть його!“

Як дитина стане більша, то вже прямо знають, чого вона так гуде, чи хоче спать та колихання, чи, щоб співали йому, чи так собі для своєї забавки.

Плаче дитина, то й тут кажуть, що треба шукать причини, — дурно плакати не буде. Треба розуміть її річ. І зараз ото добірають ся до тої причини. „Сказать сердешне ще не вмів, то вже плачем помагав, а ти як знавш, а знайди, чого воно хоче і чого йому треба, тай підсоби йому!“ Так часто навчають своїх невісток еверухи або й старі люди молодших, як їм жалують ся або хвалять ся. Як знайдуть причину, то й гляди, воно перестане зараз. А таких притичин усяких в богато, і через те бідне богато плаче. Усе так треба його доглядать ся.

Одначе не все й так хотять, щоб не плакало ніколи; в й таке ще лихо, що не плаче тай не плаче, уже й побільшало гаразд і белькотить, а голосу тобі не подасть ніколи! Журять ся присутні а найбільше матері, бо боять ся, чи не віме часом буде. Тим то часом, хоть і не знайдуть ніякої притичини, то кажуть: „Та не турбуйсь, жінко! Йому-ж треба, щоб поплакало коли; така його вдача. Хай поплаче, то голосніше буде. Наплачеть ся тай засне!“

Часом і самі матері дають йому у волю наплакати ся, як бачать, що воно здоровеньке. „Хай і поплаче, пичінки потрудить трохи, а то ще легкодухе буде!“ А сердиті матері, то ті з серця часом скажуть: „Нагагкався тай заснеш!“ — тай забавлять не йдуть. Часом, то й між собою так хвалять ся: „Що я бачу, що воно, нівроку йому, здоровеньке, а вередує, щоб я коло його була, то я не йду нарешне, хай трохи поплаче, щоб знало!“

Дуже і собі хвалять ся:

„А я бачу, що воно дуже рідко коли плаче, думаю, хай ще виплачеть ся хоч раз добре, то не страшно буде, що дивавітвме на старість або, що віме на голос буде. Бачу, що вже втомилось плачучи, тоді їду тай погудую, бо я знала, чого то воно плаче!“

Друга:

„Ну я на їх немилосердна зроду. У мене ото вони й попросли, а цяцькати ся я з ними не епішила ся! Проте, які діти попросли!“ Так само і батьки в сей тон балачкуют ведуть.

Зріст малих дітей уважають ся усіма за першій поступ чоловіка у житті. Усі думають, що легше дитину пізніше повести, як тепер не запущена дуже. А на її мову найбільш важать усі хатні селяни, калік боять ся дуже.

Стане дитина більшати уже і починає дещо більше розуміти.

Уже яснійші і слівця викаже, а усі незвичайні вимовки стали у хаті звичайними. Уже слова „та, та“ відомі всім, що значать „тато“, або, „ма-ма-ма“ значать „мама“, а „ба-ба-ба“ указує на бабу. І звичайно замічають, кого перше почне звать, чи матір чи кого, тому більше чести став, що його перше дитина полюбила. Часом в сім'ї шуткують на це: „Бач, мов тебе не хоче й знать, а я йому найкращий!“

Учать дітей по менню називать хатніх більш з розкоші, а необхідність заставляє учить дітей казати „гами“, „дай, дай“, „папи“. І вони й навчають ся якось.

Зійдуть ся часом селяни і почнуть казати, як та дитина на картоплю каже, а як та. Часом і стидке слово вийде у дитини, то її байдуже, посьміють ся з його тай собі так кажуть: „на тобі, ось п—а“ (стидке слово на картоплю). А воно й розумів. Уже й виросте, то йому нагадують, яке у його наріччя було, і довго з ним оставть ся. Його мову піддержують і хатні, і сусідські, аж доки само не зрозумів і не зачне так, як другі.

Як почало уже помічать мову од других то наслідують їх поволи і учить ся вимовляти, в чім помагають і хатні, показуючи і поправляючи. Те йому указує, як співає півень, а воно йому й каже „тютя то?“ „Тютя! Он іще тютя“ показує на курку. Або засьвітять свічку, то воно й скаже [повтаряючи за ними] „ба! жижа! хх!“; як свічку занесуть у другу комнату і скажуть „нема жижи!“ то воно й собі „ма“, немає „хх!“, ось і воно „ма! хх“. Унесли свічку, знову питають: „Є? га?“; воно мовчить. „Є хх?“ питають ще раз і торкають його, щоб і воно сказало. То воно, гляди і скаже: „є! є! є!“ „Ба жижа?“ --- „Є жа“ сковеркано одвітить, і так аж поки вже воно у другий раз помітить і пізнає.

Буває, що й самі діти в сей час щось помітили і скажуть, на приклад: бачить, що як дають що кому, то кажуть „на“, і ручки простягає. Такому явищу радіють дуже всі, бо то дитина розумнійша буде. Через те ото і цацьок та забавок багато всяких надають і, як гуляють, то носять його скрізь по двору і на його дитячі мови показують і на бицю, і на тютю, на дюдю (вітер), на пацю (свиню), на палю, на хатку і т. д. Задля цього в ціла словниця дитяча [подана на иньшому місці]; її уживають також діти,

як зійдуться коло цяцьок. Богато слів видумують вони самі і учать одні других, причім ненастанно белькочуть і показують. Деякі починають говорити дуже пізно; тоді уважають се за допуст божий і кажуть, що дитина буде тупа.

Бувають діти гарькаві, шепеляві, свистуни, заїкуваті. Причини покладають люди теж у природі. Перше через те, що голосниці ще не обмолотились гаразд і язик не туди заскакує, або, що зуби ще не поросли. Другою причиною кладуть те, що або батьки, або котре з їх такі були і в чиюсь порідню удались. А щоб справить недокладню річ отакої дитини, то більш того, що сьміють ся над нею, передражнюють її; буває, що й справлять, але не дуже дбають: житиме і так якось у сьвіті.

Є, правда, і такі люди, що підрізують язика дитині і питають у прохожих і знаючих людей, що його робить з цим.

В селі одначе німих не багато: один, два, більш немає на ціле село. Але і ці живуть, як і всі. Німа виходить за говорючого, а німий бере говорючу, і так собі живуть. Замітно, що всі німі сердиті трохи.

На німих з природи дивлять ся як на божий попуст і проти сього ніяких средств не шукають. Думають, що щось там у язиці або у горлі не достав, бо мисль видко, як знає, що воно хоче сказати. Нормальні діти всі собі однаково ідуть у мові. Перше неясно щось белькочуть, а там ясвійше і виразнійше вже, а далі у дитячі слова уходять, а нарешті стають і людською мовою говорять.

33. Мови про дитину, що учить ся говорити.

а)

Хліб сажала я у піч. Дитина моя, було, усе мовчить собі. Їсти схоче, покавчпть, а то і мовчить усе, як не голодне. Сажая я той хліб; чую, воно все: „аду, аду“. Слухаю далі, воно своє. А ту ніяк обертать ся од печі, а в хаті нікого не має. Посажала я той хліб, туди до його, а воно уже заклало ніженята за повивач та скорчене й морочить ними аж червоне, де повивач надушив ніженята. Одратувала я його! Що то німий язик!!

б)

Моя дитина ще й писклям була, то я його мову вже знала. Скоро замугопить було, то вже й знаю, що то вже щось не вгодно

йому. Колись оця таки Одаря, що вже і товаричко пасе, не дивно, нею була, та якось я її колишу, не заколишу ніяк, не спить тай годі; і все чую муготить та муготить. Щож таке? думаю собі. І годую-ж я її, і в колисочці чистенько, і здоровенька-ж була до якогось часу. Що не роблю я їй, бгавнькотить тай бгивнькотить і все мугиче. Бачу, не та дитина стала. Що ось тобі таки? Цілий день я провозилась, а в вечері, дай, ще скупаю, може що їй за тілом поробилось та ще не виступило. Налила я купіль, роздягла її з тої сорочечки. Купаю, коли до його, а он межн плічками у його таке як гривня ота стара, червоне місце! Я дивлюсь, а там у середині того місця, та чи воно кліщ малий, що то, кажуть, у овець є, — чи воно яка внача кузька, так і впалося у тіло сердешній дитині. Я шпилькою його на силу одірвала. А воно бідне слуха аві писне. Затоптала я його, а дитину викупала, та як заснула, то вже й я коло його одпочила. То то не окаже бідне, що в його і де болять, муготить, от і вся його мова. А я поки розібрала, чого то воно мугоче, то цілий день протрашилась. А воно було таке, що й не писне, таке смирне у мене, — ота Одаря.

в)

Наше як радїє, то зараз „ба-ба-ба“ каже, а як сердить ся, то „гя, гя, гя!“ усе гягає, поки не забавиш його!

г)

„Но, но, ручки вже дав?“

„Еге! Вже й каже „на“, як хоче, щоб його поносить“.

„Ого й наше так“.

г)

І на хвильку не видай теї колиски! Так аучили його, що все колишуть. Покинь як спить, то й почує і зараз бль, бль, бль, белькоче, поки не будеш іще його колихати.

д)

„Мабуть уже гуляв, само щось ручками перебирає і щось муркоче там. Еге! сороку робить!“

І почала припадати до його та милувати його.

е)

„Чом ти не забавиш його“, свекруха невістці каже.

„Хай голосніше буде!“

34. Мови про дїтий.

1.

Отакє манюсїнькє, а воно вже все чисто знає, каже баба, як внучатко попросилось на лежанку грїть ся та сїдаючи, як та зсадила, додало: „Нї, не пече!“ і ручкою само поляпало. Й півтора году не має, а отакє. І ростюченькє вдалось! Хай би дївчина, та скорїйше якось до мови й до ходїння доходить, а воно хлопчик і отакє нївроку. Я й дома у себе часто нагодую його. Якє втїшнєнькє.

2.

„Так і ходи з щїткою за цими дїтьми; стїни чисто пообтїрають. Що дня причіпок обдертїй, що дня й замазую, а воно не однаково“.

„Дивує ся ти! У нас одно, та скрізь по полу, та по лавах, і на печі, скрізь пообгризало. Так їсть глину, що й упину не має. Скоро почало на ноги спинаць ся, так їсти почало глину. Як помажеш у хатї та запахне глиною, так і ляже стїни“.

„То вже такє й буде; буде й бїльшим глину їсти!“

35. Як дитину приучують ходити „на двір“.

До году дитинї, уже мати, а то й усї хатнї цїкавлять ся, чи дитина просить ся на двір „каки“ і „цюці“.

Дуже хотять, щоб дитина скоро навчила ся просить ся. Спершу при звичають, щоб спускати її на руках. Під живки її візьмуть двома руками, і тоді вона спустить ніжєнятка в низ. До неї крєкчуть „е—е!“ або „пєь, пєь, пісі-пісі“ і вона тоді „ходить на двір“. Так роблять, поки дитина того не похватить: тоді, як їй треба йти на двір, каже, „пісі“ або „есї“, а далї вже вкїтять і такі слова як „цюці“ і „каки“. Цьому часови дитини дуже радїють, бо це і „звичайнє“ буде дитя, і в хатї не має того важкого духу. Уже видно, що воно розумнєнькє. У ночі, щоб не вроблювалось, то трудно, щоб скоро перестало. Спершу перестанє під себе калять, а там почне прокидати ся і просить ся і пісі. Є дїти, що швидко, ще до року почнуть сухенько вставати, а є, що пізнїйше починають просить ся, після году. Хиба зляканє, то не встерєжеть ся і умочить ся, хоча вже й великє. По цьому й помічають, що як давнїйше все просилось, тепер перестало.

Або як збігане дуже. Ото вже, кажуть, треба старать ся людей, як воно більшає, а не просить ся. Як умочить ся, кажуть „рибку піймав“, „рибку ловить“. Щоби не ловив рибки, то через жлукто-перелізати дитину заставляють аж тричі, і бють злегка по задку: при тім щось приказують, не пригадаю, а то ще й дають пить або з чим їсти дають варену петрушку. Ї, що на лобик вистригають і заверчують у стовп, або в вербу — саме на молодиці се роблять, а не приказують нічого, здаєть ся. Дають ще і завязку їсти оту, що од ковбаси або од кишки одрізають. Воно повинно ту завязку з мотузочкою з'їсти.

Бував так і по роду. Такі бувають усі у роду, що довго не просять ся, а в такі, що усі одне за одним, як тільки трошечки підростуть, почне соромить ся мочити.

36. Дитячі хороби.

З малесенькими дїтьми бував усяке горе: або не спить чогось, або плаче усе, або слабїє усе.

Безсоння. Як сну немає у дитини, так беруть на охрест з чотирьох вуглів у хаті павутину та поклавши дитині гребінець і віхоть під голову, підкурюють її тою павутиною. Чи промовляють що, не звісно.

Сонливці. Як спить і не перестає, то треба старать ся людей.

Крикливці. Як плаче усе дуже, що аж ніби кричить і ніколи не вгавав, то це крикливці у дитини. Як крикливці у неї, то кричить невгамовно, ні спить, ні цицьки не хоче ссать, в колисці не хоче тихо лежать, віколи не вгавав. Вони од того бувають у дитини, що їх наслав знахурка яка небудь, як розсердить ся за віщо небудь на ту сімю, де дитятко. Одробить їх не можна инакше, як не наславши їх на чію небудь дитину. Згонить їх лучше через воду. Ї такі крикливці, що їх тільки на саму воду наслають, а в такі, що на хату наслані. Ці, що на хату наслані, труднійше згонить, бо од одної не поможеть ся. Проте усякі уміють зганять крикливці.

Як прїє поміж тілом. Бував у кожної дитини, що запрївав у неї поміж тілом, попід плечима, поміж віженьками, скрізь, де в кутки. Це запрївання збавляють тим, що скрізь, де позапрівало, сиплять порохнею, гречанам борошном і глиною, зіскробансю з печі

або зі стіни; також розтертим цвігом материнки посипають. Від того й засихає.

Тімениця. По голові у дитинки зробить ся якась ніби лупа; вона зветь ся тіменицею. Щоб зігнать її, треба вмивать милом, бо її нічим иньшим не вженеш. Кажуть одначе, що як змать тіменню, то у великого вже будуть слези бігти на вітрі, на морозі.

Кошуля. У маленьких дітей по тілі так і здійме чимсь червоним і шорстким. Воно буває од простуди. Зганяють це так.

Є така трава, вона так і зветь ся кошуля. От її варять таї купають у ній ту дитину.

Лубівниця. На дитині появить ся на шкірі червоне, як лубок. На це шукають на дорозі денебудь лубка, а як у догадливих людей, то є схованій на поготові, знайдений уже лубок. Як найдуть, зварять його, і в тій воді купають дитину. То воно и пройде.

Гвіздки. По тілі роблять ся такі прищипи, як горох, та такі тверді, що дитині трудно лежать, і дитина чогось схне (сухота). Щоб їх згоїть, треба з трех хат зілля брать, та так, щоб і не обізвать ся ні до кого (бо не pomoже), і треба із трех хат у вечері пізно те-ж, щоб ніхто не бачив, взять із острішків та витягти соломки на охрест, і треба у дворі, як лежить соломка на охрест, взять девять раз по хресту. Все це зварить, купать у цім дитинку; тоді гвіздки відуть.

Стиски. Соломкою лічать також стиски, як у грудях стисне — Бог його зна, од чого — і лічать ще горобиним кізком; в оливі розтопляють та груди на ніч дитині мажуть.

Гризь у пупкови. Замітять можна їх од разу, бо на всю хату їх чуть, так у животі дуже бурчить, дитина плаче дуже, бо вонож у животі болять. А пуп пухне. Лікарства не має: палить горівки і варить у їй один жовток самий без білка. Як варить ся, треба мішать, бо як не мішать, то не зварить ся. Вийде таке, як явчиця. Тоді його ложить на ганчірочку і класти до пупа.

Сплішник. На головці так корою і здійме тіло. Його курчачим кирпичем одпареним одпарюють. Сплішник і другий буває — се як дитина „нечиста“, як кидас „нечистий“. Тоді у церкві наймають, і купають у такій траві.

Пузирі по тілови. Од того, що на хрестини прийде яка молодиця чи дівчина з циганами і нічого, ні баба, ні вона, не зробили, роблять ся на дитині такі прищі червоні по всему тілови. Гоять їх ось як: а) купають у мартірому десяткові; б) купають

і в матірні жмені [?]; в) із трех хат випросять гороху, зварять та у йому купають; г) містище одкопують та ополощуть його, чи там, що з нього осталося, у воді, і скупають в тім дитину з пузирями; д) як у теї дівки, що ще ні разу не ночувала з парубком, вперве будуть цигани, то ту сорочку одіжмуть, та цією водою замішують глину, і лічать нею (од цього найкраще помагаєть ся) — і е) зразу поможе і од того, як мазать їх вовчим жиром. Як це не вилічить цих гноянок, то дитина зогниє.

Перехід. В одну мить дитина затрусить ся уся, як жичка (?), посивіє, хоча зразу жовте стане. Це на йому перехід. В цей час не можна нічого з дитиною робить, і її не зачіпають, а покривають сивною запаскою (джергою), або тим мішком, що був з борошном. Як потревожить ту дитину, що перехід на ній, то вона зробить ся помішаною умом або якою калікою буде: а то й буває, що умре. Перехід буває неодмінно у кожної дитини. Як що переходу не було змалку, то буде непримінно перед смертю.

Вогник. На морді у дитини здіймаєть ся така червона шка- ралуща: її звуть вогником. Лічать його так: а) вишептують; б) обмивають у перше воскресення до схід сонця; в) перепалюють шкураток од чобіт, знайдений де небудь, та попільом затопчують вогника; г) китицю з очеретом перепалюють під верхом і затопту- ють; д) ложки, як помиють, ставлять над вогником, щоб скапу- вало; е) назбирають із вікон каплів тай ними умивають; з) варять білу квасолю і буряк і доливають юшкою. Є і прищептування при затоптуванні і обмиванні.

Сутуловання. Як дитина посутуловатіє, то од сього одро- блюють. [Як одроблюють, не записано.]

Молошниця. У роті у дитинки робить ся таке як пшоно по піднебінню, а по явці шкура біла стане. Ця болізнє зветь ся мо- лошниця. Щоб не стало її, треба випрать кісьми матереними, аж покп кров йти ме.

Буває і пліснявка та ще й цілий рот прямо. У молодці треба 3×9 гвоздів зварить, знайдених де небудь коло млинів або коло кузень, і вимазувать ними у роті. [Уживають також синього каменя, перевареного з медом в зелізній ложці над сьвічкою, але від того дуже рве.]

Кривовяз. Вязи у дитини скривлюють ся од недогляду. Щоби дитина не була кривовяза, треба глядіть, щоб не класти її на оден бік по два рази, а треба її класти горізнак. Ще як ску-

пають, то зараз не можна на бік класти, бо дитина зразу дуже росте, та щоб не зросла як неправильно (?).

Блювання. Щоб у дитини не було блювання, треба глядіть, щоби через поріг нічого не лили так аж до шести неділь. А як що вже дитина блює, то треба, щоб більше не блювала, а) перевязать обидві дитинячі ручки тією стяжкою, що нею яка молода замуж йде та застебнута, б) треба нести її до хрещеної матері, щоб перевязала праву ручку дитини тією стьожкою, що сама застебнута або ниткою з нової накидки (т. є. скатертинки, що нею стіл накривають) ще не праної.

Переполох. Мала дитина, поки нічого не знає, не лякаєть ся. Одначе люди думають, що як вона падає, то боїть ся і дух захватувє її. А щоб не замітно цього лиха, то як упаде мала дитиночка з колісочки, чи з нею разом, то зараз, хто перший це побачить, кидають на це місце ніж (або яку иньшу залізяку) і лють воду, кажучи: „Госпідь з тобою“. Так роблять, як упаде і більша дитина. Як що і в сорочці уже вона, то їй пазуху роздирають, бо так годить ся, або назад пазухою передягають.

Біда, одміна. Ото-ж, як сонце, а ти не похрести вікон, а заходить купать дитину, тоді її зараз обступлять (нечисті?), так що почне її трясти. Та з того часу як почнеь ся мучить, то мучить ся, поки не умре. А щоб цього не було, то треба знать що робить: а) треба класти у купіль залізо або перетень; б) до шести неділь не можна кидать у хаті, як дівчина, то і у день не можна, а як хлопець, то тільки у ночі, бо то тоді приступає; в) треба, щоби у матері у пазусі було до шести неділь съвячене залізо і г) треба, щоб у очіпку голки на охрест стреміли. Тоді не приступить ніщо нечисте.

Щоб дитина не вмерла, не можна по захід сонця висше себе підіймать, бо хто небудь по злобі візьме тай приговорить: „Піднімиш висше, закопавш глибше“ — тоді вона й умре.

Є ще иньші болізни, що трапляють ся і у дїтий, старших шести неділь, як жовтяниці, різачка і сухітки.

Жовтяниці. З жовтяницями діти і родять ся, але найвиднійше їх стає в шість неділь. Як уже і після шести неділь вони є, то їх дуже трудно лічить. Є і невлічви всім, і як не злічть зараз, то з год побуде і на скипку зсохне тай умре. А лічить можна: а) жменю матірки взять, зварить і скупать; б) в цю-ж купіль і наместо кладуть, і на швию надівають дитиночці (але я їх не мучила, хоч в мене всі боліли жовтяницями). Буває, що і великого

нападуть: можна вилічити, а можна й вмерти. Як нападуть жовтяниці, то зараз дитина блює, жовкне і худне дуже. Як вилічить ся, то зараз дуже їсть і поправляється.

Різачка. Вона буває і до шести неділь, і до смерти. Замітити можна по тому, що кровю ходить на двір. В животі різьє страшно, але не часто. Буває вона, Бог його знає од чого, і болізна тай годі! А од чого болізна буває, то це ніхто не знає. Лічать: ложать пригорки до живота з попелу, з висівок; купають у гарячій воді. Напувають, як найдений клопоть сита сплять та розведуть у чім небудь, чи в воді, чи в водці, в чому схочете, та дають пить. Рвуть траву, що зветь ся „різак“ і росте на воді, варять її та також дають пить. А великим горівочка більш помагає: як би не вона, то пропасти-б можна.

Сухітки. Од чого вони у маленьких бувають, хто його знає. Од них дитина блює. Лічать ось як: обливають над печви кулішом дуже рідким і теплим, і дають цю воду випить кому небудь нешкідливому. І воно так і буває, що сухітки проходять на того, хто випе ту водцяю. Потім варять заячу капусту і в її купають. Пелюшечку, що в її купають, і горщик, що в йому готовили ся припаси до купання і обливання, заносять куди небудь, в лісок або на розпугтя.

Клопітно дуже з дітьми і після шести неділь до свідіння, однаково як і до шести неділь, як дитина занедужає чим. Але тоді ото звісно вже чим найбільш боліють діти і як їх лічать. Бувають одначе іще иньші:

Болячка (золотуха). Вона, хоча й буває, що родить ся дитина з нею, але не з'являється у неї до шестги неділь, не замітно її, а вже як дитина починає рости, то вона виступає. Хоча й каліками вони дітей роблять, але средства не знають гаразд і досі; так на волю божу спускають ся.

Обкладки. Шепчуть і брусом гріють.

Залози. Це такі підпухи од того, що де дуже вдарить ся і болять.

Козочки на губах. Такі як червоні козочки, що на весні лаять деревом. Залози і козочки є і у старих людей. Те й друге само сходить собі: як бувають на руках козочки, похожі на бородавки, то ті переважують ниточкою, щоб поодпадали.

Як захлинить ся часом дитина, то кажуть зараз „а тпру“ і прицмокують.

В ті саме часи прорізають ся і зуби.

Звісно, не має постійного строку на се, а більш ото прорізають ся вони, як дитина сидить. І кожна майже переболіє, так що і вмирають, але од цього нічого не роблять.

Поки зубів не має, поти й дитина на дитину похожа, а як зуби почнуть вирізувати ся, так і дитина зведеть ся вї нащо, пронос, лихорадка зараз починають ся. Рідко котра дитина видержує цей час. А найгірш видержувати, як прорізають ся ті зуби, що під очима. Як у якої дитини, то в самий перед два зубки ріжуть ся передні (треба, щоб різались у перед передні), але буває, що й верхні поставлять ся уперед. Нижні передні стають на 8-му місяцеві, а через два місяці верхні. Аж як поверне на другий рік, дістає против очий, а аж до трех год дістане і кутні. Шепеля дитина, як почина говорити, через те, що не має всіх зубів і не навикло ще язиком об їх торкати ся.

Перед тим, як має ставити зуба, ясна дуже у дитини сверблять, через це їй дають шкуринку з хліба гризти, або прямо сухаря.

[Про зуби можна би зібрати багато матеріалу, одначе авторови довелось, крім висше наведених заміток, записати тільки одну „бачку“, яку зараз наводимо:]

Приходить баба, її й питають, коли саме дитина зуби ставить.

„Які“, питає, „бо“, каже, „кутні пізніше?“

„Коли ті, а коли і кутні, скажіть бабо, бо ми не знаєм!“

„Невгадно“, каже баба, „инче з зубами й родить ся“.

[Як занедужає дитина в віці від півроку до року, кажуть звичайно, що се від зубів, хотьби їх ще не і не було видно: „Зуби саме ріжуть ся, то й слабів дитина!“ Усюди можна тоді почути: „На зуби слабів бідна дитина“.]

Є ще й так між людьми, що часом забудуть або не вгадають, що то дитина на зуби слабів, та зараз до бабів несуть її. Баба й собі не туди, що на зубики воно, таї давай й од переляку, й од пристрігу, й од кривлявців, й од усього у світі вишептують, поки, буває, або зовсім зашепчуть дитину на смерть, або і каліцтво яке стане з того носіння та купання та напування.

Буває ще й так, що і знають, що на зубики болів дитина, та або жаліють, як одно буває, або що, або таки мягкосердешні батьки, та і просять бабів, щоб може що знають од цього трудного зуба. І баби зараз до місяця носять дитину, одшептують до місяця лихо трудного зуба.

От саме оце тепер (себ-то до пів року) віспу щеплять, бо не допускають, щоб воно гаразд володіло ручками та не здирало віспи, як прийметь ся. Молодиці до віспи дають охоче дітей.

Трапляєть ся часто, що діти під віспу, як їм щеплять, та боліють, і як коли, то й умирають навіть і у шість неділь. От через те то буває, що молодичі і плачуть, як несуть до щепія дитину. [Зрештою йдуть тепер радо, лише не дивлять ся, бо „серце болить дужче“.]

Віспи вічим не можна лічити, бо ще гірше, от тільки, як не, давать мед пить. Деять день буває, поки з неї гаразд виадоровієть ся. Ту, що вмирають од її, легко упізнати. Скоро дитина поспніла та зараз і сховала ся, то жить не буде, а як зверху з червоними пятнами і пузірями, то виадоровіє.

Буває, що й старших уже дітей несуть до щепія, але це рідше і більше году не перепускають.

Хвороби у дітей, що вже вміють сидіти [себ-то до году], бувають і ті самі, що й у менших дітей, і иньші ще. Як забеть ся об що небудь, чи уразить ся, чи дерево зажене, чи що укусить, бо тепер дитину беруть вже і на огороди, і на поле, і на дворі вона уже літом граєть ся, а зімою чи на печі, чи долі де, то ударить ся чим небудь. А то й бувають всілякі болячки у животику, бо тепер вона їсть усячину.

Буває, що й підкинеть ся що небудь під таку дитину, тоді старають ся людей знаючих тай одроблюють, одшептують.

У такнх дітей бувають і соляшниці. Їх одшептує баба, а тепер навчились у воду одтушить з приску жару та теї води напить ся.

Боліані дитячі одні усе, тільки їх багато і трудно вгадать, котра з них напала на дитину. Треба вже знаючійших і старійших людей, щоб одразу вгадали, що дитині за хворість.

Дитина, що уже уміє лазить, терпить найбільше на натужні боліані, вивих, рани і т. п. Щоб їх лічать, обертають ся до своїх знахурів, а їх небезпремінно хоч один є в селі; рідко де не має, а тоді у другім селі знаходять, щоб ніжку чи ручку направить. Тепер вже і фершалів та докторів повчили ся шукать, як уже селянн не поможуть.

Щеплять віспу і тепер, але вже рідше: це уже неохайність буде, як додержать до сього часу нещеплеву дитину, хіба, що була слаба.

37. Заговори.

1. Од ятрости.

Як зайтрить ся де між віжками або на шийці, то читають спершу „Отче-наш“, а відтак шепчуть:

„Піду я на круті гори, на крутій горі стоїть дуб. У дубові сидить янгол, а у липі змія; та посила янгол змію: та покинь, зміє, дітей годувати, та йди до народженого, до благословеного, до молитвяного (імя) ятрости смоктати! А як не підеш ятрости смоктати, то я тебе буду гострим мечем посікати. Амінь цьому слові од ниві і до віка“.

Тричі се переказать.

Переказала Ганна Холодова, 80 літ, с. Полетвина Каньовського пов., Київської губ. Записав Ал. Л—ний.

2. Од крикливців.

Взять дитину на руки, стать на порозі против сонця піднявши пелену тай шептать, а як перешепче, то трохи плюнуть і втертись піднятою пеленою. Шептать так:

а)

Ліса і переліса, луга й перелуга, шляхи й перешляхи, дубило й передубило, возьміть собі плаксивиці, крикливиці й нудливиці, а мойому народженому, молитвянному і хрищеному младенцю дай, Господи, сонливиці!

б)

Кури, куринці, возьміть собі плаксивиці і нудливиці і т. д. [як в а].

в)

Село з селом сходить ся, вода з водою, гора з горою, шляхи з шляхами, а тини в тинами, чужі діти козпнята, а мое совиня, чужим дітїм очі повидира.

Проказувала Мотря Сокальська, села Мартинова, Кан. пов., Київс. г. Записав Ал. Л—ний.

38. Баба Московчиха учить від крикливців.

Одна баба учила мене, як полола у нас, од крикливців. А я питаю її: А що-ж воно за крикливці? А вона каже мині, що, як

дитина дуже кричить, бо то воно ни од себе кричить, їх насла-
ють зловливі люди, не зна чим поглумить ся, то ото й нашле кри-
клиці.

А як їх ізослать, то треба дитину на руки узять і пшона
взять жменю, та підти під сідало, де кури ночують, тільки треба
нести у вечері, як кури посідають на сідало. Як стать під сідалом,
то казати: „Добри-вчір вам кури-куриці, возьміть у мого хр-ого,
рож-ого бладенця криклиці, ніжками розгрибіть, крильцями роз-
митіть, а мойому бладенцеві принесіть сон з усіх сторон!“

Як іти до курей, то молить ся „Богородице Діво, радуй ся!“ —
а як іти од курей, то кинуть те пшоно чириз голову і йти, не огля-
датця, поки в хату увійти, та покласти у колнску, та сказати:
„Нехай тії плачуть, що заміж ідуть!“

39. Смерть і похорони малої дитини.

Як умре мала дитина, то вже янголи стережуть її і не одсту-
пають од неї, так як не одступали од неї і в слабости. От як умре
та положать її горізнак, то янголи перекинуть її на бік, а як по-
ложать на один бік, то вони перевернуть на другий. Воно само,
звісно, як янголя, то без їх йому не быть.

[До шесги веділь дитини не причащають.]

Вмирає, по людському щоту, дітей писклят з непричини мало.
Більше умирає дітей, що старші, як шість веділь.

Тепер уже шкоднійше стає дитини, бо „вже підтішили її
трохи“. Хоча й як умирає отаке дитя, то кажуть: „Шкода, але
меньше гріха знатиме!“

Тепер уже дитина і грішна зветь ся, бо вже дещо розуміла,
і сердилась, і скоромне їй за гріх ставилось, і богато дечого такого.
Певно, що як у кого одно, то жаліють дуже. Як хлопчика, то при-
бирають, як звичай велить, і як де, то як парубка уберають до
вінця, а як дівчинна, то як молоду і рушник у руки їй кладуть.

Як умирають, звичайно, як і велике ховають, тільки хіба
прибір (одіж) не така ще. Накриють наміточкою або платочком —
а сорочиночку такн зліплять сяку-таку на живу нитку —, полотен-
цем часом зашпунть, або й шапочку таку, як в час і кому, зліплять,
не розбираючи в одежи чи то хлопчик, чи дівочка, бо воно ще наче
неодмінне ні од хлопчика, ні од дівчинки.

Як умре така дитина, що вже вивчить ся сидіть, то звичайно
жаліють більше за нею, бо вже усі привикли до її, довго ще зга-

дують її і звичайно звертають на те, що вона в хаті робила. Най-дужче вбивають ся батьки, як одно було і те вмирає. Часом пролічують на його усе, що є в хазяйстві, аби спасти його од смерти, хоча є й такі, що ліки не допоможуть, як піде йому на вмируще. Од смерти, вірять, ніщо не спасає, і тим докторів не люблять. В цьому часі діти ще густійше по селі умирають, як у перших часах, бо тепер до них ще більш має входу усяких хвороб, і з вітру і з пиці, од людей і з води.

Так само і з дітьми, що лазять: їм легко перестудить ся і підвіять ся.

40. Обряди при роковинах.

„Було колись і ходини і сидни справляють, а тепер минулось. Коли-б лиш їсти було що, а ті випивання та частування минулись. За вуха те-ж було збирають ся скубсти дитину у год як раз або й так на іменини тай даровизну несуть. А тепер, де те й ділось? Не знаєш коли й пройде той час. А то бувало піднімають у гору та мнуть ту бідну дитину. А піднімають за головку, наче-б то за вуха держачись, щоб „таке-отакє велике виросло!“ Так і пригазують ще й тепер на роковини, як піднімають, тільки не могричать ся уже“.

„Для чого-ж піднімають і за вуха скубуць?“

„Так заведено! Кажуть, щоб памятало. Бо то-ж у старину бувало, розділять межу у полі тай привзуть молодих хлопців межівники. Як ті прийдуть, зараз їх у руки і давай бити! А як вибють дуже, то й пустять і додають: „Оце, щоб ти памятав, що тебе бито, щоб знав, де межу проведено“.

II.

Дитина з року до пастуха.

Звісно — діти!

(Людська помівка.)

Учи дитину змалку, бо як не навчши,
виросте, тебе навчить.

Якби не діти, то й життя ні на що!

Горе з дітьми, а ще гірше без дітей
було-б: тію й живеш!

З цими дітьми: мерлини та родини!

(Розмови між людьми.)

Скію йому год? — питають у ма-
тері.

— Сім! — одказало те, що ципьку
сцало.

(Приповість між людьми.)

Кажуть: »діти поміч« — а вони по-
міч та собі!

А ти знай: чобіт та зодяги настягай.

(Батько про свого сїм'ю.)

41. Як називають дитину прості люди.

Зараз кажуть „мала дитина“, як ще воно грудне або не ве-
лике, а „велика дитина“, як уже бігає між усіма. „Уже велика ди-
тина, чого тій матері журить ся“ — кажуть люди, або: „мала ще
дитина у неї, ні од кого їй вирвать ся куди!“

Як саме діти стають на дитячій порі і вже усе гаразд вимо-
вляють, то на їх кажуть „брихунці“, бо вони часом розказують
і таке, чого не було й не буде. Такі і всі, хіба де одно на гурт
вдасть ся, що не багато балакає і не вдумує.

Кажуть „джигунці“, „бігунці“, або инше похоже на се, бо діти люблять на волі набігати ся, витомити ся, вивручувати ся, борювати ся з усіма за весь день. Бабусі або й батькові та матері прибіжить у вечері і розкажує, де було і скільки бігало. Часом то по палиці або на сояшнику, а то то й так за поясок поберуть ся тай біжать.

Звуть дітей „шкодою“. Це, кажуть саме ті, що ножі та чересідельники та батоги заносять.

Звуть дітей „клопотом“. „Клопіт се, не діти!“ кажуть на їх, „бо так і бій ся, чи де не заблудило, чи буря де не застигла, чи не влізло де“. У вечері все за ними страх буває. Часом як у кого їх черідка, то й до вечера не одпувають.

„Шкодою-ж“ звуть, бо часом і хату спалять діти, або попусують, або випустять в барвля квас, улівають у погріб, або ворота у огород покинуть і спатрошать чи то огород скотиною, чи то самі з угудом позносять усячнини. Звісно, діти!

Звуть дітей „поміч“ або навпаки „неміч“, як те чим прислужить ся (води подасть) або навпаки, як повівечить роботу. Звісно, це вже на більшу дитину так кажуть.

„Утіхою“ звуть дітей, як ті дуже втішні, або як кому так чого на душі браво. Часом і на гурт дітей кажуть „утіха“, як такий час надійде; „Утіха — не діти!“ кажуть. Як же не в такий час діло підійде, то кажуть: „досада се, не діти“ і почнуть нарікати на їх, як ті чим що не вгодили, чи кіптягу у хаті пустуючи збили, чи що нашкодили, чи так що мішають робити.

Як розсердять ся на хлопців, то кажуть „головані“ на їх, а як на дівчат, то „кострубка“, а як на обоіх, то „товкуни“, як ті дуже товчуть ся.

Звуть як коли „обізяни“, як ті передражниють кого або в дзеркало вихоршують ся або за тінню своєю гонять. Се й гріх робити, бо може що нечистого стати ся. До року ні за що не показують дітям зеркала, а і після забороняють дивити ся, бо не годить ся. І ото й зараз сьміють ся „обізяна“; так кажуть також як діти гуртом копіюють кого чи гостей, або якого старця, циганку.

„Замурзами“ звуть, як ті дуже запіцьколюють ся, „шморгунами“, як дуже труть ся по запічку та по лавах.

„Жевжиками“ звуть дітей за те, що ті дуже проворно бігають за місто, на місто, а „нишклями“, як дуже посадяці бувають.

Як дуже вже пустують діти, особливо чужі, то звуть їх „шибниками“.

„Осуруга“ ще кажуть на дітей, бо з ними треба таки багато осуружити ся.

„Зіпунами“ звать дітей, як дуже крикльві. „А як там мої зіпуни“ — кажуть „чи повисиплялись?“

Діти, се в сім'ї „спасеніє“ як коли: просять у Бога чого, то просять і на діточок хоч зоглянуть ся; просять у начальника якої милости, те-ж на дітей усе спирають! Часом провину яку зробить батько, чи мати: „Не карайте!“ просять зараз „дітей пошкодуйте“. Приплідок у хазайстві, чи так що повезе трохи, зараз і кажуть: „На дітей мабуть Господь зоглянув ся“. Часом на дитяче щастє і робить що починають.

„Хвостиками“ або „хвостунцями“ звать ще дітей, бо все за матірю хвостиком бігають.

„Хвастунцями“ звать їх, бо часто, бува, собою задають ся.

42. Віруваня про те, коли росте.

Падає дитина як спить — росте.

Тревожить ся у сні, падає ручками й ніжками — росте.

Багато балакає у сні — нагулялось дуже.

Тревожить ся у сні аж наче жахаєть ся, кидаєть ся або аж схопить ся, посидить трошки, зляже і знову засне — росте.

Дуже міцно і довго спить та ще й часто лягає, тоді саме росте.

Потягаєть ся у сні або після, росте.

Як же граєть ся та бігає і тоді впаде, більше виросте.

Забилось об що або чим, більше виросте.

Обмарилось що, гналось за дитиною — переросте.

Злякалось щось нарешне — переросте.

Дурне вдалось — переросте.

Недомова — переросте.

Сердите — переросте.

Мяло — переросте.

Незмисленне — хоч вже пора, — навиядїє.

Бігуче, за все, часом і за горяче хватаєть ся, — навиядїє.

Балуване, натрелихо, — навиядїє.

Ледаче, робить не хоче — проси, а не їсть, бий!

Мале на зріст, міцнійше буде, велике на зріст, буде на що глянуть або далі достане.

Великий, а розум дурний.

Мале, а варте!
 І гарне, та пусте.
 І не вдале, та з головою.
 І гідке і дурне.

І в законї написано: Як вдале, буде вдале, як путне, то скрізь путне.

43. ДИТИНА В ЧАСІ, КОЛИ ВЖЕ ХОДИТЬ.

Говорить і ходить дитина у год — це чогось нормою лічать, хоча як дивить ся, то всі діти аж у півтора починають.

„Забули й думать ми про його. Гаразд, що ходить умів. Його так як і в хаті не має“ кажуть скрізь, де діждали, що дитина почала уже ходить.

Воно й справді так: клопоту уже ніякого не має. Воно або з старшими собі швендає скрізь по вулиці, по городах, по ви-тонї, і там собі коло них понямає усю їх науку, увесь їх світогляд на все, або де в хаті чи то в своїй, чи то в чужій, або в повітці де засає з ними — збирають ся одні до других по черзі гулять, а найбільш туди, де найбільш дітей буває. Тут найшвидше всі зберуть ся, сами видумують забави і утішають ся. Дружба тут тісна, а є і такі, що тільки що зачали ходить. Звичайно-ж бувають у гурті діти годків по три, чотирі.

Часом, то й сами матері своїх дітей туди односять і гостинчики ще дають усім, щоб гляділи коло себе новичка в гульні дитячій, і обіцяє ще й уполі дати, та таки хабарі їм йдуть за первачка між їмп. Як є між ними який буян, то всі його спевьшають, часом і батьки дитячі присварюють ся на його, щоб не билось, не боролось, так що в дитячому гурточкові все лад і дружба буде. Є, правда, і такі собі вдають ся, що команди не люблять, це такі собі мовчунн. Таке, хоч і прийде до команди, то нічого не прибавить: обіч собі буде од їх усіх ватій горячих і не довго коло їх сидіть; а дома все собі коло чогось, або струже, або само пічку стріють і не терплять, як йому хто помішає в його особистих справах. Воно само собі.

Є-ж і такі, що без команди не дихне. „Мамо, я до Івася і до Горпиви хочу, понесіть (або пустіть)“. І ото вже його треба од собак провести до кого воно хоче. А там його як упусти, то всіх заведе куди схоче, і без його ні одно нічого не почне. Само воно і місце всім обере, де засісти погулять, само й гульню почне.

Тут в гульві і хлопчвки і дівчатка не різнять ся ніколи. Часом переважно буває дівчат, то хлопці і собі на „ходила“ говорять, і навпаки. Ніде як тут нема такої рівноправности в полі. Нагота довго не розбиваєть ся у дітей, а потім привикають вже одні до других.

Тепер вже дитина в хаті не поміха, а скорійш утіха. Його кожний поступень в цей час цікавий: там воно щось зробить, там видумає, там щось принесе або оддасть. Його ще манюсінкьким учили чолом давать; от тепер, як хто увійде у хату знайомий, зараз біжить і дає чолом. Те радів і хвалить, за звичайно гостинця обіцяє або й дає що. Як же чужий хто прийде у хату і хатні хотять пошанувать гостя, то заставляють свою дитину прийти і дати чолом. Гість радів, хвалить, дитина і собі радів, побіжить до батьва чи до матері, кого найбільше в хаті любить, і похвалить ся: „Я чом дала“, або „ось гостиньо є, за чолом менї дали“.

Самий звичай давать чолом такий: дитина, чи сама, чи по чийй указці, прийде до кого небудь і піднімає ручку, щоб те догадалось, що вона хоче йому дати чолом. Той простягне свою руку, долоню, і тоді дитина вдарить своєю долонькою і наверне чужу руку вверх і поцілує. А той, кого воно вдарило і поцілувало, каже: „велике рости, хороший ти синок чи дитя“ і по головці погладить. Народ сей звичай ревно сохранияє й поважає. Найбільше пророблюють його малі діти, що тільки почали ходити; старші дають уже лише де потрібно, чи у гостях, чи у рідні своїї. Ще й коли не уміло ходити дитя, то й тоді вже привичаювали його давать чолом, і тішили ся з того.

Другу втіху виявля собою дитина, що уже гаразд ходить умів, як у помочи де стане. Часом сердешне візьме кухоль, буває, що й порожній, а несе, аж падає та подає бабі, або кому надума, пить. Не нажалують ся тоді такої дитини. Жалують ласкаючи словами „любий“, „славний“ чи як там, і гладячи рукою по голові зверху в низ, так скільки раз примовляючи і гладячи. Буває, що хтось нездужає у хаті і не здужає устать, воно зобачить і бере тай піднімає, підводить, щоб устало те слабе.

Часом у сьвято чи у празник коли, або коли сім'я у свобідний час зійдеть ся у хаті, буває, що й позівать почнуть усі. Гляди, бігунець десь з возяком або з якою инчою забавкою вибігає на хату і починає свої забави усім вироблювать під ряд: то хуру на возик кладе, по сіль неначе йде, чумакує, та щось внише кладе і везе під пл. Усі толкують по своєму, а воно собі ні на кого й не поглядає, граєть ся собі. Отут хіба його й зворушать, як уті-

шаєть ся до його хто із старших, або дражнить його почне, або помагає грать ся, отут й з'явить увесь характер; і батько одвітно тому або радїє в серці, або і боязко почуваеть ся. Играшки в ці часи ті самі, що й у старших.

Бідування од таких, що ходять, так що й не буває: само наїсть ся, само й засне, само й забавить ся, як чого розплачеть ся, буває. З колискою возить ся вже не треба: одійшло усе, що так давнїйше клопотало. Тепер уже і друге поколихне, або цацьку подаєть, щоб забавить. Хіба, як болїзнь яка причепить ся: отодї клопоче дуже, бо вже й шкода таки його. З хороб найчастїйше бувають обкладки, болячки, лихорадка, простуда і т. ин.

Заміток тепер зовсім мало.

Тепер дитина менше боїть ся всяких трапунків, бо прожиле уже свої труднїйші часи, коли на її посягало і добре і лихе, коли часом одне слово і погляд чий могли її звести на смерть або на калїцтво. Правда призїр може бути і тепер, але його вже не так трудно одвести. Тепер дитина заходить у усякі кутки двору і огороду, і злякаєть ся легко чого не будь, чи собака, чи корча, чи як впаде в рїв. [Особливо боять ся родичі, щоби дитина не впала у колодязь і тому обгороджують його, а її лякають „вовою“]. Одначе переполох уміють одшептувать і одволують дитину од зляку. А зляк рїч трудна на здоровля: дитина сохне і жовкне, не росте, а хоч і росте, то слаба що на віщо не похожа.

Замічають, що таких дїтей мало умирає. Тепер дитину ще звичайнїйш узять куди завгодно, і в церкву, і в гостї, і у поле: і для родичів з нею одраднїйше.

Забавки головнїйші такі:

а) Возик. Це або справді що небудь на колїсцятках наче возик зроблено, або так ваганочки які, чи коряк, чи човник.

б) Пузир або яке нїьше таракотало.

в) Роблять баштани або

г) у гусей грають.

І багато нїьших играшок. Одні з них зімою поважають ся, а нїьші тільки літом, а то є й такі, що коли завгодно, як кукли, майстрювання.

Осібний рїд забави — се ходженє гуртом. Тут дїти мїняють свої цацьки, тут і хозяйські речі: той воли свої заведе під пічам з полчок коло ясел, а той олійницею робить і т. н. Гляди, тут і посварять ся, побють ся. Молодших посилають старшенькі в город красти якої городнини чи садовини, бо знають, що їх ще не битимуть, як пїймають, бо пошкодують. А як не впїймають, то принесе, і тоді

буде усім покоштувать. Ті, що посилають, не кажуть, що того не можна, щоб не піймали, а навпаки кажуть, що піди та нарви отам того й того тай принеси, там є багато, а ми підемо отуди тай того нарвемо і тобі дамо. От вони його післали, а самі ждуть. Принесе і поживуть, а як піймають, то хазяїн догадасть ся, що то хтось вислав, старасть ся знайти купку і розганяє її.

Зімою ті гурточки по стріхах та коло курей, горобчиків ловлять. Звичайно бавлять ся тим старші, але і молодші раді „тюті“ тай батьки помагають. І дівчата і хлопці гуляють при купі.

Часом як коли, то зведуть у гурт дітей самі батьки, як діти за далеко живуть або боять ся собак. Батько чи мати візьме та однесе таки свою дитину, де другі діти, бо це дітям небезпремінно треба, щоб в гурті росли собі. Так думають усі. А деякі возять свої діти усюди і на ярмарки, щоб усе бачили.

4. Балачки на селі.

1.

Піп приніс до дитини, що стояло долі, Христа. Батько каже: „Цілуй, серце, Бозю“. Воно мовчить. А мати: „Дай, серце, чолом!“ Воно йде і бє рукою і цілує попа в руку і в хрест тоді.

2.

Як хочу, щоб піти до куми посидіть, то кажу зараз своєму: „Однесу лишень свою дитину до Мотриних дітей“. А він любить нашого Куземку і пустить через його тай мене погулять.

3.

Краще-б і не родилось, як уже підготоване ховать.

4.

Воно, оці діти, тіки гріх наш тай годі. Мале пискля, морока з ним, усе з ним вознесь, більш нічого й не роби та його гляди. Почне сидіть, наче й лекше стане, колиж зараз і лазить буде, клопіт що перший. Учить ся ходити і вже ходити, то наче вже й одляже од душі, та ту знову гріх, бо дуже вже його полюбиш і як умре, то Бога лаш не тіко що. Стануть більшати, то все то гарюкай ся з ними, то плач по них.

5.

„Іди лиш ти до мене та скоріш, а то оддам цяцю Юрці! Ну мерщій, мерщій!“

Те біжить!

„Щось плохі наші хожай з Івана. Глєвтяновато якось ходить“.

„Він і так устиг прийти. Помалу та гаразд як батько його“.

6.

Батько умирав. Нога його звислась з полу. Манюня дочка, два годки ще чи й було, побачила, пійшла до полу, і ногу одерева-нілу на піл підводить почала. Батько заплакав і казав 50 р. їй одписать.

7.

Онисько Овчаренко вивчив дітей своїх, двох дівочок маленьких, чолом давать і радий такий їм вельми. Сам набожний і начитаний такий.

45. Про дитину, як уже вміє говорити. Діточа мова.

Як навчило ся уже ходить, то звичайно знає вже багато ба-лакать. [Особливо цікаві з того часу дитячі слова, які часом дохо-вують ся в родині і геть-геть пасгушого віку дитини. Ось деякі з них:]

Ки-ки (питки), кравка (кропивка, жала), года (гойда), лазя (всяке насїкоме), маленька, кицики (на шелюзї одцвївшї бруньки), гав (собака), язя (язичок), цюці, пісі (мочити), цюця, піся, дава (члени), кука (вош), цюця (собака), вова (вовк, опудало, страши-лице яке), твердушка, папа (хлїб), копка (картопля), кетя (конхвет), буля (булка), буба (бублик), крепушка (петрушка), моня (молоко), гама (ґсти), кусї (кусать), лозя (ложка), тасї (утята), гулі (голуби), кося (кінь), тютя (курка), цїпка (курча), миня (телятко), биця (скот), паця (свиня), біра (овечка), паля (паличка), возя (возик), тпруті (гулять), беби (лягги), кокотї (лягги на постїль), е-е (спатки, спа-туньки), люлі, люля (колиска), льоля (сорочка), подуся (подушка), кака (не добре, погане що), дюдя (холод), киця (кіт), ляля (дитина, кукла), ходї (ходить), бозї (молить ся), бозя (ікони, церков, місяць), бов Бозя (дзвонять до церкви), бусї (падать, впасти), кїть-кїть (ко-тить), жижа (огонь), хх (огонь, щось боляче, пекуче), коко (явчко), цяця (квітка), муся (муха, комар).

Є багато слівцець прикладених дітьми до забавок, як от: пічки, гвіздечко, ямки, хатки. [Богато тих слів звісні лиш в однім гурті, як се видно з прикладів.]

а)

З очерету зроблена скрипка і смичок: діти називали скрипку „теленъ“, а смичок „толома“. Так і хатні говорили, як хотїли їх попросить, щоб пограли.

б)

Почули діти як старші балакали про вдовиних дітей і все промовляли слово „опикун“. Так і врїзалось у голову це слово, а що воно значило, того не знали. Їли мясо, попалась кістка. Марійка об'їла її і каже Грицєви: „Сховай, це буде опекун“.

І довго, як робили вурдала, то кісточку звали в тій хатї „опикуном“.

в)

Купка дітей зіжить з соняшником чи що, а наша стоїть у дворі. Побачила, та: „Здорьки побігли!“ Що то воно за „здорьки“, ніяк не можна було довідатись.

г)

Незрозуміло вислухали раз діти казочку, що кінчилась: „та впав у кінське бэдвлиння“. Похватили це слівце і як про „бэдвлинка“ почули вдруге казочку, то вже як робили хатки, сами держали черепок замість горшка і все як приставляли у піч до жару свої горщечки, то приставляли і „бэдвлиння“, сами не знаючи, що то воно таке.

д)

Пристановище коло печі у своїх хатках називали раз діти „маркітанамі“. А чого? Либонь того, що в тій сім'ї, з якої сї діти були, на циган так казали, а циган раз кочергами били в хатї. От діти, як про се розказувалось, помішали: кочерги називали маркітанамі в гульнї, хоча гаразд знали, які є кочерги.

Таких примірів, де діти нарешне перевертають слова для якоїсь своєї потреби, дуже-дуже багато. І замітно, що ці перевернуті слова самими дітьми скоро забувають ся, а запам'ятовують їх старі і сьміють ся, як діти поростуть.

Як тільки в сім'ї чи і в селі є яке нещоденне, незвичайне з'явище, чи там Москалі увійдуть, чи там хто женить ся чи виходить не хоче, а батьки примушують, усовіщують, то те саме приведуть діти і сами до себе. Котресь буде так само щось розказувати передражняючи і постать, і слова, і голос того, за кого воно каже, а часом і палички називають меннями тих людей.

„Оце, бач, Явгусю, з ріжечками паличка, оце буде ота молода, що в вінку, а оце, бач, одна паличка короча, оце й молодий, іде її сватати (паличка як раз скотилась з горбика) а вона, ба, як тіка од його. А оці батьки її лають. А оце його корови, оті що мати казали“.

Отак і з москалями. В ряд наложать паличок або нагикають у землю і одного поставлять з боку та командерують, так само як бачимо на „скачках“ у себе в селі.

У гульні діти аж забувають ся, навіть і їсти не йдуть і там як коли і сплять; а в час самої гульні, то наче і не має для них нічого иньшого. Можна у смерть перелякати, як хоч шорхнуть коло їх в саму їх гру.

Серед сходки мішають ся вже слова дитячі з недитячими. Від старших дітей беруть молодші їх слова і примішують до своїх, особливо в лайці.

[Зрештою кожде лаєть ся після віку. Так маленькі діти кажуть: „дульний Івась“ або „Івась балябась“ або „ти кидька погана“, „а ти полосятко!“]

Заучування всіляких казочок, пісеньок, дражвінь, играшок починаєть ся дуже рано і все од старшеньких, котрі вже гаразд усе витвердили і кілька разів уже розказували як коли для своєї втіхи, а як коли для науки таки меньших. Часом сами матері й батьки дечому научують, от наприклад казочкам, пісенькам, гулянкам і т. п. Як є стара баба в хаті та як тільки внуча зачало через десяте-пяте балакати, так зараз і починає заводити з ним балачку спершу про „гаму“, а часом і прокаже „телеська“, „козу“, „кабанця“ (це самі перші диточі казки) та присьпіва, як де треба, і діти липнуть коло неї і просять ще розказати. А як часом попросить, щоб і воно якоеь розказало, то й воно починає зводити на лад і не зведе змислу: баба сьмієть ся і на ново розказує. І вже аж як підбільшало, тоді і помітити казочку і гляди й розкаже за бабою. Баба хвалить і радіє, і замітно стає, чи воно замітливє стає чи ні. Свої погляди воно розкаже усім при нагоді.

Од того богато батькам утіхи. Своім чи вдалим чи й невдалим слівцем воно уїме гнів або й досаду батькову чи й усеї сім'ї. Ві-

домо всім, що мале, хоча й дурне ще й кажуть, а дуже по очіх помічає, як хто в хаті себе спочуває. Бачить і веселість у очіх, бачить і гнів, бачить і тугу. І само бідне так і приноровлюєть ся, при веселому поглядюві і само раде, а при біді і воно загляда у вічі і кривить ся помалу, а часом і почне одвітно тому, що помічає, або веселять ся, або допитувать ся, або жалувать. І певне його тоді обкохають он як! Є такі, що як замітять, що батько сердить ся, прийде, скаже матері, щоб ховалась, а є такі, що як мати плаче, то воно собі піде і коло неї поплаче, а побачить кого, то ще й розкаже. Так діти часом зводять на лад усю сім'ю, не дурно і старі люди кажуть: „діти на мир зводять“. Правда, випадає і так, що діти розстроять, підскаржують: „лихі діти у могилу зводять“ — кажуть люди.

Цікавість дитяча, це найутішнійше в них з'явище у цім часі. Воно про все питає, про все само розкажує і зажурить ся не дасть.

Цікавість, як де, значить красномовність, ляпетливість (лепетня), а як де, означа зацікавленість чим небудь, прямо любов до всего знаня. В цім і другім значінні прикладають це слово до таких дітей, що навчились балакать, бо й сами діти люблять питать ся і розпитувать ся про все, часом про таке, що або старі не знають (на пр. чого муха не пада як по стелі лазить, а люди навпаки не підуть по стіні), або й стидно їм це казать (н. пр. „де ви мене взяли?“). Так само і лепетливість у них проглядує скрізь, часом це лепетавня буває саме незв'язне, несмислене, не склевне, і в зміслі, і в простому складі слова.

Од цікавості дитини велика радість батькам у сім'ї, а навіть чужим.

Є, правда, діти, мовчуні собі, це скучні діти, що подають надію, що з них вийде щось розумнійше. Воно щось собі усе на умі тримає і до всего докопуєть ся; часом, як і прорветь ся в йому зрідка яка мова, то якась не пуста. Як не змінить ся з годами, то така людина що не скаже, хоч і зрідка, то або сьмішне без краю — а само не усьміхнеть ся — або щось дуже колюче, як де треба, або розумне. Таке все чогось других коло себе має і за собою веде, а не само коло других туляєть ся і за другими собі в житті брیده, часом не питаючись і броду. Тим то, хоч і не таке воно забавне в хаті, отаке мовчаливе, але не додає туги, а заставляє жить надією, що з його буде щось не просте, щось видумає, коли все так думає.

І цікавість в обох своїх значіннях, і мовчальність проглядує у дітей цього часу скрізь. В простій буденній і часом празничній мові, в ким би там не було, як перебе своєю вставкою, при игрищах, забавках, цяцьках, кудиб його не ваяти, скрізь кожне йде своїм шляхом. Є, правда, і середина між цими двома ріжними натурами.

Як так чого заслабне, то з уміючою дитиною і левше балакати і повернуть ся. Скаже, що і де болить, і од чого і коли почала у її вова бути.

[Хлопці і дівчата не відріжняють себе]; тільки хлопці бувають меньше живі, як дівчата.

Між дітьми, як зійдуть ся до купи, ведеть ся сяка-така мова. Певно, дуже було-б цікаво заглянуть у їх світогляд [який частійше знаємо в оповідань старших].

Цікавлять ся діти усякими лакоминами. Часом заглядають у будуччину і рівняють, чи тепер їм краще, чи тоді буде краще; воакі випадки в селі, в сім'ї, як про них судять старші, так, гільки по своєму, ведуть про них і толкують діти.

Безперечно їх займе мпсль і про те, чи свіг великий і чи скоро його можна обійти пошід небом, або рішають, чого то сонце в вечері на землю сїдає? Є також мови і про те, що і рано воно повинно уставать раніше од усіх таї людей підіймать. Ці питання завдають вони і старшим. Ті, а як найскорше старша людина, як є в хаті, розкаже їм про усе, як вона собі це все міркує і як чула од давнійших людей. Діти, що чули, комбінують по своєму і так і мову свою ведуть: певно, що ні одного питання не заходить не зачепленого.

Зацікавленне дитяче розрішають батьки, чи хто там з старших, хвмерно. Наприклад дитина питає: „чом не можна їсти молока?“¹⁾, їй скаже мати, що „на вербу полізло“ або „на дуба полізло молоко і свр“. „А коли-ж воно злізе?“ — „На Петра“. От рано і будить мати дітей розговіть ся, каже: „Вже з дуба злізло молоко“ і „мандрикою зазуля вдавилась“. Діти видять і їдять тоді²⁾.

¹⁾ Щось та є в сільському житті таке, що молошне найбільш цікавить всіх весною. Од чого й корови тоді з гедитками і тільні дуже дорогі? Це кожний рік так? Можна-б думать, що ця ровкіш через те тепер у ціні і жаоді, що на весні більш нічого сирого нема їсти. — Прим. авт.

²⁾ По народньому календарю кус зазуля тільки до Петра, бо буцім то на Петра мандрикою вдавнить ся, і не сьпіватиме тому. Мандрики необхідиме явше, бо в Петрівку не їдять молочного, а сироватка марно пропадала-б, якби не робили мандриків. — Прим. авт.

Другим прикладом кажуть: „Не питай, бо старий будеш“. Або: „Не їж!“ „Чом?“ — питає дитина. — „Бозя битиме!“ „А вона бачить?“ „Бачить!“ Ог і не раз діти повиколупують очі у парсунах на образах.

Не мало в толкувань, вигаданих самими дітьми. Не дармо-ж виколупують очі в образах, не дурно ідуть шукать місця, де небо обпираєть ся об землю.

Буває, що отаких дітей у жнива найліпше, чи й так коли йдуть із дому, запирають у хаті, щоб де не зайшли та щоб хто до хати не вліз. За те як вернуть, приносять їм „од зайця гостинця“: се те, що останеть ся з домашнього харчу, кусок хліба, огірок.

Тепер вже дитя й розумнійше стає і часто утішають ся ним.

Як утішаєть ся хто небудь дитиною, забавляє її, візьме за ухо, помалесеньку свубе і каже:

— Пів, пів, зайчику, де ти був?

— У лісі! —

— Що ти видів? —

— Сім міхів горіхів! —

— Чом ти не вкрав? —

— Вили мене старчяки золотими паличками, ледви я втік через попів тік та сракою в воду бульк. —

46. Мови на селі.

1.

Кажу було їм: не йдіть у город, бо там гадюка сидить. А воми й мене лякають. Оде наш Митрик підіймав бадилля та „ссс“ „ссс“. Уже гадюку ляка! А те мале й собі коло його сичить. Отакі діти. Ми як такими були, то дурніші були, ми й у 7 год боялись гадюки.

2.

„Поки дякували, та попували бісові діти, поки й жердку з одежею не спалили. Надів сучий хлопець плахту замісь ризи на себе, а в покрпшку жару наvertsав, ходить а малого товче, щоб співав за дяка у запічку — воно мале, год йому в, не попадає співати. Поти товк його, поки з плачу не заснуло. Сам жарину випустив та одежа потліла була-б і хату спалили-б. Била-ж я його, біла-ж, але що ти з такого вибеш?!“

„Усе лихо з дітей. Мої поки гойдали дитину у колиці, поки й сами сіли до неї у колицю. Одірвалась колицка, чисто покалічались! А що-ж зробиш?!“

(Якилина і Гапка, Хомівські невістки).

47. Оповіданє про раних дітей.

Радіють тепер люди, батьки та матері, як дитина швидше змислє, швидче зачне у помочі ставать. Скорійш і пояска йому чіпляють і штанці йому тулять, аби воно скорійше на велике походило. Як у год ходить та балака, це вже велика сила, а як уміє уже випросить собі чого і загадливеньке, то то вже утіха у хаті. А як четвертачком або п'ятилітком та вже скотинку, хоч коло хати поглядить, то то вже і за парубка готові мать таку дитину.

Але таких дітей, правда, не багато, однак тим дуже гордять ся! Перше на се й не поглядали. Щоб до году одлучить дитину, то й не чули сього; щоб чіпляти на отаке пєскля та штани, як йому три-чотири годи, то сього й не думали, у сїм рік хіба з підперізкою тільки ходили діти. А діти і здоровші і щасливіші були і довговішнійші. Тепер — пішло — дівчина у три роки уже й у квітках й у намисті й у спідниці, а вже й соромить ся, а не вспіло й на ноги зіпять ся. А хіба давно те не було, що люди сватать прийшли, а вона й не чула, що то воно й за кумедія така — заміж. А оцего Н. хіба не вчили, вже як звінчали, на що він повинчав ся. Повінчав ся тай пішов у степ до волів, хлопочучись, що голова з весілля болить.

„Чи це-ж коли було?“ спитали у оповідача.

„А було! У перед таки діти дурнійші були. Тепер діти скорійш тебе обдурять як ти їх; тепер діти і не розкавуй, що знають. Тільки я все таки одної: добра тоді більше з людей було, як тепер. Не вспіло дітей наплодить, як уже і само не способне нікуди! Чи жило, чи ні, а вже ні на віщо неадарне. Добре ті роблять, що й тепер годують до трех літ і не поглядають на дитину, доки вона сама не почне до того братись. Свій час і їй прийде, свого не втече, наробить ся за вік і життя ще набридне, чого його так дуже хапать ся за ним. Сидушки та ходушки видумують та гостинцями дурять дітей, щоб од горобців конопель стерегло. Баба хай яка стереже, а йому воно нудно, і воно нвдїє бідне і переведеть ся ні на віщо. Свій час би йому був.

48. Діти не шанують батька.

І не цілуй дітей, і не голуб їх! І не жалій і не захожуйсь коло їх! Чи я їх не глядів і не втішавсь? Ні в кого так не зодягнені і не нагородвані були, як у мене! Уже моя стара — і сорочинки і юпочки і празничні і буденні і великодні на кожному. А тепер що? За бороду батька!! Та як начнуть тобі дорікати: „Та було-б нам, коли землі мало було, хоч ремества якого дати! Та було-б хоч науки якої, адже чути, діти й з того хліб їдять.“ Та як почнуть дорікати та вражати, то так тебе здавить коло серця, що не раз і розсердюсь було та з горя вже й їм дотинати почну: „Я вас, сучі діти, хліба учив їсти, а ви мене гівна?! Які просторі де то й узялись. Руки маєте, робіть тай майте! Адже ми так жили!“ Та візьму хворостину та порозгоню геть з хати. То цей унишне, а се гляди і знову щось почнеть ся: як де тільки нічого взяти, то зараз на батька. Їй Богу, що не брешу, так зараз і на батька: „Понапложував, а ради ніякої.“ Та отак на їх як коли враждуєш, то отакі повдавались, а як коли, то на себе кладеш вражду, що таки було-б їх не ніжить та дубцем частійш! А то таки й те візьмеш у голову, що времена не ті стали. Ужитки не ті! Ніяк не повернеш умом, де його що брать? Усячина дорога, а брать ні відки; достатку не має. Ну! ще в мене, хоч і дорікають та не осуружні такі, як ото у других е, що і стидного не знає і старшого не знає і церкви не глядить! Мої-б ще і вічого діти, як би не суружність їх дуже різала.

Та е, що й в достатку, а таке противне вже заводить ся. Ще й малі, а противні.

Як би знав, то не цілував би, а батогом зчесав би, хоч і малі були.

49. Дитина в другім році.

[На дитину у другім році кажуть „стрижак“, „стрижка“, „стригунець“, „друга паша“, „друге літо“, „другу паску їсть“, „другу кутю“.]

Дитина у другому році, як гаразд вродилась і жила, нормальна була, повинна вже як слід ходити і балакати. Це звичайність цього вимагає. Ну, а як на другому році вона не дотепна ні балакати, ні ходити, то це незвичайно; але буває, що діти ссуть ще у два годи, а говорить всячину знають аж у 3 роки.

Дитина уміє говорити і балакати; її душа розвивалась рівночасно, як і тіло. Тільки, що з початку розвивалась вона о своїх силах, без людської помочи. Люди її в перших часах не коверкають ні сьак, ні так, ото тільки що сповують її, приколишуть, але і то пізнійше. А колись давнійш, то кажуть, що і на довго до дитини не підхищались ні з якими законами і через те люди були розумніші і здоровіші і довше жили. Колись то те, що тепер уже знає усіх на кутку, як кого і дражнить і ласть, і вже ходить у крамному, колись то воно і без штанів ходило — ще й не так це далеко, батьки наші так росли ще —, і не знало ні п'ять, ні шість. От звісно, воно як дуже зразу вибахувалось, то й потім у житті міцне і кріпке на все, чи й на руку, чи й на голову. [Взагалі були колись люди здоровіші, бо не так скоро приучувались до усього]. Тепер же скорійше на його повертають з своїми заходами.

Одначе і тоді і тепер їх виховували, ввучували на розум; те, що колись пророблювалось пізнійше а тепер ранійше до дітей, осталося в більшій або меншій мірі те саме. Про деякі заходи була вже мова попереду, одначе тепер треба ще багато дечого додати.

У дитини, звісно, як і в великого чоловіка, має жива душа свої природні прикмети, мислить, любить, хоче (і навпаки), але ці прикмети у дітей в дуже не проявленому стані, так абн-абн замітно, що вони є. От як балакають до такого пискляти, то певно нарощне, щоб сприяти його розвитку. Через те як хто забалака, зараз дивить ся, чи звернуло воно увагу на його голос, чи впізнало його, і чи радіє з того, чи боїть ся. Примічали, як воно ще мале, а вже гуде, щоб йому співали, як колишуть. Це од самої дитини ждуть вияви здібности. Але не завше так: буває, що й з писклям впробляють свої вчинки, щоб воно научилось чому небудь. І так найперше вимагають од його мови і розуму, а далі знати найпотрібніші речі. На приклад учать його крєктать, як схоче „на двір“, і спускають його тоді, беручи його з за плечей під перепіл обома руками, причім гомілки звішують ся і крєкчуть. Люди дуже цікавлять ся тим, чи дитина ходить вже „е-е!“ „Уміє вже просить ся? Чом ви його не учите просить ся? Ви його вже спускаєте?“ Сі питання можна часто чути.

Учать ще і другого. Так само і „нісі“ водять, тільки тоді вже кажуть протяжно: „ись“. Водять або над помийницю, або прямо на діл і потім з долу вже прибирають розтерши ногою і зібравши кал на віхоть соломи.

Одначе сю науку треба однести більш до приличности, ніж до розвою душі. А щоб ударялось прямо на розвиття духовних сил

дитини, то цього не можна сказати, аж поки навчить ся ходити гаразд і балакати. Однести хіба сюди тільки ті пісні, що над коліскою співають ся, і ті речі, що заводять ся з дітьми. Тай то це не парохне якомсь робить ся, а так між ділом ніби. Уже скорше можна назвати парохним виховуванням, коли дитина у другому році і казок умів слухати, і казати сплкують ся, і загадок загадувати береть ся, і слухав готових, коли її учать і Богу молити ся, і коли її до чого в хазяйстві привичають.

Другий рік, се справжній початок умового розвитку дитини. На це їй розказують дитячі казки, про бйрю, пацю і тютю. Вона, гляди, і сама почне те саме якомсь складати, щоб і баба чи мати почула. Або почне другий якій, чи рівній собі, чи меншій дитині розказувати, певно невдало, але якомсь складає річ, натужує свою головку. Деякі загадки теж тепер їм кажуть ся і діти їх як чують од старших, так і замічають, часом і не знаючи в чім сила. Тепер вони заучують усю ту гйбиль дражнів, які в між ними на самих себе і на сторонніх: жиди, попа і т. и. Певно, це вже в більшій мірі і яснійше старшими дітьми ведеть ся, але і ці од їх перехвачують чи сьак чи инак на серце своє. Богато всяких играшок, приспівок, приказок, назвищ, діялогів і монологів витвержуєть ся і вьдеть ся вповні старшими дітьми, а відтак доходить і до менших. Є між дволітками такі, що геть усе затвердять і всіма тоді коверзують, в гущі дітей усім привід дають. Такі коверзуні, поводарі бувають і між хлопцями і між дівчатами і уважають ся в сім'ї за щось нормального, хоть і мовчуні, нишкльї, понури, мосурп, тьхі, тьхонї, особняки, що самохіть собі щось задумують і нишпорять щось без кумпанїї, також звертають на себе людське око. Немало на пам'ять і розум упливає і те, як батьки беруть куди з собою, чи у поле, чи на сїнокос, і воно замічає, як дещо зветь ся і цікавить ся усім коло хазяйства і майстерства. Та замічає технічні назви. От як батько чи мати забули, де що поклали, та шукають, то воно зараз і питає, чого, і буває, що воно й замітило, де покладене було учора ще чи долого, чи ключі, чи щітка, і найде зараз. От і радість зараз, що воно отаке. Часом занесе само що, то його зараз манять гостинцем, що, мов, знайди, де покинув, то гостинець дам; буває одначе, що й бють їх, щоб пригадало, де що забуло як гралось, і хоч винне, хоч невинне, буде десь шукати, а часом і знайде, хоть і не занесло.

Бють дитину, бють. Сердиті матері, то бють ще як воно у шести неділях буває, бють тоді, як кричить, хоч і сами добре знають, що воно ще не знає нічого і опісля жаліють, плачуть, але бють, бо

сами злі і злість на дитині згоняють. Тепер же, як воно розбира усе, то частійше бють, як в за що, от приміром, як дитина занесла де дещо. То дають „пам'ятного“, щоб не забувало, то йому кажуть: „не можна нічого заносить, а занесеш, то треба зараз однести“. Бють і за шкodu яку небудь. Маазунів і любимих дітей рідше бють, але таки бють, бо так воно і виросте не по людськи. Часто „бійка“ кажуть місто „наука“.

Одначе дітей, що замітливі і знають, де що батьки покладуть, люблять всі, а щоб вони набирали ся снаги, беруть їх скрізь з собою, щоби придивлялися до всього і розпитували ся старших. Дітей ставлять вже і в діло, хвіртку зачинить, бицю до ставка погнать з старшими і т. д. Є й такі, що хвастають ся тим.

В цьому році дитина уже гожа на те, щоб її чого учить. Вона схвачує вже в свою голівку усе, що перед її очима. [Одначе між людьми не знають свідомого виховування]. Знають тільки, що не безпремінно треба дітей навчати і розвивати, бо „яке змалку, так є й до останку“.

„Учи, кажуть дитину, поки ще вона нічого не зна, бо виросте, то тебе буде вже вчить.“ (То ти дурно робив, що не вчив її годі). „Тоді було казати, як маленьке було, а тепер не туди його розум дивить ся“ (він на вулицю погляда і батька не слухав вже). Виросте, то не нагнеш його до нічого. Тим то розумні батьки і баби, де в вони у хаті, так і годину проведуть з дитиною, щоб її навчить грішка знати і розбирати, що то є у світі. Передовсім приучують молитись „Богу“: це треба замічати. Попереду учать їх хреститись, а опісля проводять молитву, бо инакшеб душі не спасли і вже такий закон, щоб знали. А в правда і такі, що Бога хотять замплостивить, щоб добре жилось і щоб, мов, царства не втекли. Але про це попи хай знають як турбувать ся: „На те попи й дяки, а у людей пятаки“. Одні одне тримають, другі друге: хтось і до царства хоче дорогу брать, а хто, то аби життя справжнє було. Старші бувало кажуть: „А ну ти в нас розумович! Умієш уже і лаять ся і знаєш скільки лишок, і дітей гониш, а ну лиш і до „Бога!“ І от учать Богу молить ся. Є такі хваткі діти, що сами підмітять, що старші в хаті рано і на ніч Богу молять ся, і часом не знаючи що то за явище в сім'ї, стають і собі у ряд і шепчуть губами хрестючись і поклони бючи, аж поки усі покинуть. Одначе мабуть не всі діти охочі Богу молить ся; тому їх часто заставляють молить ся.

Одначе угоднійш Богу буде, як дитина тільки випеть ся. Гріх за те і великий не вмившись їсти, більший як і не помолившись

зовсім. „Хоч би вмів ся, а то так як нехрищений їсть!“ Дітїм часто кажуть: „Та воно вже вмилось, хай їсть, не морочте його!“

Молять ся учать так. Ставлять дитину перед столом, за котрим на стїні багато богів (якон), і складають їй пальчики як треба хрестить ся, і роблять хрест сами їй ручкою, а потім проказують слово за словом молитви. Часом вона не гаразд вимовля слова і скаже таке невдале слово, що як коли і стидке, то тоді проказують їй по пів слова. [Дитина не розуміє молитви, але і старші не все знають добре церковні молитви і розуміють їх по своїому. Розходять ся о те, щоби „закон сповнить“.] Тоді тільки, як дитина спече стидке слово або сьмішне, приміром замісь „Бог не уничижить“ — „Бог неначе жид“, то тоді хїба і нагринають: „А капосне, а лаять ся то вимовляеш, а Богу не похватиш“. За теж молитви, що не з церкви взяті, мусать діти гаразд вимовляти і знати, що до чого стосуєть ся.

Діти, що вже знають молитви, вихвастують ся між собою і вказують одне одному. І тут і другі діти виучують ся собі. Так само і батьки величають ся дитиною, як вже поквапила „Богу“. Ну, щоб дуже строго потребували од дітей молитов, то ні! За меньшими, то неначе більше слїдять, а більші самі колїсь собі помолять ся.

Є звичай, щоб і після свїданку помолить ся: але аби закон обійти, кажуть: „Хай їсть, тоді помолить ся“ і так ото і „замотає Богу“. Більш якось спросу зімою за молитви, як літом. Літом то й старим прощаєть ся не молять ся, бо робота, а як і молять ся, то так, аби скорійш. А про дітей, то й забувають. Вечером проводять ті самі молитви, що вранці, тільки в вечер можна Богу не молять ся, а в ранці ніяк.

От вже як молять ся хоче дитина, то кажуть: „Ну, Бозї!“ Самі слова в молитві кажуть по дитячи: „пятїнко, матїнко, суботонько, ненько, Боженьку мій рїдненький!“ і т. в.

Так треба сказати, що у другому годї дають ся основи розвою на ціле житть. Тим то треба на цей час звернути більшу увагу.

Тепер уже дитини так не доглядають од пристрїту, вроків, бо то або меньше буває або й зовсім ні. Як тепер ще вікна хрестять, то хїба про другу меньшу дитину або тому, що є в хатї люди лунаті, удови, удівці, є всякі иньші між миром перелесники, од яких треба оберегати ся. А як благополучно, то й не хрестивши вікон, дверей і печі, можна спати лягати.

Заміток од знаючих людей тепер майже не має. Нігті зрізають, стрїгти чуб можна, але стрижений чуб кладуть десь у ліс аб

що, щоб ніщо не нехтувало його. Кісок не ріжуть довго, а вже як і стрижуть, то молодиці непременно і хто легкий на руку.

Щоб росли гарні коси, то знають чим їх мити, як до них приговорювати. Але це вже бабині замітки. Важно тільки, що усюди люди хотять, щоб дівчата були кращі, а про хлопців байдуже. Мабуть треба таки, щоб дівка чепурилась, це вже стать жіноча така, така мода. Одначе на це дуже не вважають. Є, що замічають або хотять знати, яка дитина буде, одначе сказати нічого дійсного не можна. Хоч і кажуть старі люди: „Кляте — жди до шести неділь, не перемиניתь ся, жди до пів року, не перемиניתь ся, жди до року, потім до 3, до 7, до 18, до 21 і до 27 а як в 33 не змінить характеру, то вже й умре таке лихе!“ Отак навпаки і добре. Одначе, хто його знає. Більш уже твердо вірять, що як дитина чим небудь одріжняеть ся од усіх, то то щось цікаве, може гарне, виросте з неї — а „просто“ не буде. Ні сповивання, ні годування тепер нема, хіба скупають у свято і то як заграанене дуже. Грудн то хіба якому малючати дають, зрештою одлучають.

Більш і тепер з ним утіхи ніж мороки. Усюди вже можна його брати і на Йордань, чи й так у церкву, обхожденіє, на весілля і гнати череду з пастухами. У гостях ним і другі цікавлять ся: „Оце вже воно таке у вас, вівроку! гарненько!“ Такі діти уже бувало похлоплюють пісні якої і підспівують собі до сну, а як і другі які похлоплять, то вже довго не розженуть ся. Як коли, то дуже липнуть до кого небудь з хатніх: часом і батько й ненька на боці, а вони з яким наймитком злюбять ся собі спати. Цим ото і користують ся, як треба що зробить дитині, а вона не дасть ся. Часом колючки не дає одному витягнуть, а другому дасть. Як віспу щепить треба, то вже той її держить, кого вона завважа.

[І в тім віці хорують на такі хвороби, що і перше. Частійше трапляють ся жовна; в се пухлятина попід горлом, її вирізують.]

І в цьому часі не покладаєть ся ніякої ріжниць між дівчиною ні між хлопцем, [хіба трохи в одежи. І бавлять ся разом приміром в „керелеси“, в „грудочки“ (кидають ся) а хлопці куклами цікавлять ся так само, як дівчата мужеським ділом. В молитвах не робить ся також ріжниць]. Ото тільки, що вже мати дочку перше більш наvertsає до жіночої роботи, і мести її заставить перш ніж хлопця, хоч і хлопці метуть і миють. Де дівчат не має, там хлопці мережки шують, піч розтоплюють, картоплю чистять і пньюшу жіночу роботу роблять, а де дівчат більше, то знов дівчата орють, молотять і т. и. Батько скорійш поставить хлопця перед волами, скорійш дасть йому батіг у руки, але не завше, бо буває й навпаки.

Взагалі тільки нужда заставляє хлопців місити дїжу, а дівчата робити майстерства; правило, щоб кожне знало свою роботу і привичаювало ся до всякої праці.

50. Дитина у третім році.

Назави. На дитину у сїм часі кажуть „пічкур“, „третяк“, „гулячок“, „гулячка“ („ось наш гулячок і пічки конав“, „воно ще тіко до гульні“, „хай одгуляє своє, тоді не буде вже коли гулять; одгуляв хай свій час, може це тіко й його“), „трега літо“, „третя паша“.

Проти прежнього дитина вmaterніла тепер: нема вже і тих заходів коло неї, про її нераз і забувають. Дитина в цьому році обкладена своїм зовсім дитячим миром: їсти схоче, чи спати, то й не дуже поспіша у хату. Де грала ся, там і спить, схоче крашавок зварить, то й хату підпалить. Коли неколи, в ради-годи прокиньеть ся у дитини почуття притулить ся до матері, але й на се свій час, ніч, коли спить коло неї: день оддасть ся для дітей.

[В сїм часі особливо багато переживає дитина; вона обертаєть ся вже частійше в кружку старших дітей і розвиваєть ся скоро головню в наслідок забавок¹⁾, з яких найважнійші: 1) вурдало велике й мале, 2) дерк'яч або деркотало чи деркало, якого не треба змішувати з грою, що зветь ся також деркач, 3) пилчик, 4) ковалі, гойдалки, 5) млинов, 6) таракотало з пузиря або з дерева, 7) возик, 8) ножик, 9) чайка й хрущ, 10) молоток, довбенька а далі 11) муштра, 12) пічки, хатки, 13) кавуни, 14) гуси, 15) гірчак, 16) пицалки усякі з лози і з трави, на які підсвистують пісні і передражнюють птиці, сопілки, дудки з гарбуза, 17) кукли, 18) на „дир-дир“ і т. д. Правда, сї забавки уживають ся не тільки дітьми в третім році але також і меньшими та старшими. До розвитку дитини причинають ся також багато пісні, колискові і гуртові і казки, а також імпровізовані насьмішки, передражнюваня і иньші „остроти“ в роді „Хома, стиржи мого гівна“, що йдуть від старших до молодших].

Сюди-ж таки треба привласти і гостинці. Вони часом всяку гульню перервуть і що вгодно притишуть. Найбільш гостинців ждуть

¹⁾ Грам і забавам буде присвячений третій том „Дитини“; там також у вступній статі будуть ближше обговорені значіне і вплив забав на умовній і фізичній розвій дитини. — Прич. Ред.

од тих, що з базарю йдуть, з гостей, а в піст, то й од тих, що гонять.

Гостинець з базарю буває всякий: бублики, ріжки (що уважають ся за самий найбільш підхожий), коники з срібною головкою і „мидяника“ і конфети. Проти остатніх є, правда, і незадоволення, бо діти блювали часто од тої червоної або синьої патоки, що є в середіві. Колись недавно, не більш годів дванадцять назад, нарікали всі селяни на жидів, що ті нарощне яду туди примішували, щоби людські діти вимирали.

Всі гостинці, які тільки приходять у село, є в сусідньому місті. Сюди під ярмарок привозять з двох невеликих повітових городів усякі товари і гостинці. Хоча більша частина сіл і селян не буває у цих городах, але на ярмарку бувають. Кожна мати, тітка, баба, дядина, або й батько, дядько, дід привезуть щось з ярмарку. Цікава історія з цими гостинцями. Дитячі гостинці — це неминуча річ. Колись найкращим гостинцем уважались ріжки, які в великім запасі виписували з Одесу чи що. Бублики і конфети не так були в моді, але тепер випирають ріжки, бо дешевші. Ріжки привозять ся тепер в гостину тими, що йдуть зароблять в далеку дорогу з волами під сіль, чи під рпбу. Там вони заробляють добре і не шкодують грошей на дорожний гостинець. Кажуть те-ж, що там у далечені (аж коло Криму) ріжки дешевше, через те їх звідти і мішками привозять і в празник дають дітям, або беруть як ідуть в гості. Діти дуже радіють цьому гостинцеві; одначе він тепер рідко де вживаєть ся в господарстві. Давній теж гостинець — ліскові горіхи, але він звичайно даєть ся старшим дітям, що вже уміють розкусити. Горіхи не все бувають куповані, бо дорогі, а їх наривають у мішки в панських лісах хто на квиток, а хто й без квитка, і переходують і по кілька годів, щоб було в празники манить чим. Одначе тепер за скаредністю панів та карбівничих не дуже охотять ся на їх селянки і вже більш того, що купують. Ці два гостинці і в парубоцтві і в дівоцтві. Конфети вживають ся рідше, а бублики зовсім мало. Що до конфетів, то їх і давніше знали, хоча всі кажуть, що їх перше не було у „нашому“ місті, а були тільки ріжки й горіхи, природні здобутки. Спершу-ж як появились конфети, не вважали їх за поважний гостинець, а так за дитячу приману. Брали зразу не дуже. А як появились в долоню завширшки і вже перепалені, „костянци“-конфети, то їх почали брать і поважні господарства. І так довгенько поведлось, год десять чи й більш, коли підмішалось багато фабрик, а діти почали мерти, тоді Жиди продавали тільки ті конфети і дуже коверзували людьми

— ще з панщини люди їх боялись. Як же-ж люди запримітили, що од гостинців мерли діти, то почали не брать конфетів і довго їх не брали, а місто того гостились ріжками й оріхами. Якось чи не разом з тим появилсь і бублешницї в місті. І це пішло у діло. Правда, не дуже то воно лакоме, але такн воно хлїб сьвятий і зроблено для дитини цацькою неначе. Стали й маком приспнать. По-навозили із городів; і всі відріжняють ся: наші такі, а з того города такі, з цього он яві, а з иньшого міста ще инакші, і на показ зверху, і на смак. З того часу вони йдуть. Як не купить, то каже: „Я тобі хоч дїрочку з бублика привіз!“ — Що до коників та медяників, то їх, здасть ся, дуже недавно кацапи старовіри з города сюди навезли, ну і тепер ще возять, а наші люди не роблять їх і не продають. Люди і їх купують і навіть самим манюсїньким дїткам їх дають, чи жоване чи й так — але оте срібло та краска те-ж вадить дїтям, тому його обдирають або й зовсім деруть жовтяники. Дуже щоб їх дїти любили, то ні. Була кумедія і з медяниками. Хтось бачив, як їх роблять і який сюди мід кладуть і розказав людїм: звісно, одне по одному і всі столи поперекидали — парубки мійські зговорились мабуть. А одни чоловік став посеред ярмарку та викликав „в раду“ і сказав так, щоб медяників не брали, бо вони з мишачих сциклин роблять ся і з якогось со-лodu, чи що. Одначе оце год тільки минуло, а вже привозять їх у город і купують. Маківників жидки хоч і виставляють, але їх більш паненята беруть, а нашим не в жадобу чо-гось: ще не розсмакували чи що. Є ще сякі-такі базарні гостинці, але то вже рідкість велика: цукерків всяких, медів і дрчужничків люди ще не знають. Є ще гостинці такі, що тільки в звїсний час в. От на приклад садовина, огородина купуєть ся літом: так само черешня. Навіть спичак гостинець, де нема очеретів: таксамо раки, квітка, ріпа, квітка дївчатам, сопілка хлопцям. Сопілки і квітки прямо оберемками і коробками носять. Гостинці також качечки і иньші цацьки.

Є ще гостинці од зайця, це проста обмана дїтей. Дїти ждуть дуже когось до дому, особлнво як хто на довго поїхав на заробітки чи в найми, і все на тій дорозї, звідки виглядають, то пічки копають, то хатки роблять і спускають ся і свинку там гонять, щоб усе скорше виглядїть. Це й зветь ся „виглядять“. Тим то звичайно хазяїни, як одряжають наймичку в сїмю, то дають їй на дорогу всякі гостинці, яких там бракує і яким тамтї дїти радїють. Не дать гостинця — це незвичайність, а не принести гостинця в хату хрещенковн чи племїнинковн або не передать як в через кого, це

те-ж сором великий. І тим то хоч що небудь а вткне, хоч паляницї кусок, хоч насіння, чи пиріжок — що небудь, аби таки знало, що в неї тітка в чи там мати хрещена.

Як говорять, то теж старші носять гостинці: качки й бублики, коники, конфети, що навезли міщанки з міста під церкву.

Гляди-ж, випадє так, що гостинця тай не має, чи забулось взяти, чи то не трапилось, а діти ждуть: тоді беруть вже що небудь домашнє чи корж, чи й горіхи, чи й що трапить ся тай дають, а діти радіють. Як же догадають ся, що се з дому і не хотять забавить ся, то їх підманюють, дають що небудь: окравць хліба, чп огірок і кажуть: „Ось нате, це добре, бо це в зайця догнала та одняла, він своїм діткам ніс, а я його переняла! Їжте!“ І діти їдять. Так само роблять і чужі.

Втішно себе діти чують коло купання; часом і річки близько не має, і ставків не має, то в рови і балки, які залило, як доші були, водою. Отут і повно вже дітей; хлопці і дівчата всі в гурті. Часом і коло колодязя в кориті обмиває хлопчик дівчинку або і навпаки. Що вода з землею, байдуже, аби не дуже вже одгонилась смирдом копанки, де сорочки перуть, а як трудно, то і в пратві скупаєть ся. Часом діти і нарощне мутять воду: вилізуть і зараз же у землю вкопують ся і потім знову в воду. Так увесь свобідний час. Певно тут проводирі старші діти, але і трєхлітки купують ся уже. Зімою купання і в помині нема: хіба перед Різдвом та перед Великоднем помие мати в ночвах та в чистий Четвер пообмиває „Оліян-водою“.

При купанні діти вичитують свої дражніня: хто навернет ся до них чи то з старших своїх, чи з чужих, з жидів або що, кождого зачіпають. Хай навернет ся тільки хто чи з возпком, що одвією коровою везе, то штук доложать, чи хто з великим носом надійде. Зараз же і моральники тут є: „Гріх сьміяєть ся, що одну корову запрягає, не сьміймо ся, бо й так може буде. Бог так дав йому, що однією їздити повинен“. І тут спогадають про бичка, що одним бичком катала ся лисиця і подурила всіх, вовка й медведя й зайця. Буває, що й афоризми тут знайдуть ся: „Не сьмієть ся з носа, бо буде жінка курноса“, „Не свисти в воді, бо будеш в п..ї (на дні)“, „Не сьмієть ся із старого, бо й сам старим же будеш“. А меньші все це слухають і якось переймають. Вкупувають ся до сходу в сьвята більш або і в будні, найбільш у в опруг. Є ще час у них, з води ідуть до кого в клуню. Горобцям вже спокою не має тут. А не то, то сілки у буряні наставляють. З ними йдуть і меньші діти дивить ся. Афоризмів і тут сила: „В клуні не свисти“

„птиці не души“, і казка тут найдеть ся. Хтось і з плаксами іде — от зараз йому щось прикладуть або й порадять, а як де то й посьміють ся.

Дитина привикає до старших: вони заведуть пісню, то й воно собі щось мугіляє; схопить ся бурюкання, воно й собі не втікає, а также ляпає або за ногу підійма. Є й такі, що ще й зведуть і командують бігаючи побіля купи борунів: „Грицько Якимови не дайсь, а Яким з під Грицька вилазь!“ Тай радіють, що ті повтомлюють ся у борюканні і сопуть, та тоді й підіймуть до найбільшого ізза плечей його на землю гнуть: усі сьміють ся, а воно так дужає. Ті його й піддрочують „дужай, дужай, не подайсь“, а той нарешне візьме і аляже, а ті думають, що побороли і радіють. Буває й навпаки, що розілять, роздражнять таку дитину, а воно й піском жбуляєть ся і лає, а потім і розплачеть ся.

Тут і дівчата є, але в кучу не всі, а яка храбрійша йде, а ті з боку остають ся і глузують або сьміють ся.

Роздолля в гульбищах і забавках дитячих даєть ся повне, бо як не одгуля тепер всего свого, то на старости ще приведеть ся. Бува сьміють ся люди, кажуть: або то й щастя не зазнала, що не одгуляла, бо батьки лхкі, мачуха нехаяла. Де-б не зійшли ся такі і більші діти, усюди у їх знайомство готове і забава починаєть ся.

[Молодші ходять при тім зі старшими і приучують ся поволи усього, так що в 4-ім році знають уже усі забавки і гулянки, знають і по вербах лазити, і гнізда дерти, і черешні зривати. От тут можна приміром почути таку розмову:

„Чи лелека на вербі сїдав?“ — „Нї!“

„А вбивать її-ж не можна?“

„Я хотївби лелекою бути!“

„А яб орлом, бо й орла не вбивають, а ти Микита чим?“

„Я-б маленьким все й бути хотїв!“].

Дитину в 3 році можна уже усюди посилати. Вона сама уміє і кавунів накрасти, але знає вже, що шкода, а що ні.

Звикає вже з яким небудь в хазяйстві і спить з ним та учить ся від нього неодного.

Заміток тепер не має вже. [Зазначити можна хіба віруване, що як дитина росте, то снить ся їй, що вона або паде або втікає].

[Хвороби трапляють ся ті самі; помітно тільки, що в сім році найбільше діти вмирають].

Що до одежі, то для хлопців дають уже штани, шапку й бриль тай сорочку, для дівчат спідницю, сорочку і хусточку та

квітки. Дівчата у тім часі більше розвигі, а хлопці ще довго ходять без штанів і без очкурні.

[Одначе і тут є різниці: одні скорше розвивають ся, другі пізнійше; відповідно до того поводять ся з ними і родичі. Переважно знають уже хатні звичаї і самі зачинають хрестити ся і молити ся, але поміч з них ще не велика і хати не можна ще на них пустити.]

51. Не можна не догулять свого часу.

Зімою у Нестірки дитину ховали. Ну, такий мороз був, що і рук не витягай, бо пальці повтікають зараз. А попові та дякові треба було ховать — діло неодкладане! Вийшло людий трішки нести-б ту домовину, страшно у руки брать її, бо померзнуть добре. Такого холоду ще й не було. Придумали на санках домовину везти і взяли саночок у дітей, що спускались. А піп: „Оце добре пригадали“. Повезли, поховали, назад саночки везуть порожні. А піп: „А нуте, підвезіть лиш і мене“. Взяв і сів на ті саночки, чоловіки везуть по морозі, а далі бігом, бо холодно таки було добре, помалу ніяково йти, бо забере тебе так, що аби чув, що живеш. Біжить піп у саночках, закутав голову у рясу. А люди дивлять ся: „Ото наші батюшка не допускали ся маленьким, то хай і тепер своє доживуть!“ Піп: „А мене таки не дуже балували малим, то я тепер своїх балую. Наробив саночок, хоть возять ся! Згадають тіі часи свої!“

Не можна не догулять часу свого!

52. Тепер діти розумнійші. Оповіданє.

Ми робили у попа. З нами був на роботі і Лагода. Химерний чоловік! За сніданком давай розказувать, як то колись та невчені попи були. Було, громада вибере із себе якого схоже чоловіка, такого-ж сірого як і сама. От його у Кнві і пострижуть на попа. Прийде тай попує. Або з нячого села прийде який чоловік, аби править умів. Попросить громаду, щоб його вибрали у попа. Вибируть і він у їх за попа править. Так само й діти його. Є син — не осоружив перед громадою нічим, вибируть сина вмєсь батька — тай попує. Дочки, то прямо за муж ішли за мужиків: теї науки ні попи ні діти не знали, тай попували. А тепер, то скілько теї сприці виімуть з чоловіка, поки його у попи призвидуть. Тай попи

з їх чи такі-ж, як тоді були?! Де там!! Хіба таке розказують про тодішнє?!

А тут та був і попів батько, одставлений уже од дяківства. Снідав з нами у гурті, а піп-єнн його так щось мугикотів побіля мисничка, по чарці мабуть шукав робочим. Батько попів переслухував, як Лагода слебезував про давніх попів, сказав і собі байку, каже: „Не дурно-ж ото і байка в про те, що ви, Лагодо, розказуєте. Може чули, як раз діти малі у пічок грали. Та зробили з піску церкву, пісок заміювали цвклинами. Хтось іде поверх їх тай питає: „Що це буде?“ „Церква!“ вони кажуть. „А де-ж ви попа возьміте?!“ — „З гівна зробимо“.

Хоч ми й чули десять раз цю казку, але нам так студа завдав той дяк, що ми неледві не потріскались держачи в собі дух, щоб не розсміять ся. А піп таки зареготав ся на всю хату. Та вже й ми були почали, та якось таки Лагода перебив нас другою байкою, а про цю таки додав: „Та тож колись було. Тепер і діти розумнійші стали. Мій Каленик, дарма, що йому і три годи не скоро буде, а вже скаржить ся і раз мені на дітей, що його дражнять кавелинком, каже: „Стидно на мене, тату, кажуть: кавелик кажуть!“ А тоді бач і церкву з кавеликів робили і попа з гівна — тай й нічого.

53. Дитина у четвертім році.

Назви. На дитину у сім часі кажуть: 1) джигун, 2) гульвеса (ех! гульвіса з тебе), 3) метунець, 4) жевжик, 5) шмиглик, 6) четвертак, 7) четвертачок, 8) четверта паша, літо, 9) жируни (жирують капосні діти, яку кіптягу збили в хаті).

[Багато про дитину в сім віці було вже сказано попередю. Тут треба ще додати між иньшим ось що про забави й гостинці]. Зимом знані: 1) саночки, 2) громак, 3) баба, хоч коло неї заходять ся головно старші, 4) свинка, літом 5) хрущ або чайка з музикою, 6) жуки-воли, 7) пасіка-бликота, 8) млинок, замок з кавуна (це більш старші роблять), 9) швигавка, 10) гірчак-молочак, 11) гуси і кавуни, 12) дід (але його більш старші роблять і носять), 13) возик (для старших) і 14) царинник. Крім того несчислима сила иньших забавок, піснї, казки і загадки.

Гостинці царюють і тут, одначе тепер уже діти розумнійші і самостійніші. Не беруть якого небудь гостинця з вдоволенєм

і замовляють на перед: мені коника, мені конфетика, мені кісника, мені квітну хусточку! А привозять, буває, не по заказу, то плач і лемент підніметь ся і якомсь вже треба заспокоювати, пообіцять надалі той гостинець привезти, або обдурить, що не привезли жиди гостинців на базар, чи що иньше. А з ярмарку ще як зберуть ся всі діти з гостинцями, то одне у одного висіниює, хвастаєть ся своїми гостинцями. Часом і побють ся, буває.

За предводителів і за певних сьмільчаків бувають (бо старші вже стидять ся, а менші не посьміють) ці діти і при купанню і коло горобців і коло кражі по вгородах та садках; це стрімкий нарід до всего. Є й такі, що й тучі не боять ся ні грому.

На цьому році як і перше, бувають між дітьми провини і карання за них. Другого року у дитини не було таких провин, щоб треба було її провчить. Хоча їх часто бють матері, няньки, але більш од злости, що не розумне, а вчиняє яку там неприємність, чи спать не дає чи що. Але це все вживалось за неподобне діло, дитини до году не вільно було бити, бо воно ще не розумів. (Є, правда, такі матері і няньки, що навмисне ускубнуть дитину, щоб заплакала та щоби не йшли на роботу — але це иньша стаття). В другому році є вже шкоди, дитина навіть сама глядить ся, чи не поміять і битимуть її за це. От тим треба вже й пристрашку давати дитині і як не очкурець у моді в батьків за провину, чи капчує, то хворостина, а часом і ганчірка на дитині піде. Шкоди і провини бувають всякі. Там удряпне меншеньку дитину і те плаче, там ногою миску пхне, там укине в кухню ложку і т. д. От і треба вже провчить, то й не диво, що ганчіркою і вдарить коли там мати; але зараз же і пошкодує та приголубить. Так і часто одно вдарить, а друге пригоортає зараз. В цьому році є отже карання, але ще не в значній мірі і кажуть, що раз удариш отаку дитину, а десь серце заболить у послі і шкода все стає.

В третьому році умів вже дитина викрутити ся од бійки, тому не бють так дуже. В 4 році иньша річ: тепер воно уже у пірі, тому хоть і менше що прошкодить, а вибють його, чом не приглядів, „а може ти мов ще й підвів його, та тільки й мовчиш“. Правда, ці метунці тільки зобачать кого здала, зараз і втікають, бо, кажуть, як би не втікло, не минуло-б свого, а так то й мпнеть ся. Страх як не подобаєть ся дитина з ягнчою душею. Винне-невинне стоїть і мусиш бити. Друге-б втекло, а те ідеш до його з дубцем, думаєш, що втече, а воно стоїть, та не має як не вдарить, бо наче в дурнях зостанеш ся як не вдариш. Таке вдасть ся, ніби тобі на черекір воно. Ну, є батьки, що як скаже на

твердо „йди!“ а сам з дубцем стоїть, то воно вже й іде, од усіх тікає, а до його йде. Про те є такі мегунці, що хай пала, то воно дремене на втікача, а є й такі, що й день не прийде ночувати у хату, на двір і їсти нести треба і ще й матерям доводить ся просити, та й то не йде у хату ніяк, аж батько ніби десь поїде і аж як воно засне, верне у хату. І по сусідах утікає і хліба просить у їх, а до батька злого не повернеть ся ніяк. Воно умів собі і наодіймать хліба у менших тай у хату не навертатъ ся. Так само і дівчатка по кутках тікають зза провни, та ще хитрійше якомсь роздобудуть як прожить, а як зненавидить подвіря, то й не вдержиш, як і піросло. Зрідка трапляеть ся, що й убивають дітей і де одливають, а де, то й ні..

Не знатно, як воно колись з деревами дітьми поводити ся батьки, а тепер всяко буває. Либонь колись, то на їх і не вважали, кажуть, кавунів ніхто й не стеріг і чужим було батькам не гріх з баштана чужого кавуна зірвати, аби на віз не брав, а в мішок можна було брати і в день. Так само і грядки ніколи не городились, можна було й огірка зірвати і цибульку; за шкоду це не вважалось, а певно і для дітей не було це шкодливо. А тепер, то сердаш ся, як воно на своєму городі яку де потолоч ізробить. Стидовище! І на горох не пускають і як в горосі ушіймають, то й ще набуть і позивають. Так само й садки цього дива не шкодували, а тепер це така шкода, що аж дітїм воно лакомина.

Тому то і діти перше більше на свободі жили. Одначе і тепер вже охавулись трохи люди, покинули ту бійку. Вибий дитяну, а завтра воно знов в тій самій шкоді; ти йому скільки не кажи, що горобців не дерить, бо голови поскручуете собі, набий візьми, а вони чуть сьвіт, вже й тобі на бантинах сидять. То вже їх лякають од гороху гадюкою і од огорудів те-ж, „залізну бабу“ їм розказують. Те й помагає трохи, поки сами зрозуміють, що шкода. Оце горобців хлопці деруть: гляди, увійде у хату чоловік і почне з добра-дива розказувати про вряника, що прийде колись на тиждні і буде всіх дерунів до царя на постій забирати, бо горобці, то то царська птиця, її дерти не можна, тай батькам урок, і штани і спідницї заберуть. От ось і сход мов буде. Діти чують і собі на вус беруть, збіжати ся і одне одному й шепне та не йдуть з тиждень в клуню, а коло куріня собі щось гвіздять ся, роблять курінь і баштан. Тай добре, поки розвідають, що це брехня.

Інакше натури цієї не вдержиш ні од чого. Ти її у двері, а вона назад; на те вони й діти, щоб деревами бути.

За те, що в своїх дражнівнях та своїх забавках попів, жидів, панів, циган, кацапів дражнять, це не провина, а їх невинна річ і забавка якась. На неї не вважа ніхто і хоч одне з одного продражнюють ся, то це байдуже! Правда, ніхто не учить їх цьому, а вони сами похвачують одно од другого.

А вже казкам, пісням і всяким стишкам батьки, матері і баби прямо так навчають і радіють, як ті помітять скоро. Тут тільки парікання є, як котре не помітке вдасть ся.

Є діти, що живуть собі як „одірванці“ які наче батька й неньки не мають, нікого не глядять ся і не тримають ся. Цей собі дещо з кого зірве, але це натура хоч грубі, але добрі і правду тримають. Їх найвидійш у цих годах. Їх може звести з розуму чоловік, до котрого воно прилипа, бо воно як повірить, то повірить, а як ні, то й ні. Прямо собою поверта: сюди розуму свого не вставш і способу не прибереш.

[Дитина в тім віці займаєть ся і глибокими гадкамв]. Часом і сами вони собі питання завдають, ким краще бути, „делекою чи орлом“, а часом і де що пнеше. Є діти — [особливо мовчуни], що скоро усе розуміють; вони як зроблять шкоду, то їх не бють, бо знають, що вони се розуміють і більше сього не зроблять!

В четвертім році дитина стає вже справжньою дитиною: „Ось, мов яке я вже, трудно вже мене перемінить“. Є й такі натура, що ніяк не розпізнаєш, яке воно буде: ні зле, ні добре, ні проворне, ні м'яке, то такі і в житті вже будуть, — де треба підбіжить, де не сходе сяде.

В хаті уже воно спосібне. Свиням увірве і п'ять принесе курім з д'ужки і хату поглядить. Чи й у поле взять, то на лені постоїть і скоту поглядить, якийсь раз там заверне, і дитину приколише, і приспіва і погойда і забавить. Хоча це все не довго. До цього привикнуть треба, хоча в нужді і нячить бідне по цілому дни. За те-ж як і одірветь ся, то й одгуляє свій час. Звичаї хатні усі знає. Замітки усі забули ся крім уроків і призору.

З болізнаей соняшницї одробляє баба, а болячки і нариви всякі сами пройдуть. Є болізни, що з колиски й досі задавлені, то то вже горе: в хаті наймають і людей старають ся, а потім і до баби, чи не дасть або на здорвля або на вишруце.

Заміток віяких про ті часи нема, хіба що дитина „бе ще чолом“. Як плаче чого, то стидять, кривлять ся: „А здорова, здоровило“, „принесла мати паленички“, „спикла мати колач“.

54. Оповіданє про Терешка Царюка і його діти.

Тіко один Терешко Царюк і щасливо проживе; не вмів сердити ся ніяк і діти не розсердять його ніколи. А до того і халяйство він глядить, не товчить ся дуже, у велике не заходить. Я його й питаю, чом ви не хочете дужче богатіть, у вас же є на чому? „Всього“, каже, „на той світ не забери“. І ото він собі рівний все як що побільш веселий. Діти його всі коло його все труть ся. Є у його Ківасик, найменший, і вивчив ся співать: „стром бомбом — стром мама“. От тіко я відду: „Ану, Ківасику, заспівай!“ Он він зараз разів пять і одчитав: „стром бомбом, стром мама“ і не засміється. Оце й розплачеть ся: ущипнеть ся або що, то батько: „Ану, заспівай краще, а то ти плачеш погано!“ — То воно й перестав плакати і співав. Поспівав трохи тай замовкне. А є ще більшенький трошки, Мелекошко (Мелетій), той усе співав: „підпадьом, підпадьом“. Та цей уже сердитий взяв ся і недоторканий: чуть що трішки, уже й паца ногами. То й Терешко до його: „Як би ти, сину, трішки голосніше закричав, я-б похвалив тебе, ану дужченько“. То Мелекінчик: „не съочу“ і замовк.

Якось раз стоять усі діти у кузні, коло його одрубок залізяки горячої (а він саме кував) одпав на землю. Мелекончик і вхопив у руку і попік пальця та закричав; а батько сьміючись: „аа, сину, гаряченьке! Поквнуть було як цекло, чогож ти держав його?“ — „Ні!“ — „Ну не плач же!“ — Той все таки плаче. Входяю я, а батько: „А ось у мене Мелекошко і плаче, як хочите ви почути, попросіть, то він і дужче вмів!“ „Не съочу!“ „Ну, як знаєш!“ То я зараз їх звезду усіх і вони мені співають, той своєї, а той своєї. А й з роду вони не биті у його. Такий характер у його вже, вмів таки з дітьми обійтись!

Іва Ріштіняк, і той умів, але не так; той таки сердить ся як коли через дітей, а цей й не адвигнеть ся і смішками забавить зразу і гірше й не ляка, як ото: „Я тебе до кавасів, кавасику, однесу на час; хай же вони тебе поглядять трохи (а в селі прозивають кавасенками Білоножок чи що), ти вже мені набрид!“ Воно й замовкне зараз.

55. Образки з життя малих дітей.

1.

Як було наша Маруся — так їй може чотири чи й було годки — та скаже наймитові, — а в нас такій собі дід приймає

жив — „брешеш“, то він заплющить очі і одвернеться од неї тай каже: „Та не в вічі, ех, та не в вічі!“ То вона бігає, крутить ся коло його, та все хоче в вічі йому сказати „брешеш“. А він усе одвертається та дражнить ся. А було любить його і спить усе з ним і він їй гостинці од зайця носить.

2.

Пообідали усі і кавун порізали. Явдя за скибку і з хати! Побігла десь! Через якийсь час прибігла знову і насіння з торбни нагарбала у пазушку і знов удрала. І вже аж у ночі з'явилась. „Де ти була?“ „„Гуляла““. „„А насіння та кавун кому давала?“ „„Дітїм!““ „А вони-ж тобі що?“ „„Ріжків дали, їх батько в дома““. — „Тим то й тебе спдня не бере“.

3.

Було наші батько, як ріжуть за обідом хліб та одрізують краєць¹⁾ хліба і дають зараз хлопчикові літ 5 і кажуть: „Оце тобі, щоб кравцювати учив ся“; а як дівчинці дають, то кажуть: „а тобі, щоб за кравця пішла!“

4.

Набрала дівчинка води в рот і носить у роті та розливає по хаті, по кутках. Не дати їй сього робить, плакатиме. От щоб вона не набрала води, або як і набрала та не вдержала в роті, то її сьмішать так: „Сьміх! сьміх, сьміх!“ Тільки швидко ото кажуть: „сьміх!“, то вона ровсьміється, випустить воду і не братиме.

5.

Терешків Царюків хлопчик — химерна дитина! Умерла мати, а воно ще манюсіньке зосталось. Так ото його батько з мозючка і вигодував. Розказує було Терешко, як він його забавляє. Каже: Оце кричить на всю хату, то я злегка прийду до його та: „Ромо! аба, ти не дуже кричиш, ось я дужче од тебе, ось слухай“. То воно ще дужче. „О! оце й ти Ромко добре кричиш, а ну ще!“ от воно й замовкне.

¹⁾ Окраїць — це великий кусок одрізаний з краю а краєць — це маленький. — (Прим. авт.)

6.

— Ти погана! (мати на доньку).

— А ви кращі! (оспелъчилась дочка).

Діти підслухали й собі:

„Еге, я краща! Те собі, а те собі!

А Омелько підслухав тай йде од кумпанії, де його не хотять приймать тай каже:

„Піду! Вони усї кращі! Сиди дочко дома, носи в хату дрова!“

Хто чув, підхватив се і як тільки кому випадає оставать ся дома, зараз і каже: „Сиди дома, носи дрова!“

56. ДИТИНА У ПЯТІМ РОЦІ.

Назвв. На дитину в тім віці кажуть найбільш: 1) підпасич, 2) підпасочок (чи то хлопець, чи дівчина), 3) пяталіжок, 4) пятак.

[Дитина поступає чим раз більше і виходить вже на користь — „підпасич“]. Хоча і не пасе буває ще, але вже кажуть: „та в підпасичі годило ся-б, як би худоба своя, а людям ще не наймаємо, бо й не спосібне ще само коло скотниці“. У хазяїв же з худобою дитина в п'яти році бігає за худобою. Дуже, правда, рідко, щоб само пасло, хоч є й такі, а з другими, це вже річ звичайна. А є й такі, що дома сидять і вже з малими більш гуляють. Дівчина те-ж на ту стежку ступає без розбору, хіба є кому пасти, то вона коло дітей менших, хоча теж і хлопчики, як є кому пасти і без їх, за няньку, чи й дома чи й коло дітей.

Робота роботою, а й гулять таки ще не можна кидать. Гри і забави тепер ще всякі прибiльшають ся, поки пасти час дитині-пастухові кидать, а вже до роботи в хазяйстві треба привичаювать ся, снопи класти, молотять і т. и. Разом і школу теж прийдесть ся кидать. А поки ще „пастух“ — літом, а зімою „школяр“, то игри і забавки як віде не виростають так здорово, як тут. Крім висше вчислених забав є ще і инші, як 1) за пальці мотузками, 2) в соляшнику, 3) у лвшок.

[Таким чином гуляка стає на становищі в сім'ї, стає підпасачем, а як зуби почнуть випадати, то й пастухом]. Одначе шкодують ще так рано приставлять дитину до життя. Часом діти сами охотять ся гнать на пашу, а батьки помовчують і вже як „нема де дїть ся“, то ввряжають, є що й плачучи. Егоїсти батьки оддають

дітей і на п'ятому році у найми, аби заробляли. Але цих не більшість у селі.

Дочки в сі часи, це і пастухи такі, а звичайна їх робота: няньчиння, митіння хати, миття ложок і внише. Це саме їм надасть ся, а як побільшають, то й скот пастимуть і куделю прями-муть і шитимуть уже — до часу „дівчука“, „піддівки“ (а у хлопців до „підпарубоцтва“, до пів робочого).

Життя підпасича те саме, що й пастуха, тільки що підпасич пасе спершу по указці, що роля його пасивна. Одначе підпасич не завсідни буває з пастухом. Він часом за охотки сам іде з старшим, уже готовим пастухом, а як охота одпаде, його не неволить ніхто, він може й не пасти і дома зостать ся. Потім його вже на-рошне послають чи приказують прямо, аби привчалось по троху, щоб на те літо уміло уже доглянути худобу на пасовищі. Одначе і тут батьки слідають сами, чи не втомлюють ся воно дуже і чи не зобіжають його. Батьки по собі хороше знають, що і вони в такі часи терпіли деколи наругу — а більше те, що старші пастухи складають всю худобу на підпасичів самих і ті пасуть увесь гурт, а вони сами ідуть по степу за січавицею, за огірками або гуляють собі. От щоб не дуже налягали на се пастухи, батьки і слідають дуже і тільки зрідка виражають понаести разом з старшим пастухом. Є, правда, діти, що раз побуде коло старших і вже зривається й само понаести без нікого і, гляди, як гарно догляне ту худобу, в шкоду не попускає. Ще в тих часах прогивдаєть ся у дітей потреба „удальства“: угодить батькові та матері собою, щоб ті раділи. Батьки і справді дуже дорожать такою дитиною і серця надривають, щоб тільки її пожалувать чим: як гостинця не має, то хоч нагодувать у час.

Звичайне пасовисько — це на „зворотах“ річ трудна. Одначе дитина пасе, що й старий так не зумівби. Друге средство догля-путь худобу, се полоття чужих або і своїх грядок і проса, щоб цим буряном нагодувать скот. Третє средство, це втікать одгурту, а окремо пасти. Це вже особливо тоді, як вже азбуку потреба знать, а батьки не дають або старші пастухи. А як так собі нерезолютне, не моторне, то ото воно все товариства держить ся: де череда, там і тирлує все і худоба борюкаєть ся, рещище підійма, а їм байдуже. Або зженуть на ниву дуже широку, де хліб при-бранний і сами гуляють, а скот сновига-сновига по стерни та і так тягом. Цього-ж не буде вже робить те, що хоче і щось заслужить собі, чи слово яке похвальне, чи й гостинець там який, чи й так за одну любов свою до скоту.

Роля підпасича з'являєть ся і там, де робота йде: ті жнуть, а воно поміж снопами водить; ті на віз кладуть, а воно пасе, поки наложать та запряжуть. Є крім того і иньша робота, але се вже менше.

На пятому році приводять дитину до школи, щоб при звичаювалось, але по законам школи таких одряжають ще. Що иньшого в шестім році; тоді вже воно і пастух і школяр.

[Прймаючи участь у всіх дитячих забавах, така дитина і не раз вставить вже яке слово в передражнюваня і видумає що нового при забавах. Навіть мовчунн набирають тепер відваги. Мова дитий доховуєть ся в деяких виразах ще й до тепер (прим. „цюна“), але звичайно підмічують вже діти мову старших; трафляєть ся навіть, що переймають і всякі парубоцькі й дівочі річи. Шепеляння у сей час уже переводить ся. Дарунки приймаєть ся радо].

На одержу убільшуєть ся охота і помічаєть ся розбір у ній.

Діти знають вже, як себе звать батько, мати, прозвище своє знають і не вібують ся ніколи, як хто питає. Упертість являєть ся частійше. [Побіч того завзятість, яку видно, як старають ся пасти на чужім, або не дають скоту у займи.] Замітні вже тут і будучі підбрехачі, що підскаржують дома, хто де в шкоду пускає, хто крав що і т. д. Одним словом, це часи, коли показуєть ся вдача дитини як пастуха і будучого громадянина.

За рік, як воно за підпасича було і виказало себе добрим товаришем, тоді поводять ся з ним і старші добре, приймають у кумпанію, повіряють свої секрети; шутників приймають теж охоче, бо і самни весело і шутками вибрешеть ся, як скотина де зайде, а колить то й меду або кавуна де достане. Негарних, скаргунів, підлесників, ледачих, трусів не люблять і всі сили натягають виправити такого шкодіяку: не приймають до себе в гурт, сграхають всяк, сьміють ся і глузують над ним і підставляють його скрізь, все на нього звертають і нарешті ще й набють, спершу грудками, а там і киями; навіть хабарі нічого не відіють. Батьки, хоча й оступають ся часом, але справи не знайдуть і одно спасіння гнать не в гурті. [Се, що тепер накупить, лишаєть ся і на пізнійше].

І в науці теж однаково. Як помітять, що воно тупе, то це ще не біда — хай рідні журять ся. А як воно підськовує других, підбріхує в школі і дома, то вже його в школі заштовхають.

Що до пастушества, то треба сказати, що гонять пасти а) на „ввездень“ і б) на „опруг“. На ввездень як і дві менші і старші пастухи, а на опруг, як великі дві і пастухи менші. Такі і хліб беруть. Кождий пастух надіва на себе торбинку, котру звать

„шанькою“, і бере в неї харчі (хліба, соли, груш), щоб стало або на цілий день або на пів дня. Є ще і вьніші припаси — бичини з зарубками. Як пасе скот без палиці, то кожний, хто замітить, має право набить, бо то незвичайно пастухові без палиці. Заробітництва такими дітьми ще не має: в вьніших селах, то вони збирають жучки, кузку то що, а тут хіба погонять у плузі.

Як дитині іде на пятий рік, замічають, що дитина стає якась вугла, вяда і не така кремеана. Хороби ті самі, хіба що проба скорше ногу, або звихне.

Тепер бють частійше за шкodu, хоть і стримують ся, тому і діги стережуть ся шкодить і втікають добре. Зімою живуть разом; хлопці держать ся по середині між старшими а молодшими, а дівчата на рівні собі живуть. Правда, дівчата вже свою роботу і весь свій круг гаразд замітили і знають уже, коли чоловічу роботу робить, а коли дівочу. Але і хлопці також знають вже, що як картоплю чистить, то він за дівчину сповняє діло, а як поганяє в плузі, то свою. Знать знають, а робить роблять, хто чию роботу нападе.

Гостивці ті самі, що і давно, але тут вже є, що стосують ся до дівочого і до хлопцяого.

У сі часи одірвасть ся дитина од меньших, а пристосовуєть ся до старших. Капризи залагоджують ся тепер більш усовіщуваннем ніж криком.

[Се усе відносить ся до дітей нормальних; ненормальні спізнають ся більше або меньше, а є й такі до нічого, юродиві, що тільки лічать ся].

Про цих прибитих багато поговорок між людьми і всяких заміток: з їх либонь і вовкулаки настають. І смерть їм не така показана.

[При смертн, похоронах і в одежі ті самі звичаї, що й перше.

Житє дитини поступає тепер скоро, хоть окруженє не так уже займаєть ся нею, бо дитина сама вже наслідує усе, що видить].

55. Діточі примовлюваня до гірчака.

Діти, як пасуть, або так у огороді де побачуть гірчак, то чистять його, а самий лопуцьок туть, крутять у руках, щоб зьяв геть чисто і тоді ідять. А як туть, то усяк і приказують, і так я чув, як приказували:

„Гірчачок, молочок,
Свині пас, не допас,
Свиня рох!
Чом не здох!“

Або:

„Гірчачок, молочок,
Свиню сцав, не досцав,
Свиня дриць,
Іван хлись!“

58. Діточі примовлюваня до звірят.

Діти як zobачать лелеку або журавля, як летять у впрій, або зачують їх крякотання, то зараз збирають палички і соломку і видають на їх. Кажуть, що так годить ся видать „на гніздо“. Через те й діти приказують: „Лелеко! лелеко! на тобі на гніздо“. Як побачать діти бугая, кричать зараз: „Бугай, бугай, бу, хрест на лобу.“ Як побачать черепашку, оту що на траві є, то зараз приказують: „Павло-Равло! вистав роги, на чотири сто-на-роги (sic), тобі два, мені два, поділім ся обидва!“ На те черепашка виставля зараз роги.

59. Діточі примовлюваня до дощу.

Як дощу треба, кажуть діти:

„Дощику, іди, іди цибром, цибром-цибрицею, над нашою пше-ницею“ або:

„Дощику, зварю тобі борщику
В новенькому горщику,
Та поставлю на дуби,
Щоб виїли голуба!“

Як дощу не треба, то кажуть так:

„Дощику перестань,
Я поїду на пристань
Богу молитця,
Христу поклонитця.
А у Бога сирота,
Отворяє ворота
Ключиком замочком,
Золотим платочком!“

(Черкащина.)

60. Постриги.

В цьому часі [коло пятого року] постригають дітей на стать свою, хлопчика на чоловічу стать, а дівчинку на жіноцьку. Бувають і поштини сього часу, могричують. Але з бідности забувають тепер про це. А за мене, то ще гуляли і мене ще стригли так, а мати розказують нераз, як було ходять гулять до хазяїнів на ці „постриги“. Постригають, здаєть ся, як раз на іменини, щоб 6 літ рівно було.

Як діти стригти не дають ся (або і чесать), то дурять їх: „Воши ось верьовку вже плетуть та в колодязь ще потягнуть. Сиди вишком та не ворущись“.

Обстриженого називають „стрижаком“.

[В нотатках автора є маленький квестіонар до постригів, але при нїм зазначено, що не доставлено на нього відповідей. Наводжу його в скороченю: 1) Де дівкають волосся хлопчаке а дівоче? 2) Що роблять в тїм разї? 3) Чи не піднімають за вуха, як от на йменинах? 4) Може пирїжка печуть? —]

61. Наріканя сусїдів через діти.

Микитї поруч зі мною живуть. У його діти і у мене, та вже вони рівня, однолітки. Я вже дитячу натуру знаю і не дивуюсь, як що пошкодять вони, чи в мене, чи може й у другого на вгородї. А Микита не спустить нї за що і все своїх не винув, а все моїх.

Іду раз з гори через свій огород до дому, стрічаю на стежцї її, тітку Микитину! Щей не дійшла, й „здоров“ не сказала, а вже лає, кричить: „Твої діти менї огород перевернули, сякий та такий сину.“

— Не ручаюсь, може й були, на те діти вони і ми такими були.

— Е, нї! мої тобі не шкодять!

— Та шкодять — кажу — тіко я не дискуюсь за пустяком.

— Бо ти багач, тобі не шкода, а мої діти не винні!

Нехай і так; поскуб я свого хлопця за чуприну, каже, що й дома він не був. Я на її огород: А де — кажу — тут то перевертанє? Покажи?

Та я й сама не була, жінка менї казала, що воно були твої діти!

Хай і так, думаю. Шкрибу я осю під вербою раз, а мої діти під кущем у споршках, тіки що поспїли. А його дівчинка й собі

прийшла до моїх, їдять! Я й нічого не кажу. А він уже й назорив, як ішли вони з кущів та думав, що вони йдуть з його огороду — а мене не бачить! Тіко що ті діти надійшли, а він на їх у крик:

„Оце ви на вгороді були у мене?!“

Діти в крик, а я з за верби:

— Та ось і я, кажу, бачив; подивись шо, що у жмені твої дівчинки не огирки, а споришки, мої споришка, що на огородині твоїй ніяк не поростуть. Та я й мовчу. А ти і не бачивши нічого, уже і до людей чогось подавш, що ніби і мої у тебе крадуть. А ти думавш, що я тебе й не знаю, що ти нярошне, аби вигорожувать ся все тобі. — Не слуха! Не вірять і мені, каже, що були.

Не всів вечер ще настать, а вже кричить і вога:

„Огородиня поперевертана.“

Я знов неї: „Де це ти береш, питаю?“

„Жінка мені казала.“

Я вже розсердив ся та як присікаю ся:

„Кажі, яка жінка, ото і тобі вікна побю, як не скажеш, а як скажеш, їй побю“.

Вона й арябіла і вже більше не бляла. А він: то ще такв не кидав.

Мій хлопчик, з цього боку пасе, а його з того і той того дражнить: „Микити! Микити“, а той цього „Якими, Якими!“ Він і почув. Чув я, та мовчав, то дитяча справа. А він те втврпів, пере-скочив до його хлопця і давай лаять. Я й обізвав ся:

— Покиньже, кажу, сучий снву, бо я й твого піду та не так уже помну; адже-ж і я чув їхню сварку тай не біг його крутить за чуба, а ти й уже і готовий. А ти, кажу, неходобо собача!

Він у крики впять:

„Ти їх не вчиш, ти багач, вони у тебе злодії будуть, на городі не вдержиш нічого.“

Згвалтував увесь куток [аж треба було усім розказувати].

От ми й розійшли ся. На другий день Присячна Варка ішла через нашу межу і з моїх огірків прогнала його дітей — а дома наших не було нікого; ті їй ще дали огірків, щоб не казала „Якимам“ (себ то нам). Та взяла і в хату їх унесла нашу та розказала усе. Я собі й мовчу. На третій день уже чую крикняву ще гіршу, і він і вона перевертають моїх батьків. Я виїшов і стою, а це він за хлопцем, за моім: „не дражнись“; хлопець од його, а він за ним та на пивьок шкопертне.

„Чого це ви — питаю — розкричалпсь?“

А моледиця його:

„Жінка казала, поперевертали ваші діти мій огуд“.

Та я вже тоді звів їх обох до купи. Зізвав сусід і ту Варку призвав. Як виказав усе, він мовчить.

„А що, важу, мої „злодії“, ти твої?!“

Сусіди й кажуть: „Звісно, діти“.

„Е, матері ваші хиря! То чого-ж на моїх кричать та гнать ся? Питаю нарешті, чого ти мовчиш?!“

„А що-ж, як я“ каже — „винен!“

„Бо люде побачили, а як би не бачили, то ти-б і по вік одної мені співав. А ти, молодице, коли знавш яку жінку, що все бачить моїх дітей, не брешеш, покажи при всіх!“

„Брешу“ — каже.

„Ну, то так другий раз не бреши, гляди!“

Він таки якийсь полосуватий чоловік; був чогось здурів і почав лаять ся, що я богац, а в мене тіко 2 десятини землі, а в його 5.

62. Балачка про шкідливість дітей.

„Шкода — не дитина! Лазило, почало ходить, боялась, щоб не влізло де у окріп або що, а це ось два роки вже минуло, а так дивись за ним: там жар кочергою висовує з груби — бачило, що я багаття несла у піч і горнула з груби жар на бляху, одійшла, а воно й собі горне, трошки не палахнула солома в хаті вся, — там сховалось за мисник і зіпхнуло з кілків геть усі миски, і пляшки хляпнули до долу. Якось само не пішло у гурт з мисками, тіко злякалось, аж умочилось.“

„Хлопці все такі; дівчата посидячіші!“

„Не дав мені Бог дівочки й однієї. Так усе й мордює з лобурами цими.“

Подивилась на дитину, як те саме насупилось.

63. Оповідання про вихованків.

Судили ся у громаді жінки за дитину.

Одна переманила до себе од другої годованку, бо їй треба було внянки. Тітка тої годованки підговорила малу (годованку) покинуть одну тай іти до другої, бо на ту чогось розсердилась. Тій шкода було, що вигодувала з малку, а та поживе її працю. — От на суді зійшлись обидві. Таки ся мати-б то названа, визвала ту

у громаду, бо такі і жалко було дуже: годувала, годувала, гляділа, а користь прийшлося мати другій. От як уже доволі намагались, то з гарячу перша й каже:

„Я з гімен вигодувала, з пилушок вигляділа, а та тепер і собі побачила, а тоді й не бачила, як я взяла до себе!“

А та свої додала:

„Та яка з тебе мати їй би була, як — їй ще й п'ятьох літ нема — а ти її запрягла вже і до коліски і до скоту і до шитва і до полоття, що й старших ще не чіпають до сеї роботи. То воно й покинуло тебе, а комусь же й треба доглянуть його; а й мусіла його взяти до себе.“

Через годину яку уже та цій казала, що та не хазяйка, бо не знає, що в хазяйстві так і ведеться, що до всего треба дитину призвичаювати, що усі роботи, і полоття, і пасьба, і шитво не разом роблять, а одна яка небудь, а як треба, то ся зостає, а друга починає; без роботи у хазяйок діти, хоч і малі, то не всі бувають, бо всего переведеться у хазяйстві. У злиднях та в ледачих людей, там і діти такі ростуть; то що-ж воно за добро з його буде? „Та й та“ — додала нарешті — „не посадиш її та дивиться не будеш на неї.“ А та звернула, що „гріх і мучить так, як ти мучила“ либонь, а вона не причім, що дівчина покинула її.

Як уже громада та розсудила, за сям разом не довелось почути, а звичайно громада при такій нагоді каже: „Як маєш брати чуже за своє, то краще сам наймись.“ Бо осудовища того а досади та поговору не вбереш і в лік. А ще й само як виросте, то всего накаже і слухати не буде ніякого. Воно мороки тої не знає, якої довелось з ним мати, поки вигодуєш його. А з боку люди татуркають у вуха теж усячина.

Їм важко, як у когось щось є! Обійти отакі діти, се лучче краще.

А се скрізь ведеться! Часом умирають батько й мати, а сім'я зостаєся. От і почнуть люди, поки жаліють дітей, що сьвіжі сироти зостались, поки й розберуть те собі одно, те друге і так усіх. Такі діти, що їх чужі батьки та матері за своїх беруть, звуться „годованниками“ або „годованками“, як дівчата. Колись із цих годованників та були діти, часом і рідніші, як з своїх; та тоді чв час чи вжитки пнші були, не так було. Од батьків стали розумніші діти, а чужі, то і подавно! Обходь їх, то краще!

Звуть їх ще і „прймаками“, хоча прймаками звуть і тих що у прийми до тестя йдуть на його добро.

Підкидчат теж цурають ся. Їх таки, правда, і не багато трапляють ся, бо із їх не багато толку: виросте, то йому розкажуть і саме дознають ся, хто воно: а вони більш думають з жироник. А жирові, хоч і щасливі, а все таки не хазяйки.

Байстрят не долюблюють, хоч і великі вони.

Пусте щось вони у людей наче.

64. Дотепні і недотепні діти.

Ще й до году помітно, як хто глядить за дітьми своїми, що з його буде: чи гаразд, чи ні, чи „усі будуть дома“, чи ні, чи з „усіма клепками“, чи скільки не доставатиме. Одначе багато лишає дитину самій собі: „Хай — каже — росте, виросте, тай порозуміє“.

А воно так і росте: мале тільки, ледаче тай годі або не розторопне, ніяк не гайдамакувате. Подивись на його, так і видно, що з його буде. Більш самі батьки та матері винні.

Он у Варки діти самі лобурі, помочі не має, а сама як муха в окропі коло всього і коло їх. Хазяйства ніякого, а дітки як перемиті усі; вона пообчісує їх і наростає й молитов повачує усяких; ще й маленьке, на сьлу белькоче і на ногах держить ся, а вона й те у ряд становить до молитов, ручку пучечкою складе, хрестить його тай проказує: „Дай, Бозю, гами і ненці і таткові і Щінці“ (маленьке так звуть). А воно і собі кладе пучечку на голові і повторює. Більше змислене, то й більш прибавляє: „і братівкам і сестричкам і бабусі дай, Бозю, гами!“ Як який празник, то вона й по крашаночці зварить усім і Щінці обчистить і прокаже: „Тютя коко знесла Щінці; на, Щінко, коко, каже тютя, бо Щінка Бозі молив ся, лялю колихав.“ То воно радїє і все щось і вкмітить таки. В гулянци, то й „сороки-ворони“ сама прокаже або й за грєбенем буває йому що розкаже, навчає чому небудь — то воно й бере собі щось у голову і не буде таке лобуровате.

А занехай дитину, що з його вийде? Мосур, що й не нагнеш ні до чого і не привичайш. Буває отаке, що і без божого поупущення вийде таке, що ні до Бога, ні до людей, ні на се, ні на те його не приткнеш.

Ось і сей Савустин який: воли має і тисячі у збанку, а мати його і його брата до трех літ цяцькою було годує, а без штанів і у сїм рїк водила. У другої-б уже наймиття було або пастуша, а в неї пічки копає та хвостом за нею бігає. Та що-ж! Ось і у його

вже діти, а він на їх і не дивить ся і який сам, такі й вони! Щастя Бог йому за першою жінкою послав, повен двір добра, а з сього він який був, такий й є, більш нічого не придбали. Колиб хоч не розтеклось і те. Він його кріпко держить, боїть ся, щоб не ввірвалась нитка — та мабуть не вдержить. З дітей розпуск один: не глядять за ними, а люди й вікна за їх вдирають їм; там порося чие на дорожі прибе, там з садка вже через лісу люди перекидають йому у двір його дитину, що крала вишні, а то, гляди, яку людину собаками натровить. Кажуть, що він їх і в хату не дуже пускає, щоб часто не їли. І сам він не з таких, щоб догадять ся.

Та у городі на ярмарці задумав хліб умочить у чужий мед. Ходить коло бочок та все: „Ану, чи добрий, може я куплю“. Умочить і стоїть і їсть, та до другої бочки йде. Один не втерпів і каже: „Ось, іди, я тобі дам оцего ополоника облизать“ (що ним мед бере з бочки. Той і підійшов. „Держи рота!“ Той і роззявив а той трохи не задушив його так і попер йому у горло ополоника; аж слези показались. „Ну це вже більше не буду куштувать!“ сказав і пішов. Ледачому виду, не має стыду.

То воно отакі діти у него ростуть. В збанку гроші держить, а сам (і сїмя) за чужим шматком аж трусить ся. Отакі діти гірш калік, бо що з того, що дивлять ся, коли не розбирають нічого. „Куди гляде, туди й бреде!“

Хоч воно часом не вгадаєш, чи то недогляд людський, чи то од Бога. Батьки як люди, а дитина наче не їх, і розумом не те і нороз другий.

65. Матері чують, що буде з дитини.

Аж і мене жаль узяв, як бідна молодиця дуже до серця пригорнула свою дитину і пригортаючи сказала: „Ой, мабуть буде з тебе нещастячко мое!“ Що воно її лякало, Бог його знає. А в нас, то так можуть казати і тоді, як угадують, що з дитини буде щось непросте, щось угодне і Богові і людїм, що на людське щастя виросте, бо й тоді матері печаль, що не коло неї воно буде, а буде десь на службі якійсь великій і далекій, або усе буде у клопоті про людські діла, а само наче не своїм життям буде жити, то і то не таким, як матері воно здаєть ся найкращим, як би таки дома воно було та коло своїх вучан. От би мати переймилась і собі його радістю й життям і собі коло його спокійно-б закрила очі. А то

десь буде, що може тільки через людей буде чуть про його, а хоч і щасливий буде і будуть про його казати, то все вона думатиме, що й може не побачить ніколи. То от мати як нагадає про це, то трохи з жалем, а трохи з радістю скаже „нещастячко мов!“

Болючійше вже те саме кажуть, як помітять що по дитині. Бо було раз і у нас отаке.

Мокрушка ще малою була — а жили ми через сїни з батьками. Привела ягниця білесеньке ягнятчко у їх. Ми почули, а й увійшла до них у хату. А мати вже держить її на руках і плаче: „Що буде з тебе, як Бог не помилує“. І тоді вже розказала мені, що ягнятко було таке миле і як другі, їло собі, поки не прокинулася Мокрушка. Тільки глянула на його з просоння, а воно „ме-ме!“ і давай крутить ся, чисто стало скручене. „Я й обомліла на місці, а далі таки спохватилась, та мерщій на його давай шпувать святою водою. Воно, хвалить Бога, й утихомирилось і ото аж бочки в його позаягало, так дуже змучило ся. Та так оце — каже — стою і досі не привіду до пам'яті, що це їй зробилось. Не дай, Боже, Мокрушко, як з тебе горе яке буде!“ і знову почала плакати, тільки вже трохи лекше. Я взяла дитину собі і кажу, що ні! ні! се так воно не з того. А та на скриню схилила обличчя: „То що-ж, як і тепер де нагляне, то біда й буде. Вона вже і знає себе, яка вона, то й не йде, де вже чує, що або телятко найшлось, або де у садок хороший хотять повести, тай люди куткові усі це знають і вже стережуть ся од неї. Од чого воно таке вдасть ся, чи кров така в неї, чи в такий час найдеть ся, Бог його знає, але се буває на дітях і от не дурно плакала мати Мотрина. Її серце чуло, що воно за дитина“.

Було й так раз з мосю зовицею. Синки усе були у неї. Як не старалась вона людей і де вже по яких церквах та монастирях не наймала, щоб Бог їй таки дівчину послав. А в ті часи дуже страшні були москалі ті; дуже довго служили у їх. От у неї утеком спас ся вже один, був здоровенький собі і осавулів вивалаяв і втік. Надія була, що ті менші якось одчіплять ся. А се, що народилось, хирявеньке було, не так як ті! Її і прайшло в голову, що аж оце мабуть за всіх голову покладе у війську. А тут як на те і образ упав до долу, саме той, що вона все цілувала перед ридивом і перед тим, як осавули приходили за синами у москалі хватать. Як уже вона бідна горнула ту дитину до себе, що вже вона казала, то за слезами і тужінням не чутно було, а лила такими слізами як оріхи і тужила як за помершим.

То ото з думки буває, що дітей пригортають та кажуть: „Нещастя мое з тебе буде“¹⁾).

66. Розмова про недотепні діти.

-- Що воно в тебе за недотепа ото?

— Що там таке?

— Питаю твого хлопця, там за ворітьми сидить: дома батько? Мовчить! А мати дома? Тіко дивить ся. А як тебе звать? тоді я спитав ся. „Зось“ — таки сказав. Собаки у вас є? — питаю знову. Мовчить! Я йду у двір, а він і собі за мною зняв ся. Іде і щось белькоче та приставля (кумедію): наче грає по дитячому, а сумно стає, як дивить ся. Чи воно дурне, чи мале ще?

— Ні, воно не мале, йому б уже і підпаском бути. 5-ий рік іде. А воно нікчемне: ні мови, ні розмови. А викидає такі виробляси, що й дужий не виробив би.

— То воно такн причинувате, чи запущене отаке?

— Бог його знає, скоріш запущене. Батько кажуть, що то з вітру так, але воно з роду таке, од коли ми його й знаєм!

— То воно не ваше?

— Кирилівське!

— Ну, то воно й диво тут не велике. У їх у роду усі вони і помруть, та все малі бладенці. Перейде і призов, то ще бладенець. А це-ж мезинок, то й умре бладенцем! Це не з вітру! Тай з вітру Бог милує, а од цього не помилує. Вони тим і щасливі; уживуть, нічого важкого не роблять і не думають нічого.

— Як теї казки кажуть, чи може й було коли так ще за старих шинків. Питають у шинкарьки, по чім восьмушка? А в неї голоцванок на руках, як і оцей завбільшки, що за ворітьми качається, — сче, вибачайте, цицьку. Мати не встигла сказати, а воно „сім!“

— То то кажуть, що спитали, свіко йому год, що таке велике, а цицьку сче, а те й „сім“ сказало.

— Та хай і так! То то вже видно, як матері цих бладенчиків шанують. Не нагнеш його до нічого.

— Запущено от оце!

¹⁾ Про те чого перна молодиця скрикнула, годі було розпитать ся: мабуть з утіх. — Прим. авт.

67. Розмова з недотепною дитиною.

- Чий ти?
- Бабусиний!
- Що ти робиш?
- Йваснк.
- Ти глухий?
- Мені Имика співає!

Себ-то питають у дитини — а їй вже 4 годки — „чий ти?“ а воно „бабусиний“ каже. Далі воно думало, що його спитають, як його звать, тому й каже „Йваснк“. Далі йому кажуть, чи глухий, щоб не сказати дурний, а він думав, що його питають, що йому спилось, бо його кожен раз в хаті баби про се питають, як повстають, задля утіхи, тому й одвітив „Имика“ (тоб то Юхим, бо так наймитка звали).

68. Про „калічку“.

Воно мабуть обмінчата, чи обмінки, як не вдале народження. Тільки й того, що їх не звать недотепищами, а таки думають, що їх підміняв нечистий.

[Одначе і звичайні, не підкинені діти розвивають ся часом спершу поволи і бувають недотепні. Тому треба все заждати пізнішого часу, принаймьєше другого року. Тоді вже покажеть ся, чи дитина дотепна, чи ні. На третьому і на четвертому році родина вже порішила судьбу такої дитини: уже на її ні ґрунту ні нічого аньшого не одпишуть. У богачів соромлять ся таких дітей, у бідних пускають їх за милостинею попід хати чи на хапатню до богатших. Діти обходять ся з „калічками“ як з иньшими ровесниками, беруть їх усюди, уважають на них, щоби не з'їли чого шкідливого (н. пр. бликоти) і боронять перед напасними з гурту].

Як уже калічка стане великим парубком, то малі діти або здружують ся з ним, або навпаки гонять ся за ним, дражнять його, а часом лають, обкидають трісками або грудками. Часом од його утікають, часом він од їх. Буває так, що діти в один день з таким скілько раз дружать і воюють ся. Батьки якось на це не звертають уваги.

[Як обібють такого калічку, то батьки дивлять ся на се, як на дитяче діло, але як трафить ся, що калічка те саме зробить, то побивають його нераз і до смерти і нема кому за ним уймити ся.

Часом навіть самі старі випивши глумлять ся над ними, молодичі танцюють з такими і обступають їх усюди, раді, що без горівки мають забаву. Самі родичі отаких недотеп не дуже оступають ся за ними і як і старають ся способів, то найбільше на те, щоб їх звести з світа: „Старайтесь“ — кажуть — „куди вже Бог поверне“. Не скривають навіть радості, коли така дитина помере: „Поки таки возились з ним, поки Бога упросили, що приймив“.

Як де у бідній хаті в калічка, то передають їй чи пиріжка, чи крамнину яку чи й сорочечку після якого похорону, чи взагалі який гостинець з ярмарку.

[Коли дитина з роду „калічка“, то трудно її одратувать; легше, коли се стало ся з якої причини, з вітру, з підвію, чи з очей, бо і Бог помиловати може і люди допоможуть. Трудно помогти дитині, коли терпить за гріхи батьків: хіба молитви у спеціальних попів можуть що помогти.

Особливий клопіт з крадікуватими дітьми: воно вже з роду так і трусить ся, щоб що сховать, навіть і на старості. І кара не багато помагає і не на довго; по якимсь часі зачинає на ново красти, а як зловлять, то каже „я й нерадій (чи нерада), а само щось мене так підколе, я й не счуюсь, як вкраду!“ Наказують вправді крадену річ відносити на своє місце, бють і прибивають, що аж водою треба відливати, але се не багато помагає, бо „калічки“ добре захивають крадені річи. Самі батьки не хочять платити відшкодованя, бо кажуть: „Ми-ж не послали його, його то гріх, глядіть ся краще“.

Калічки бувають часом дуже злі, так що і чуби собі зі злости виривають, сорочку подруть або і покусаять себе або вниших: тоді, звичайно нічого не роблять. У Мотрі отаке було. То їй наша баба раяли одучувать його не бійкою, а ласкою, просьбою та хитрощами. Чоловік її дуже, було, бє свого одинокого сінка і нераз так його зібє, що й сам жалув. А вона плаче, було, та хіба вже з горя скаже: „Лют би тебе вже взяв!“ та аж жахнеть ся слів своїх. А то дав їй Бог розум. Якось вона сама дома була, кужіль пряла, а воно щось робило з палічка, поки чи вдарилось чи що; та як зайдеть ся! Вона й помітила, що це вже буде рвать сорочку, та як затавцює! Танцює і приграє язиком аж навприсядки. Воно й схаменулось, дивить ся, що се з матірю? Здурила, чи що! Але устало на віженятка і собі почало притупувать. Так спробувала раз другий тай одучила дитину од лютощів.

69. Як зайдеть ся дитина.

Заходять ся діти, або як дуже сьміють ся і не сплять ся, або як дуже жалко розплачуть ся, особливо, як образять ся чого; на приклад воно хотіло на руки до матері і простягло ся до неї, а хтось його тягне до себе і забере геть. Сї діти часто лякають хатніх. Сьміють ся також діти, як їх смішать або ласкочуть.

Поки така дитина сьмієть ся, поти стане у ній дух і буде на хвилину, чи й довше, нежива. Буває тому, що злякаєть ся і те, що коло неї ходить, зачне кричати, або водою обливають, або у верх ніжками трясти, або візьме її на руки та виносить на двір, або і студить у рот. А воно нічого робить не треба, хай собі трохи перебуде, а там і само оживе; а то каліками, буває, роблять дітей, як обдають їх водою або виносять на вітер. Часом накривають чорним платком, так як се роблять, коли перехід буває, — але й се не потрібне. Звісно, дитина після сього аж зелена стане, а як прокинеть ся, то хлипне раз, два і така немощна погляне у вічі, що аж жаль тебе візьме.

Так само буває, як розплачеть ся. Хто знає, що це воно зайшло ся, то вже знає, що тоді нічого не треба робить, бо поведить. А пережде ту страшну годинку, то аж серце заболить, як подивить ся на його, як воно живе, яке воно нещасне і слабе і так жалко захлипа, що не знавш, де-б сам дів ся і щоб йому оддав, аби воно повеселішало. Так трішечки в йому життя тай те на волосиночці наче держить ся і який той Бог великий здаєть ся, як вертаєть ся його і сила і здоровлячко після цього. Колись, було, таких дітей рідко де зачувш, а тепер, то се й не дивовижа: тепер вже і діти сами про се знають. І все в отакі часи в 2, 3 і 4 роки, коли воно вже знає і радощі і велику жалість, коли вже його щось займає. У старших дітей це рідше буває, а також у дітей на першому році.

Малих дітей заласкочують часом і поки кажуть: „Де щипочка, там дірочка“ і т. д. богато разів, поки не зайдеть ся сьміхом.

70. Розмова про заходькуватих дітей.

- Заходькуваті які діти тепер стали! І чого воно?
- Жалісливе дуже, ото таке вдаєть ся.
- Наче аж, не доведи Господи, нечисте воно!

— Нічого, воно переросте! Стане більше, то буде здержувать ся і знатиме, що до жалю великого не треба доходити, бо з цього смерть або каліство ще буде. І душі з цього гублять!

— Хйба-ж не залоскотали дівки парубка? Він дуже зайшовсь з лескоту у хехіт, а вони не знали того та ще дужче; таки й зайшовсь на смерть і не одхлинув. Вони й биля його, думали, що він приставляеть ся, аж воно навспражки.

— Оце воно саме буває у тих, що у голову заходять з досади. Нашій матері хйба не було такого? Закопали свою кіску під грушею, а ввечері огляділись, аж немає: чисто отуманіли. Я і просю, і плачу коло їх, і сіпаю їх. Та стали наймать у церкві та й одлягло. Рудівноюж, що сховала у клубок грошей своїх і огляділась, як їй щось украло отєї клубки, і до нвнї видає: обдала душу нечистим. З досади, з великого жалю сохнуть також люди — за грїх, що свого добра більше шкодують, як себе.

— Є люди, що замислюють ся дуже; те-ж ото з дурного розуму: не обернуть ся до Бога та так і спустів людина.

— Все воно ото мабуть з таких західливих дітей бувають отакі вразливі дуже люди. Заходько був оцей Д—о у мене, та, хвалить Бога, тепер вже він як і усі: не заходить ся і не чуть нічого худого про його.

— Хай Бог милує. Західливість діти переростають.

74. Діти балакають самі до себе.

Загралась дитина коло припічка і так забавилась тими цяцьками, що почала щось казати, перекладаючи ними з місця на місце, то беручи з рук до рук або складаючи на землю. Второпать нічого не можна, що вона балакає, а балакає дуже розмахуючи руками і сварячись наче на когось. Потім колише полінячку наче нянчить дитину. У хаті принишло, а воно саме розбалакалось у в охоту.

„Що ти балакаєш?“ спитала у його баба.

Воно затрусилось і стало плакати. Видко йому стыдно чи що стало, що воно само до себе балакало і на силу вже забавили гуртом. А то й цяцьки йому не милі і не слухав нікого. Яка буває дитяча „сторія“.

— Та воно і з великими так буває. Само до себе розбалакує.

— Хйба пяве або дурне!

— Ні таки. Отак і тверезісїньке і розумнісїньке, а щось надумав собі тай балакає спершу нищичком, тіко руками або пальцями щось перебираючи або вказуючи, то плечима здвигне десь, а далї почне вже усе дужче і геть уже чутно буде, що воно розкааує само собі. Підслухай коли нарощне кого, як воно де на самотї буде.

— Наші тїтка, то як ми сьміємо ся з них, як вони до гребіня почнуть балакати, то все нам кажуть: „З клопоту, діти, се сталося! Хто не був у великім клопотї, той сего не знає!“

— Та воно й з клопоту буває се, а то й без нїякого клопоту таки люди на самотї, хто нишком, а хто то в голос балакають, хоть самі до себе. А уже отакі підлітки, як оце, що розплакалось, то люблять це. Хоч і в двох, хоч і в трех, такі діти балакають собі: те до себе, а те до себе і рідко вже буває, щоб у гуртї заговорили між собою, хйба, як однімають що одне од другого або намовляють ся, щоб друге що робить. А як дуже заграють ся, то найскорше до себе балакають. Се незвичайно якось тіко здасть ся, але дитина без цього не росте. Ото воно й заплакало тому, бо думало, що сьміють ся з його. Мабуть вже і стидили його.

— Ні, тут собі таки само чогось заплакало.

— Бог його знає, може!

72. Як приучують старших дітей, щоб не говорили дитячою мовою.

Наче й непомітно, коли діти забувають ся свої мови.

Одучують ся уже сами згодом, бо чують од старших инші слова і назвища. На приклад спершу кажуть на гроші „даєня“, а далї трохи уже помітять слово „піпїка“ (копїйка) і так копїйкою хоч і карбованець звуть потім. А вже аж як підліточок або як уже підпаспчом стане, то аж тоді умітять слово „грошина“, хоч ліку їм ще не зведе; часом, як з дівчат, то й заміж виїде, а ліку не знає. Тепер то вже школи повелись, то вже діти розбирають і сьміють ся з меньших. Ото й одучують посмішкою з дітей, як ті шипляють або картавлять або як іще балакають дитячою мовою. Дитина скаже „сага бабі дали“, а старші кривлять кажучи й собі „са-га“, — наче маленька й досї!! От воно зворушить ся і вже й наломлюють ся.

Як шипляє через те, що зуби випадали на 6 році, то кривлять ся з таких: „сцїрбата й досї ти“. То воно соромить ся і наломлюють ся вдруге вимовлять вже краще.

І з великих недомов сьміють ся усяк: в цілі приказки на їх.

Послали десь то недотепу, щоб у сусід ножниць позичила. А вона не затвердить ніяк і в паматї не донесе, а забуде, хоч і прийде до сусіди в хату. От, щоб не забула, кажуть їй: „йди та все держи на язиці, що ножниць позичить треба“. От вона йде і все каже: „йжиці, йжиці, йжиці!“, а там спіткнулась тай упала, а вставши починає казати: „хоч і впая, то й устая, не забуя: до-йото, дойото!“ Так і позичила „дойото, щоб овечки довбить“.

Цей приказки знають усі, з неї і починають сьміяють ся на недомов всяких. Хай тільки которе загаркає, так зараз „дойото!“ і перекажуть тай ще додадуть: „Ото не гайкай!“

Часом і стидкого щось приказують таким „недотепама“ — або „недопекама“. Стидкого дражніння багато: його уживають усе молодші: „яснула, пейднула, на пойозї стрейнула“ (себто: лянула, перднула, на порозї стрельнула). Стидкіїші знають пастухи і школярі і дражнять ся з малих дітей, або й з рівні, а часом і з старших, як ті чого не вимовляють.

Діти звертають на се увагу тай уже глядять ся з мовою і часом на самотї налягають на трудні слова тай виговорюють їх.

73. Діти бувають нещасні через недогляд родичів.

Часом бувають діти нещасні через недогляд батьків та матерів, що „ні в шість ні в пять“ не розбирають. Бува, що неохайливі батьки до дітей: він ходить у „найомчинах“ і гроші носить у хату, а вона з ґрунту потяг має, то у будень копають ся, те на поході, а те на огороді та на базарі, а у сьвято гуляють, полишивши діти на вигомі з циганчатами або де у буряні самих, бо чужі діти літом всі у роботі. От так воно як дурман той й росте.

Вся сила у старшенькому: як старше росте так і молодші підуть за ним. [Є їх кому доглянуть, то розвивають ся як слід, а як ні, то довший час остають наче совенята несьміливі].

Шкодить дітям і те, як яку хворобу мають, що на неї ніхто не дивить ся. Такі діти, буває, калічіють: те оглухне од болячки або що і ходить як ошоломлене, те закривіє або осліпне і готова каліка. Часом і батьки так обтовчуть дітей, що й памороки їм позабивають.

Так ото з серця та ще й з розуму дурного, не має дітям сьвітлої годни і діти нещасні бувають.

74. Теперішні вжитки з дітьми.

У нас у самих, то було-б дітей на двох хазяїнів. Так їх багато, що й не дають вмерти. Хочби й раз коли полежать, то нема як; діло заставить: там не молото, а там не став й молоть чого, а там одна пара чобіт на їх увесь гурт. Таку заведуть змаганку, що й неживий устанеш з полу. Помнеш ся, помнеш ся та й таки йдеш до чоботаря, чим платить, то ще не надумав, а просиш, щоб робив чоботи; покажеш йому усі шкарбани, де які були, познаходиш, пооддаєш йому, щоб дешевше було. „Лежать готові вже чобітки“ — переказує давно швець через сусід, щоб викупать ішли, а ти аж тоді доперва думаєш, за що їх викупить. У жінки-б полотно надчепить та жидам однести — не став-ж і на самих. Заробить ніде, такий час тепер! А чобітки лежать. Часом аж дітом запасе дитина, то тоді аж викунуть, як не дасть на бор попереду. А за ті чоботи тільки за зиму начуєш ся, що наче з чаду втікаєш, як йдеш на заробітки. Одійдеш од хати, день другий і скучаєш за своєю командою. Рад би й до дому: не заробиш же на світло та на сіль ніде, а тут, то хоч прохарчуєш ся сам і таки й на оплату стане, а діти з гурту на одіж принесуть.

Та так і воюємо ся гуртом з ними: коли горюємо, а коли й одгорюємо. Страшененько тільки якось у віччю зробить ся, як подумаєш: „А що, як оці руки, та візьмуть, не схотять робить, болізь яка помішає, що тоді?“ Та надумаєш, що Бог же щось думає з нами та ще краще натюжуєш ті руки! А хабалик мій (дітвора то), хоч і снить ся мені як коли, що за чобіт або за онучу воюють ся. Так я їх позучував, що гостинця не ждуть і не знають, що то воно й за смак у гостинцях. Самому-ж вже ніяковіш якось, що не приніс тої помани, та ніде діть ся, — хоч і гаразд, що того не знають. — А про те, здасть ся, як би хто однімав у мене їх, то що бив ся-б та не давав. А ту що день став труднійше. Кажуть, побільшають, то й зароблять; коли тепер таке настало, що й на їх не стане того, що зароблять. Мені вже то моя (себ то жінка) казала: „І не хворій і не вмирай, бо й мертвого зведуть і з гроба вивернуть оці діти!“ І страшно таки подумать, що з ними й було-б таки. Вони у мене і щиренькі і слухняненькі і так таки чистенькі, а покинуть от таку кашу — і горобці заклюють і кури загребуть. Нам і штунда не допоможе! І от мабуть у нашій слободі кожне, одне з розкоші, а хто і з нестямку побував уже у штундах і шукав і там долі-щастя. Ну, а от ми посімейкою своєю і не думали

нічого про неї; хай собі вона буде, нам ніколи за неї думать і не тягне вона нас і не тягла як ще й новинкою була.

Та горе, що так о так о крутиш ся, беш ся, щоб таки не подать ся живому наглій смерти [з голоду]. Так уже всмоктав ся і діти вже втяглись в усю боротнечу, що наче то й рай такій повинен бути. Та одне, що не тішить — літа! Сили не ті стають! Уже їх не хапає на прожиток усі чася. Ще-ж я таки і з вітром був проти других і таки тепер я їх стою. То з їх вже Бог зна що поробилось; опустились бідолахи тай дітий покидали і три роки їх не має, а дехто ось тут під тапчаном коло жидів валяеть ся. А дітки у жидів за нянок обібрані служать! Жиркотять до тих жиденят. А жиди у нас паршиві [бідні], а це вже й жидів перейшло. Через скіко літ я вже цих шпал не виносю, що оце носю ще поки. Та так страшно, колиб не закрутить ся й собі. З лави, хоч і вмру, то, хоч і каже стара, стягнуть діти і од смерти одкричать, не так страшно на дітей буде дивить ся; ну, а як і смерти не буде і злидні напосядуть ся, от тоді чим його кріпять ся! Ще літ десяток і я вже не повесу по дві шпали, щоб у сутки виробить хоть на пів карбованця. А другого средства, сьвіт другі проходять, не знаходять, щоб краще можна заробить.

Такі ото тепер мої вжитки і наших слободян!

75. Вжитки з дітьми в хаті.

З цими дітьми ніколи сьвітлої години не маєш! Оце захворіє котре і стягує з тебе остані сили, що вже боїш ся не того, що вмре — та шкода його —, а того, що не знатимеш, об віщо руки зачіпать, як доведеть ся ховать: ні дощички ніде, ні в жолобку нема (се-б то хліба), а ту ще й довги. Попові, то обійдеть ся й так; заховає і без грошей, хоч і не гарно якось так нічого йому не ткнуть. Дякові одмолотю той день, він і се приймає. А вже як умре, то тоді наче остовпіш і вже, що хто скаже, то те й робиш. Як грошей не згодить ся, то таки поки опровадиш його, то не счуаш ся коли і кожух або свитку заставиш. Та отак з одним та другим або й з десятим та тіко й знаєш хрестини та мерлини. То справляв хрестини, і вже й помочі діждав би то, а се як почали хвороти, одніє, що мав, на ліки. Як би-ж і повставали з хвороби були, а то ось по півтора року я провозивсь, з сил вибивсь і хто-ж його знає, що-ж іще буде на останці, чи буду таки помочі собі мати, чи так

як і за молоду довело ся товктись. Сили-ж не ті тепер, щоб за ново молодіть!

Я вже бачу своє перед собою! Та нічого-ж робить! Живий до Бога ж не підеш і рук не здіймеш!

Ось цьому Йосипові, що за дітьми і дітей у землю позаносив: оставсь, як пень! І журить ся нікуди! Зоставсь: „увесь Хвесь!“, як ті примівки кажуть. Другому-б, то й це ще байдуже, був би чужим робітником у чужих людей до віку, а в його-ж і хазяйствечко єсть, хіба пропить бува, щоб не вадило. Але-ж якось не йде, сам же й робив на його. А другому, то все життя отаке у ліках та в мерлинах зійде, а на додачу ще йому доводить ся ховать і до смерти доглядать і чужу чужиню. Увійде у хатки, упрось ся тобі на сутки, та зляже на ох! А там ох! тай ох! і попа зви, і клопіт на голову. Як оцему Охтисові, що доглядав, годував жінчину сімю і ховав, а десь якийсь пройдиєсвіт узав ся, з бувальців прийшов і от тобі! Вже й своїм дітям не рад!

76. Родичі тішать ся дитиною.

1.

Мій такий бравусіний снюк, він татиний снюк (а те собі „я мамусіний“), він і Бозі молить ся уміє і слухає тата, слухняненькый син, Бог за те щастячка і розуму доброго пошле мойому снюкові. Він виросте великий! Буде такий як і мати. (А те слухало, слухало і собі потім: „гостиня татові дам і мамі дам!“) От, мій хорошый снюк. Він виросте та гостиня дасть нам. Любий такий снюк хорошый. Бог дасть щастячка і розум добрий пошле дитині нашій. (На своє таки батько все звертає).

2.

— Мамо! — обіцававсь батько, як та од коров у хату прийшла, а Тошутка (Антонина) наша сама в хаті була. У куточку сиділа та тата виглядала. От яка любя дівочка наша!

— І я її покинула у хаті саму; до коровки, кажу, мама піде, а Тошутка в хаточці побуде, поки мама прийде. А вона умничка моя, каже: „Йдїть, мамо, монїчки у маньки випросїть!“ (усе її так підмчювали, як до корови йшли і її з рук спускали).

— От любя доця моя! Вона у хаті сама сиділа, почав уже батько хвалить, сама хатку гляділа, я їй платочка куплю, кісничка куплю!

3.

Ще й так, буває, утішають ся дітьми: „Моя дитиночка люба, накакала [...] уба“.

Або й так утішають ся: хвалять за те, за що треба бити. Наприклад дитина, як одвинулась мати, узяла віхоть з глиняника та й давай мазать стіну тільки що забіловану. А та оглянулась та: „О! моя мазалниця хороша та люба, помагає матері, бачить, що тій ніколи“.

77. Баба радіє внукам.

1.

Поприходять онучата до мене, як гостинці зобачать, та танцюють і співають мені:

„Ой на дубі на вершечку
Та посїяв дядько гречку
Та ні гречки, ні полови,
А у дядька чорні брови!“

То я сьміюсь та радію тим. Геть видаваю за святки, що буде в мене.

2.

„Не давайте-ж нікому! Я вам даю гостинця, а ви зараз онукам оддасте!“ — каже породіля своїй бабі.

„Ні! ні! Нікому вже не даватиму. Коли-ж отой пащекованийий і нарогказує (хоть бреше, гарно його слухать) і обцілує. Як йому й не дати? Два годочки, а воно наче старе.“

78. Плач дитини віщує нещастє.

Дитину хвалять нарешне, щоб не боялось само у хаті бути і сами [родичі] сьому радіють, бо се рідко з дітьми буває, щоб воно само осталось і не плакало. Більш того буває, що дитина ні за що в хаті не зостанеть ся, хотьби їй і за 4 роки; а як нарешне покинуть, то те галасатиме та так, що вже ради нілкої не прибереш з ним. А то ще й таке буває, що поперелякують ся такі діти так, що й не одбабують ніякі баби. З цього бувають і пришиблиники усякі. Є діти, що не боять ся в хаті, як їх двойко або тройко у хаті, а є, що хочби і скілько їх у хаті, щоби з хати мати, як

батька не має, або батько як матері не має, так і піднімуть крик на всю хату. Не встигнеш дверей зачинити, як вони, наче шпигне їх що, разом там і гукнуть та ще збіжать ся у купу до дверей та й кричать, а потім до вікон. Чисте горе як отаке з дітьми в хаті. Буває, що меншими було не кричали, а стали-б то наче розумнішими, стали кричать. Не знати з чого: або щось почули, або хтось їм розказував щось страшного, або найскорше хтось підманув їх, сказав: не сидіть у хаті сами, бо старці заберуть у торбу! Є такі молодці, що нарешне се роблять.

Хоча й кажуть старі люди, що як коли почнуть плакати діти, то щось буде у тій сім'ї: звичайно Бог так дає, що хазяїни з тої хати вийдуть, або хатка пустою стане, або хтось на їх місце прийде. То ще й нічого, як тільки який урон у хазяїстві або в сім'ї! „Аби тільки на тому окошилось“ — кажуть люди — „хай мов і так буде!“ Аби далі гаразд йшло. Як лише помітять се лихо за дітьми, то зараз задумують ся: „що-ж се вже буде?! І так, мов, живеть ся не з медом, а це ще чогось сподівать ся треба!“ Інші, бува, і руки опустять зараз: „і робота не робить ся і мова не мовить ся“, або ще й гірше „спать ся або спустіє на здорові“.

Як дитина почне кричати, то розумна хазяйка зачне її то впроскувати, то полакувати чим, то так які заходи коло неї знайде, поки й од'учить. Пробують, щоб так вийти з хати, щоб діти граючись не помітили, що вже сами в хаті, а потім і увійти до їх уже з криком великим і вдат, що вже давно не були в хаті і питать дітей: „А це ви сами були?! От, мої любі, нате, мов, за це гостинця“. От вони почнуть собі се на розум брать. Як так чого з капризів дитячих не хотять быть у хаті, то швидко можна од'учить: аж одітхнуть, як сказать їм: „а це ви сами в хаті були?!“ Як не поможе, то хазяйка молить ся, щоб Бог одвернув напасть, а найскорше наймає у церкві, щоб і чоловік не знав. А є такі чоловіки, що ще поперед жінки, як тільки замітять, що чогось треба сподівать ся у господі своїй, зараз йде до церкви і наймає, і тоді вже усі спокійні у хаті.

Так буває, як зговорять ся де, чи на обіді у кого, чи де в гостях, то вніше плаче, що наче й Бога не гнівили і жили як і перше, а треба чогось сподівать ся, а иньшим чоловіки, то прямо хвалять ся, що: „я вже, мовляв, знаю, що то забули трохи за Бога, то він своє потребує“ або „прогрішу, бува“, каже, „то я вже знаю й так що жданного треба ждять та все ото за характером своїм одкладаю; а воно сир тіко одкладаний добрий, а друге й ніщо не добре як одкладанс. То ото однесу, вторгую з хазяїствечка,

у церквницю сьвятую, то Бог і полекшить на серці трохи. А часом так усе гаразд наче, а гляди „навішки“ вже в якісь. Ото без клопоту, у церковці сьвятій наняť зараз. Часом і бабі (жінці-б то) не кажу, сходю і усе гаразд. Як ото діти вже боять ся самоти, то я не жду довго. Своє зроблю, уже й Бог милує до когрого часу“.

79. Баба віщує короткий вік дитині. Балачка.

„Казала наша баба, що приймала усіх дітей од роділі, що наш Луканчик не буде жить, не виросте“ — хвалилась тітка чоловікові своєму, а той спитав чого? „Бо“ — каже — „що він дуже старий на мову у свої літа“. (А йому всього два рочки минуло не давно).

„Не все-ж такі й мруть, котресь і виросте таки; той наш виросте — хйба ми найгірші“.

„Тай я їй казала се, а вона погляділа за вушка його тай каже: Поназдивитесь! Не лякайте, бабо, кажу їй. А вона: Краще на перед гірше думать, то не так важко тоді буде, а як і виросте, то утрати нікоторої од того, що я кажу. Я вам не ворог! І мені-ж шкода свого унука (так таки баби звать тих дітей, що од породілі беруть). Почім же ви замічаєте? питаю. Каже: Поглядіть! у його дуже вушка мякі наче з ганчірочки, куди хоч бгни! А у тих діток, що не на вмируще так як хрящики! Де не погляди і гнеть ся, а тверде. У руках зараз почувеш!“

„Та хай! Та баба меньше знає, то меньше їй шкодитиме!“ — одказав на сю річ чоловік.

80. Старуни - діти.

У нашій слободі на старунців не дуже завидують, бо вони не довго живущі. Є базікувати діти, такі цікаві, але ті не вдержують багато у голові; старунці-ж добре кмітять і помічають, а навіть і згадують, що хто думає: „сельдить ся мама!“ скаже часом отаке тоді як і старе не помітить її гніву. Не одно і у 4 годи тільки не знає що те в два. І утішають ся таким дуже батьки і матері! Одначе усе загляда гадка: не виросте, хоч і отаке утішне та розумне! А вже, не дай Господи, йому заслабнуть! То вже і батько й мати попригортають до серця і попоприказують. Жаль бере і другого на їх глядя. Воно й на хворості старує. Стиски часом такі, що й говорить не дає бідному, вяле і на ногах не встоє, а таки

„до бирі“, каже, „тату підим і до мині, до тюті“ і часом назве ймення, яким тільки старі звуть і од його ще й не чули доси, наприклад „до тюті підим“, а там і додасть „до сусідки“ або „до бині підим“ — „до мазюньчика!“ То вже тоді пригортання того тільки, що й сказати не можна, та голубління: „Хозяїни мої, пастухи мої любі, умники мої найкращі! Підуть по хазяйству, доглядать хазяйства будуть! Діти мої милі!“ — „Де-ж вова — не має“ на силу нераз каже і до сліз доводить навіть крутих батьків.

За ними побивають ся і там, де їсти нічого; їх згадують і вчучани довго. Бува, уже й до пастушества доглядать його! От-от би вже йому і вискочить, та, гляди, ні з сього, ні з того звяне, прилежить і умирає: нікому й не надокучить і перед смертю самою ще щось утішне скаже. Чисто наче Бог до себе його бере, бо тут йому не до міста бути! Цим тільки одвертаєть ся од серця болість велика!

Друге-ж, то й у хворості надокучить і нічого з ним не зробиш.

Ну, а є діти і мовчальві і посвядці таки: наче їх й не має. Ростуть собі, аби найлось та ще й не прожорліві вдають ся. Батькам та матерям се щастя не діти. Бог знає, які з них упослі виростуть люди, хочби і з старунів тих та з бавік усяких; а з сив тихонь ростуть ті, що найдовше живуть та найбільш роблять. Вони на ділі і посадиці і роботящі повинні бути! Їм ще малим дуже дякують. Але з їх не швидко попасича діждеш ся, бо забайдужуть ся чогось дуже і зацікають ся в усьому. Брехунців з їх мало, а тих, що батоги та черемдельники затагують більше. То вже ні з чим не розкидай ся, бо занесуть де коряк, де ніж, де батіг. Так і ходи за ними. Ото тільки, що ті скорійше надумують, де що подіне, як ті брехунці. А брехунці, то зведуть нераз і таке, що й батьки та сусіди почнуть лаятись. Не дурно тому, як і ховають котре, то кажуть: „Спасибі, не надокучило мені!“

Малі діти — старуни є ще й од того, що не з дїтьми ростуть, а все зі старшими: од їх то набирають ухватків і слів усяких. Таких старунів не багато і вони не гарно вражають чоловіка, бо наче вони як сороки похватають де що, а не знають толку. Краще-б не показувались батьки та матері з отакими дїтьми, бо гідно зараз на душі стає, як воно що злепетів.

Ось у Одарки, воно коло неї зросло та коло баби. По панськи його й з'одягають, бо її чоловік десь жидівським лісом переторгує, дома не сидить, а воно одно. Баби йому торочать усячину, а воно й кмітить, а де й не треба там і скаже — а вже йому за

п'ять годків пішло! У другого-б отаке вже пасло або дітей других гляділо, а у їх воно маленьке ще. Шп йому: „А хрестить ся вмієш?“ і хрест дав, а воно йому: „А я з бабою наїв ся вже“.

Се вже знають, які то старуни. Йому ніхто нічого й не показує і коло дітей менших і старших воно собі росте а часом догадасть ся так, що й старий не потрапить.

Те, то й слабу дитину гулять тягне, а се буде тільки сидіть, дивить ся над ним і все буде казати: „вова лялі!“

Раз усі діти сиділи коло слабого батька, як нога у того з полу спустилась. Слабий хотів її підняти на піл і не зміг, а одне, годків три йому було, помітило по йому і прибігло, обома ручками усім оберемком піднімає ту ногу на піл.

81. Діти віщуні.

Маленьких дітей, отак годів у два, у три або й у чотирь, як дурні ще, питають, чи буде так, чи ні, як що задумали або вже почали яке діло у суді або що, і то вже, як воно скаже, то того ждуть, тям журять ся і радіють, як на́роч або не на́роч їх скаже. Тільки питають отаких дітей, як сонні саме. Питають їх також, як ждуть кого до дому, батька з дороги або москаля з москалів або що. От воно скаже щось через сон і того вже тримають ся, а як сповнить ся, то й хвалять ся тоді: „вже то вгадала Марійка, чи там Соловійко“, як хлопчик.

Беруть ще і за пальчик дитину, як допитують ся про віщо, за мизничук придушують. А гірш ото од усього в хаті чути, як дитина ні з сього ні з того, та почне щось казати. Й ходить і граєть ся і все одно довба.

У Харьків, то все дитина дзвонила язичком. Стали помічати і вже й стидили її а вона й плаче й дзвонить; поки умерла Зінька, дзвонила.

Або ось у Іваньків: поки чіпляло соляшники на Охрема, поки такі забрили його у москалі.

82. Родичі розпещують діти.

Так у нас як коли мажуть дітей.

Батько тішить або й цілує, пригортає дитину і каже: „Ти татів синок, а материн мазун“, а як коли то: „ти батьків умничок

а материн дурачок“ або і вніше як: „от! мій син любий, а материн шибеничок, гайдабура ти материн“. То воно слухає таї розбирає, чи його хвалять чи гудять, а старші, то собі й на ум мотають.

То брехня, що кажуть, дитина дурна, бо мала ще. Воно, як не вчить та занежать його, то таке буде нікчемне а як добрих та матерів, то ще скоро порозумнійшає. Ще маленьке, а вже воно і пуття де перейде, як його навчать і укмітять знак, як старе.

83. Як обманюють дітей!

1.

„Хай не їсть, то нам більше буде!“ кажуть і зараз помічають, що скупе буде їсти, щоб другий менше дістав.

2.

„На кицька у хату, а то його червак з'їсть!“

„Ні, не греба його в хату, бо в хаті він курчаточко із'їсть!“

„Викинь же його на двір! Хай мишки ловить!“

3.

Двоє діток, — одному 5½, другому 4 роки, — сидить під стріхою, накришили у покрішку з водою цибулі і моркви і їдять із хлібом. Сами собі страву видумали.

„Покиньте, бо то к-каа! вона буде! Ніхто так не робить!“

Діти покинули їсти.

4.

Діти розказують з заздрістю про чужу корову як бігали у чужий двір.

„А то ви не ходіть у чужий двір, то й нам Бог дасть корову!“

5.

Будеш маленькою, не виростеш! Не пустуй!

6.

Як побачать діти, що верхушка на хлібові здулась та велика там продухвина, то питають, а чого се мамо?

„То там Бог почував!“ відповідає мати, щоб не пояснить, що хлібина перепечена.

84. Дитячі дорікання.

Я до вас і не піду!
 А я щось знаю, та не скажу!
 Я вас і не люблю!
 А я батюшці скажу!

85. Оповіданє про те, як Фортик ходив до Панаса у Київ на науку.

Д—ка баба розказує про внучатко своє, про заброду свого. Він тепер уже жонатий і таки вчений добре. У неї дочка була за-мужем за паном та діти свої до баби оддавала: як одлучить, так одвозить до бабусі. Та бабуся раділа їм і доглядала їх.

А в баби сеї та був син однак і дуже вдаряв ся у далеку хуру, чумакував спершу, під сіль і під рибу ходив, а потім богато скуповував усякого базарю деревляного та шкур. На всіх ярмарках бував. А довго нежонатий був і дуже любив племенників своїх, що в бабусі жили. Дітки сі з двох рік і аж поки й у школу оддавать, усе були в бабусі, (а батько їх уже одного оддав аж у Київ на науку). І хоч і з школи прийде той, то все і сей у бабусі жив і ті меньшенькі од його усі тут були. Вона їм і рідніша од матері була, а батька таки цурали ся геть як чужого. Любили і сього дядька добре, бо він їх любив і гостинці привозив, чи й ріжків, чи й картузка, чи й ва штанці понабира їм. Од мужичок вони не одріжнялись; тіко по тому упізнавш, що то не зовсім прості діти, що штанинчатка не на очкур держали, а через плічко підтяжечкою. Ото й усе. А картузки хоч і поводились у більшньких, то більше дома на сьвята вони сховані були, а у будень, то як маківочки білими головами сьвітять. Сонця та загару не боялись.

Раз та якось син її привіз з ярмарків картузка, що схований був десь у бабусі, та ще й чемерчиночку та не старшому, а меньшому Фортикові, бо сей не балував ся так і глядів

усячини на собі — привіз тай каже: „От тепер ти зовсім як ученик, як Панасик“. А Панасик уже у Києві вчив ся. „Ще тобі чирвички як куплю, так тоді тебе у Київ хай веуть!“ От воно і жде бідне того часу. Завіз до двору йому хтось з рідні і черевички — а саме гості були! — Наділо воно черевички тай каже: „Оце я, бабусю, до Панаса у Київ піду, бо вже все у мене є!“ — „А якже, Фортику, синку, підеш“ — сказала баба на се вважаючи, як на щось справжнє, аби з дитини позабавитись. От і гості усі чують теї пісні, що той у Київ збираєть ся, і не вважають на се, як на щось справжнє, бо ще 4 годки прошлої осени минуло. А се у голові своїй тримає.

Нагуляли ся гості і під вечір, а день літній який, розїхались. Баба й ухватилаь за голову: „А де-ж це Фортичок наш?“ Питають у старшенького і чужих дітей цілу перезву, ніхто не знає та не бачив. „Ох деж це він“ усі у сусід питають. А це біжить кацап парюю кіньми і будкою. „Чи не бачили отакої й отакої дитини?“ питають. „На Київ пашов“ — одказав той — „хател я ево на повозку к сабе взять, а он хахльонок прямої заупрямілса і разкрічалса: Я, гаворіт, до Панаса у Кєїв учить ся. Аж коло-возлє Калинівки я ево відав!“ Баба од полу та бігом у Калинівку біжить та гукає, а з дому уже скрізь пішов слух, що дитина зайшла десь Марьянина. Бігають уже кіньми по вулицях, опитують дитину, Фортика. Усі його знають на цілу слободу і бідкають ся. Одна баба біжить, а вже сонце ховаєть ся, і гукає: „Фортику! оце я!“ Првбігла й у Калинівку, і під міст забігала, не чуть, не видно дитини. Вибилась з моці і голосу вже не подає, охрипла; дорога вже не стало і тіки стежечки у пашні пішли. Побігла баба серед неї. Чує плач дятячий, а не розбере, де. Вибігла на горбочок, аж дитина звернула на толоку і перед неї звір якийсь, по ночі не видно. Не дивить ся баба на звіра, а прожогом до дитини і хапає її назад. Бігла б, коли-ж звірюка наближаєть ся, а як стане, і звір стане! Тепер сей Фортик сам розказує, що йому той звір не давав йти далі, бо як почне у перед, то він проти його стане і кричить, що той ходу не дав йому, а як стане, то звір і сяде та й пасе його. Аж поки й стемніло. — А який звір, не звісно, бо й баба сама не роздивилась по ночі і так довго тюкала, поки вийшла на биту дорогу.

Тай тепер баба Фортикові все розказує, як той до „Опанасика у Київ на науку ходив“. А що клопоту мала з старшеньким,

бо гірший і лукавіший був, та сього так не згадує, як сей Фортик один раз та на вік у тямки їй дав ся, бо був собі тихий і не пустуватий.

86. Чоловік та жінка радять ся, чи приймати заброду-дитину за свою.

Соцьким та старостою появлено, що в чиясь у селі дитина-приблуда. Питають її, а їй вже з п'ять літ, чие воно, як його звуть, а воно „Йвасик“. „Чий же ти?“ — питають. „Та батьків та материн“. — „Як же твого батька звуть?“ „Батько!“ Оце як нагадає про сім'ю, то плаче і зве дітей по йменню. Пустять, щоб воно ішло куди поверне і слідають за ним, то воно й плете, куди очі подивлять ся — не знає шляху.

— То візьмим собі його! Може ніхто не знайдесть ся з його рідні, а може воно й знає, та нарешне не обявлять ся, що може знайде ся хто йому рідніший та вгодув. Хиба сего не мав, які тернер ужитки та ще й з дітьми?!

— Може воно й є, а не бачили клопоту у хату. Бог його знає, звідки воно тай хто знає, що з него буде. Другі діти не заброжують, а се щось не просте.

— Отак простісінько пішло та ішло, поки й сюди припленталось.

— Та чи то можна, щоб дитина спроста та у чуже-ж село зайшла? Од двору воно не одійде, чужий тин побачить, то буде кричать і куткові люди зараз би упізнали, чие воно. А о-такий сьвіт забить ся йому! Се не дурно: треба щось у хаті сподіять. Хай сього не розказує мені нікто, я вже се знаю. Хоч з двору щось з того вийде, а хоч ростиме, то або на убиток та на жаль або горе людське. Чого-б таки та отакій дитині приплентать ся аж сюди? Ось побач, як об'явить ся батько, чие воно, то буде видно зараз, чи з проста се.

— То найскорійше, що його нарешне пущено у сьвіт за злиднями: може хто дурний знайдесть ся та вгодув. А я взяла-б: вгодувш, через год, два воно й одпасе нам, а буде рости, то на себе й заробить і все отаки не буде так як найняте, краще добра нашого догляне.

— Бери, як хоч, я не перечу, а я-б казав, хай на чужі руки переходить. Може воно яке нечисте або що.

Отак собі радились у хаті обоє чоловік та жінка, своїх дітей не маючи та ведучи мову, чи не взять заброду-дитину собі.

87. Діти заброди.

Дітей заброд доволі! Часом на одному кутку та не впізнають, чие воно. Або недалеко на вигоні, на піску, у кучуругах на шелюгах, бува, діти гуляють і корінці тягають, щоб було у віщо запрягати ся усім, або на корзінки, на брилі натягують коріння до дому старшим, а найскорійше на играшку якусь. От усі розбіжать ся, те туди, те туди, поки котресь зашалимонить ся і зачне разів по десять обходять коло одного куща або коло одної гори, а ті вже геть одбігли і біжать-лементять свій шлях до дому; се хоч і кричить, то їм не чуть і от воно й одібеть ся. Бував, сплачеться там і спить, і як знайдуть хоч сонного, то воно собі піде тай піде, скілько вгодно. Встріне хто, догадасть ся, що це за рахуба, то хіба допитасть ся, чие воно. І от, як хто, то бере у село, хоч і правослом.

Через те й малевких дітей, як скоро почнуть говорить, муштрують, щоб знало у самий перед сказати, чие воно? Є, що питають: „Чий ти?“ Як хлопчик, і потім учать: „Я Йванів Дукалів“, або „як тебе звать?“ — „Йван Павчин“. Оттоді лекше його одшукать. А на що вже учать дитину казати, що батькове та материне, се трудно вгадати. А мабуть кожне так учать. А то бував, що уже витішене, уже годне чи й за няньку, чи й за пастушка, та з дому вирядять: іди куди знавеш, може хто прийме до себе. Се роблять або у п'яниць, або у вітчимів та в мачух, або як дитина розпутна та розвратна і ні к чому не вдасть ся: найскорійш у розвратного батька так роблять. Завяже і сорочечку й спідничку, чи й штанці у хустку тай каже: „Іди собі хата од хати, де приймуть, там і живи“.

А в діти такі, що їх і не прогонять, а вони кидають батьків та ходять поїд хатами тай кажуть: „Прийміть мене до себе!“ Але сих дітей не багато: пізнати, що то за діти! І виросте, то безпутне буде. Так уже їм мабуть і написано.

88. Сім'я голоцванків.

Бував так у сім'ї, що одне на одного стараєть ся, або так, що усяке роззявило рота і жде, поки там хто що кине, а як вже раз вкинеш, то вже ждатиме, щоб не переставав та кидав. Як порівняти, яких сімей більш, то більше буде тих, що вихитрюють, як би то тільки їм давати. [Часом і в одній сім'ї будуть всілякі люди]. Гляди, одне вродить ся у великій сім'ї, а заздросів не має.

на чуже та ще потрапить постаратись на другого. Одне вродить ся таке, а всі останні наче прожори якісь.

От до кумедії діло доходить у такій сім'ї.

Так було у Н—ів, де діти завидували одно другому і ждали тільки на готове.

89. Бездїтний услугує сімейним.

Удовин чоловік за живота ще оддав у школу дитий у город. А удова не одбирала їх з города з школи, бо начальство на казну їх учило. От на сьвята хотїла удова поїхати і ваять дітей до дому на паску. Ходала по хурчиках і наймала, щоб поїхав хто за ними. Ніхто не схотїв: уремя дороге дуже. От і залишила вона думку свою. А все таки шкода була, що діти її не побачать, а вона їх сьвятками.

От раз вона через тин до дяка і почала жалїть ся на долю. Так діти просилньс до дому на сьвятки, а я і не послала, не знайшла підводи. Вже й два карбованці давала; то вже було за руб возять їх.

Сусїда слухав їх розмову, а в нього є коняка, хоть він не хурує і нікому не найма свої коняки. Слухав, слухав а далї: „Возьміть мого та поїдьте ви сами, бо менї те-ж ніколи, а кїнь сегодня гуляє і спочив після вчорашньої оранки. Я і грошей не візьму. Хай діти і зрадїють і будуть знать сьвятки! Своїх дітей у мене не гурт!“ (У його їх ні одного з роду не було).

90. Прожори і нишклї.

І між дітьми є прожорливі. Часом і в одній сім'ї, та не всі однакові; як которе, то за пятах ізїсть, а як яке, то лизне щось там, тай уже! Таке й виросте з його! Сухїбадя якась! З таким то і товк такий: того не підїме, а того не понесе. Воно й великий чоловік, як їсть добре, то добрий робїтник з його.

Нишклї бувають рїдко між дітьми. Се ті, що з під тишкї греблі несуть і свої ставлять. Їх люди обходять і не хвалять, боять ся, хотяй і не опорочають їх. Тепер у сьвітї повелось, що тільки таких і треба. Де далї, то не вживеш по людськи, щоб що думав, те й казав, щоб робив, що хочеть ся. Не те вже стало. Нишклею тільки і проживеш.

91. Дотепні замітки по поводі дітей.

1.

Воно й не страшно годувать отаких дітей! Хайби в їх животів свіко вгодно було, коли-б одви рот на всїх.

2.

У мене дітьми не поле засїяно!

3.

А сердить ся вміє, хоча дитина воно! Таки й у йому враг сидить.

4.

„Ти-б таки стидивсь отак ляять ся при дітях“ — каже один сусїда другому, що матюкає на свою жінку й на колесо, що там під повіткою пручало ся.

А він: „А діти хйба що! Вони-ж мое покоління, то чого-ж я од їх буду ховать ся!“

І знову матюка загнув!!

5.

— Еге, брате, дітей багато, та нічого дати!

— Нічого й дивувати, — така його мати (плідна).

Там сімейство, то треба багато молоть, щоб хватило.

У сімействі великім так само як гуртова скотина:

„Підклади й соломі, то не буде злому“.

То так і це, хоч що, то поноїдять.

92. Недобра дитина.

Хвалив ся Крижевський, що по дорозі заїхав у С. М. почувать. Жінка не хоче приймать, бо каже, у неї дитина така, що кричить цілу ніч.

„Та нічого“ — кажу — „воно накричить ся тай засне!“

А воно почуло та: „Еге, засне! Спочину та цілу ніч буду кричати!“

І кричало бісеня до ранку.

(Пор. М. Драгомановъ, Малор. преданія и рассказы“, Кієвъ 1874, стор. 174).

93. Піп з хрестом і баба з дитиною.

Піп з молитвою зайшов. Баба держала онука і як хрест цілувала, то піп хотів дати хреста і дитині. А дитина одвернулася собі. Той з за плечей підійшов, воно знов назад. Баба тоді й каже: „От яке лихе, по сраці його батюшко хрестякою оцею, а то воно невіря не знає ще, що треба“.

94. Піп язика одріже.

Піп ховав. Коло гробка була і баба з онуком, та воно розплакалось. А вона: „Цать, бо піп язика одріже!“ Піп почув і вилаяв бабу: „Хиба я опудало яке, що ви дітей лякаєте мною?“ „О ми звекли так собі!“ сказала баба.

95. Дитина боїть ся попа і церкви.

У Харитона у нашого та хлопчик, ще й годів трех йому не має мабуть, а таке розумне, що піди! Ото тіко що не причащане й досі, а тому, що його ще маленьким було, як плакав, лякали: „Цать, бо піп он іде то язика одріже! А піди, Химко, подивись чи не йде!“ Химка вийде за двері, погляне тай „І, он уже у Ільків!“ Воно й замовкне.

Ото раз до церкви хотів повезти Харитін, а воно то вже дочулось од когось, що піп та в церкві живе, як побачить ту церкву, як наробить крику, трусить ся, кричить, мусів вертати ся.

Пробував ще скільки раз. Як церкву побачить, годі! Прийшла я до Харитона, вони й кажуть, що мов уже два годи не причащане, що робить?!

„Кажіть — кажу — що вже того попа не має, а це вже молодий та конфети дає, то воно і піде“. Як раз тоді прийшов з молитвою піп. Воно гралось собі в хаті, а пона зроду ще не бачило, який! Піп увійшов, воно дивить ся на його, і христа поцілувало.

Піп пішов собі, воно й питає: „А то що, тату?“

„А це-ж піп, той що недавно приїхав до нас“.

„А чом же він конфета не дав мені?“

„Він другий раз казав прийде!“

А все таки як побачить церкву, то все плаче. Уже й величеньким став, а все як їхав до тітки попри церкву, то просив, щоб його сховати у кожух, бо боїть ся. А тітка жила коло церкви.

96. Дитина при причастії.

Причащає Мотря свою дівчинку: „Розяв гарно рота“ каже ти-хенько. А то на цілу церкву: „Я вже давно розявила та цей піп не дає довго!“ Дав. „Ковтни, серце!“ — „Та я вже ззіла, бо трошки дав! Хай ще дасть“. Та понесла до запивки: „Ось ви-пий багато!“ — „У попа добріше!“

97. Діти беруть попадо за жидівку.

Сидять під тивом діти, а я йду. Дівчинка думала на попадо що то жидівка, та „гиршти, гиршти“ до неї. Та стала тай дивить ся: „Чого мов тобі треба?“ Вони всі: „Іди до нас гівно гризти!“

98. Як діти передражнюють попів.

Побачили діти попа тай кричать: „Жид, жид, хатилий!“
Також беруть картуза в зуби і трусять полу, роблять на сви-няче вухо.

99. Як діти передражнюють жидів.

Жиди-жиди, катилики
Погубили черевики.
А я йшов та знайшов,
Та насрав та пішов!

100. L'enfant terrible.

То був у батька хлопець тай ішов до дядька, а у дядька саме кабана закололи. Ну, як кололи, то кров стекла на землю. Той хлопець побачив тай пита дядька: „Дядьку, дядьку! що це таке?“ А дядько каже: „Тато кололи кабана та кров потекла“. Хлопець каже: „А батько матір як кололи, то кров не текла!“ Ха-ха-ха! усі засміялись.

Розказував парубок.

101. Діти в місті мудрійші.

Один слобідський піп заспорив з городським міщанином, що в селах діти приятніші й розумніші ніж у городах, а міщанин каже: „Городське теля розумніше ніж слобідське дитя“. Заспоривши змовились дознатця на ділі. Запріг попів наймит коні і поїхав піп з міщанином у город. Міщанин був у слобідського попа на роботі.

Приїзджають до города, а це йде городське хлопя таке, що тіко начало ходять. Піп спинив коні, питає того хлопчика: „А скажи, сину, щоб його таке в городі попоїсти, щоб не голодному быть і гроші вернуть?!“ Хлопчик подумав тай каже: „Купіть, батюшко, хляки, та осередок (гівно) звісте, а хляки продасте тай гроші будуть цілі!“ Тоді піп сказав міщанинові: „Ну, правда твоя!“

Повернув наймит коні й поїхали до дому.

Макар Лось. Вдовичій хутор.

102. Діточі передражнюваня.

І. На ж и да.

1.

Ішли жиди,
Погубили чривики,
А я йшов тай найшов
Та насрав тай пішов.

2.

Жид, жид, халамей
Продав козу за рубель,
А рубель покотив ся,
Жид ісказив ся!

3.

Жидівочка Р хля
Під припичком здохла,
Прийшли хоронити,
Вона лежить тай пердить.

II. На попа.

1.

Піп, піп, сраку спік!

2.

У того попа,
Шовковкая борода,
Нехай його дівки люблять.
А не я!

3.

Прийшли люде до попа,
Нема попа дома,
Самі попянята
Цілюють котенята.

Першу стрічку співають також і так :

Сіла баба на барана,
Поїхала до попа.

IV. Хлопці дражнять дівчат.

1.

Ой на горі стовпчки,
Роди, Боже, хлопчки,
А дівчат не роди,
Бо то самі Цроди.

Вар. 1. стр.: Коло шляху стовпчки.

Дівчата дражнять хлопців.

2.

Ой на горі курчата,
Роди, Боже, дівчата,
А хлопців не роди,
Бо то самі Цроди!

V. Передражнюване імен.

1.

Явдоха, крива,
 Навела поросять,
 Не багато с'мдесять!

2.

Савка вмер, бо великий був,
 Жінку вбив, бо Бог не любив.
 Збирайте ся дівчаточка до хупочки,
 Та випемо горілочку по чарочці,
 Заплатим [?] по Савочці.

3.

Охтанас воли пас,
 Катерина бички,
 Постривай, не тікай,
 Куплю черевчики.

4.

Петро — лепетро
 По болоті літав
 Та дівчата хватав,
 Та лелекам давав.

5.

Грицьк, пцик, бандурочка,
 Задрав хвостик як курочка.
 Грицьк, пцик, бандурча
 Задрав хвостик як курча.

6.

Хтодось — курдось,
 Хтодоська — курдоська!

7.

Кирило загнав батька у барило,
 А сестрицю в кислицю,
 Матір в ятір,
 А тітку у клітку.

8.

Юхим — бздюхим.

9.

Симен, Симен дров
На бублики муки намолов.

10.

Савка булавка, крізь тин гавка.

11.

Катерина та Димян
Побили ся за бурян,
Катерина та ніжніш,
Побили ся за вуліш.

12.

Пилип — кулик.

13.

Хома, стиржи мого гівна!
Скусив вершок
Та наварив галушок.

14.

Гоп чук, чук, Гаращук!
Наварила мати щук,
Щей карасиків, трипитасиків.

15.

Вона Гапка, возняча лапка.

16.

Іван Кочеван,
Кочережки рубав
Та Жидам продавав.
Жида не купили,
Його облупили.

17.

Маряно — в тебе в хаті погано!

103. І велике дитя буває як ангеля.

Велика дитина, а як засне та подавиш ся на його: чисте янголя. А ні, поглянь, як уразиш його чим, зобідиш чим, словом, або й одвіми в його, — та воно скривить ся й заплаче, що так у серці й заколипас у тебе, хоч і чуже воно.

Спробуй коли сказати дитині „я в тебе маму візьму“ і бере, а вона вдає, що охоче йде, кидає її, — то тоді як воно погляне й скривить ся! Не живий би, то встав би, пожалів би його! Воно таки ще янголя! Невинне нікому нічого. Гріх і дратувать ся з отаким!

104. Коли кінчаєть ся дитячий зріст.

Як що треба буває зазначити строк який, та строк сей не дуже ймовірний, то кажуть „до дитячого возрасту“. А коли той дитячий зріст кінчаєть ся, то хто його знає. Як скаже: „до зросту дитячого“, то ото вже й жди, що не швидко оддасть, як що там позичає що хто у кого. Інше, то в поспішку тіко так каже, аби то сказати, а оддасть і скоро позвук.

Буває, що і навспражки справу роблять на дитячий зріст і наприклад, от хтоб схотів дати садок чи що кому на користь за те, що його, як він слабкий або що, що хтось доглядатиме, а діти його ще малі, нікчемні, то ото і зазначать: „до дитячого зросту“. Часом і в заповіті так буває, але той строк дитячий, се незвісна річ, як почнуть опікуни ті гожі судить ся та доказувать свої права на сирецьке ймущество, то й у дітей уже діти свої, а ще вони свого не мають, не дочекають ся батьківщини ніяк, бо все не приходить той „дитячий возраст“ задля сиріт.

Як би на наш суд мужицький, то почав на вулицю ходять — возраст! Кивув уже пасти — возраст! Змислене вже хлопя, чи там дівча, от і зріст його дитячий кінчаєть ся. Тепер повело ся: „робочий“, „полуробочий“, „пастух“! Який там воно „півробочий“ — ледачий, чи що-б то трохи. От у мене менший на годі, а й двох робочих за його не хочу, а вже старший, то й за півробочого не вийде: такий покладний добре і таки й не змислений гаразд.

В розправі опікунів ждучи.

105. Розмова з нагоди пастушого зросту.

„З тебе, Ювспіє, могрич: діждавсь пастуха!“ — сказав увіходячи до свого сусіда Панько. — „Бач, же ото мале твоє крізь тин огірки рве та свиням дає!“

„Ти вже й поміч маєш, та я могричу не діждусь. Он, хвалились хатні, що молодий вчитель хоче старостів до тебе слати, або не до тебе, а до твоєї дівки, як її, Ганни!“

„Хай підожде ще, вона й нам здасть ся, на силу діждали й собі помочи“.

„Минулось те, щоб могрич пить, як чуприна одросте у дитини“ — додала хазяйка, щоб замять мову.

106. Закінченє дїтчого віку.

[Колись було в звичаю справляти бенкет на закінченє дїтчого віку перед тим, як дитина йшла в пастухи. Тепер те вже винуло ся].

107. Коли дїти перестають уже бути дїтьми.

Хоч уже й пасти почне дитина, хоч і в школу почне ходити, або хоч і в найми уже піде або й з'умів й стїжки класти і волочити і ралити — тепер і дїти вже научили ся за плугами ходити — то все ще на їх дивлять ся так як на дїтей: дїти ще вони тай годі! Усяке так скаже. Часом і дорікне хто, що воно вже більше за старого знає, а проте так дитиною зве. Аж як змислювати почне дитина, підпарубком або там дівочкою вже стане ставати, тоді вже почнуть з часу дитини виходити. Тоді вже як і пасе котре, то хоч і посплають пасти, що більш нікому, то сьміють ся: „мабуть“ кажуть — „не впасеш ти!“, або: „а пастухиж тебе не битимуть часом там?“ сьміють ся, бо звісно вже, що таке ще й пастухів порозгонює і насьмієть ся з їх. І вже у юрбу таки не збїрають ся, хіба як почнуть вже на вулицю рувать ходити, то там у кумпанії зараз опинять ся.

А тепер то більш такий виросток і пасе, що окреплюєть ся собі од дїтвори, хіба чне таке розпущене або таке собі пришиблене, то таке злучить ся; але пастухи такого не люблять, а воно хіба для кумедії якої там приймаєть ся. А то, то тікають більше

од таких. Виростків сих уже так і не звуть дітьми, а всякі добирають їм ймення: парубочок, підпарубочок, дівочка, „змислена“, виросточок (на хлопця і на дівчину), півпарубка, півдівка, велике вже (на хлопця і на дівчину).

На пастухів з самих хлопців кажуть „хлопці“, а з самих дівчат кажуть „дівчата“. Так кажуть хоть і не на пастухів, але в часу пастуха, так кажуть і на парубків та на дівок.

З часу дитини виходить після пастухів і після школи — а то все діти ще. На їх і суд такий: „Що ти, мов, з дитини хочеш?“ На їх погляд такий і людський і батьків та материн. Ще йому його, мовляв, прийде; хай собі росте! Такими й ми були, а поросли, то перестали — на все свій час.

Тільки попи й пани дуже вклинають не розпускати дітей, припиняти їх. А воно, звісно, гримавш на його, щоб воно таки оглядалось, а свов таки думаєш: прийде час, усе забудеть ся.

Є батьки, що саме й цяцьки їм роблять, щоб добре понагулювались.

108. Почім угадують літа дитина.

По плачу можна помічать, яка дитина, чв нї. Старі люди, то й погляне, то вгадає ліга. Кажуть, як моложаве дуже, то то од молоді матері і батька рожене, а як од старих, та моложаве видає на виду, то то таки літ йому мало, хоч і велике на зріст видає. Під старість у батьків і діти такі, остаркуваті на виду. Найскорше як мати стара.

А то і по плачу можна, кажуть, помічать; як то воно, а вгадують. Либонь мале дитятчко, то плаче і не хлипає, не зігхає, не одхлипає, бо то-б то воно ще не знає нї ляку, переполоху того, нї обіди, нї жалю. Плаче собі так! Як же й писклятко, та одхлипає, як плаче, то то вже воно розуміє, але се рідко буває і сего дуже боїть ся, бо з того, буває, і лишенько прокидаєть ся і не ростуть такі діти. У підлітків, се дуже звичайно, що хлипають після плачу. Поплаче за бозна що, що не варте нічого, за місто, що не там посадять або що, а одхлпнування вже буде стільки, що й не оддихне бідна дитина, й у сні одхлипує.

Та впять аж у час як змислененьке стає, от тоді хоть і буде плакати, і часом дуже жалко, а одхлпати не буде. Чи то

вже воно здержуєть ся, понимає, що се не гарно, що плакати здоровому доводить ся, чи то вже літа такі, не такі, щоб дуже вже проймало що.

А за старшим одхлипування не водить ся. Як ще, то й доводить ся коли літньому чоловікові-людині одхлипати після плачу, то вже велика болізнє дуже у його на серці і з цього теж буває, і хворість може прикинути ся. Сего боять ся люди і дуже піклують ся коло людини такої, щоб у жаль не вдавала ся, і розважають і давання дають.

